

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA OĞUZLAR VE OĞUZ
BEYLERİ**

SEDA ALBAYRAK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI**

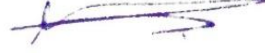
**AKADEMİK DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. FUAT HACİSALİHOĞLU
İKİNCİ DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. BURAK GANİ EROL**

ORDU-2016

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 18/01/2016 Tarihinde yapılan sınav ile Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Alanı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Fatih ÜNAL

Üye: Yrd. Doç. Dr. Fuat HACISALİHOĞLU

Üye: Yrd. Doç. Dr. Selim KARAKAŞ

ONAY:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

16.02/2016

Doç. Dr. Gökhan ÖZSOY

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin, tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

18.10.2016

Seda ALBAYRAK

ÖZET

[ALBAYRAK, Seda]. [*Selçuklu Devleti'nin Kuruluşunda Oğuzlar ve Oğuz Beyleri*], [Yüksek Lisans Tezi], Ordu, [2016].

Maverâünnehir bölgesine gelişleri ile birlikte kendilerini siyasi mücadeleler arasında bulan Oğuzlar, bu vakitten itibaren iki ayrı kol şeklinde hareket etmişlerdi.

Bunlardan ilk grup, Selçuk Bey'in ölümü üzerine Buhara tarafına gelen Tuğrul ve Çağrı Beylerin himayesinde olanlar, diğer grup ise Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'nun ölümü üzerine Horasan'a yerleşenlerdi.

Araştırmamızdaki amaç, bu iki kola ayrılan Oğuzlar'ın siyasi faaliyetlerini ve devletlerle olan ilişkilerini incelemektir. Zira bu Oğuz gruplarından biri Ortaçağ Türk Tarihi'nin mühim devletlerinden biri olan Selçuklu Devleti'nin kurulmasında başlıca rolü oynarken diğer grup ise, kuruluş sürecinde bağımsız hareket ederek gittikleri her sahanın, zamanla Türkleşmesinde mühim rol oynamışlardır.

Anahtar Sözcükler; Selçuklu Devleti, Oğuzlar, Oğuz Beyleri

ABSTRACT

[ALBAYRAK, Seda]. [*Oghuzs and Oghuz Beks in the course of Seljuk state establishment*], [Master Thesis], Ordu, [2016].

Together with arriving in Transoxiana region The Oghuzs who found themselves in political struggles, moved as two separate groups since that time. The first group of Oghuzs was the group who came to Buhara under the auspices Tugrul and Cagri Beks and the other group was the group of Oghuzs who settled in Horasan after the death of Seljuk Bek's son Arslan Yabgu.

The purpose of this study is to examine the political actions and relationships with the other countries of Oghuzs who separated into two groups. Because one of these Oghuz groups having played a major role in the establishing of Seljuk Empire one of the prominent states of Medieval Turkish History, the other group acted freely and helped the area to be Turkish where they moved in time.

Key Words; Seljuk Empire, Oghuzs, Oghuz Tribes.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Seda ALBAYRAK
Doğum Yeri ve Tarihi:	Çayeli/12.12.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi Tezli Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller:	Farsça, İngilizce
Bilimsel Etkinlikleri:	
İş Deneyimi	
İletişim	
E-Posta Adresi:	albyrak.seda@hotmail.com
Telefon:	0544-522-17-41
Tarih ve İmza:	

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖZGEÇMİŞ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
KAYNAKLARA DAİR	IX
GİRİŞ	1
1. Oğuz Adının Etimolojisi	1
2. Oğuzların Etnik Kökeni	4

I. BÖLÜM

SELÇUK BEY'İN İSLÂM ÜLKELERİNE DOĞRU GÖÇ ETMESİ

1. Selçuk ile maiyyetindeki Oğuzlar'ın Müslüman Oluşu ve Cend Şehrindeki Faaliyetleri.....	9
1.1. Kuruluşa Giden Yolda Selçuk Bey ve Ailesi.....	17
2. Cend Şehriden Maverâünnehir Bölgesine Oğuzlar.....	22
2.1. Samaniler İle Münasebetler.....	22
2.2. Maverâünnehir'e Göç Eden Oğuzlar'ın Karahanlılar İle Münasebetleri.....	29

II. BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA OĞUZLAR VE OĞUZ BEYLERİ

1. Horasan'a Daha Önce Gelmiş Olan Oğuzlar	38
1.1. Gazneli Mahmud Devrinde Oğuzlar	38
1.2. Gazneli Mesud Devrinde Irak Oğuzları Meselesi	43
1.3. Irak Oğuzlarının Azerbaycan'a Girişi	49
1.4. Mansûr Ve Göktaş Önderliğindeki Oğuzların Hemedan'ı Elde Etmesi	51
1.5. Azerbaycan'dan Ayrılan Oğuzlar'ın Hakkari'ye Çekilmeleri	52
2. Tuğrul Ve Çağrı Beyler'in Horasan'a Gelişi (1035).....	53
2.1. Nesâ Savaşı	53
2.2. Serâhs Savaşı.....	56
2.3. Oğuzlar'ın ve Horasan'ın Kaderini Belirleyen Savaş: Dandanakan Savaşı	59
2.4. Azerbaycan'da Selçuklu Hâkimiyeti Ve Türkmen Meselesi	62

SONUÇ	68
BİBLİYOGRAFYA	70
EKLER	78
Harita.1	78
Harita.2	79
Harita.3	80

KISALTMALAR

AÜİFD	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜTAED	:Atatürk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
DTCFD	:Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
EI	:Encyclopedia of Islam
GSM	:Greenwich School of Management
H.	:Hicrî
hş.	:Hicrî-şemsî
Haz.	:Hazırlayan
İA	:İslam Ansiklopedisi
JASS	:The Journal of Academic Social Science Studies
M.	:Miladi
Nşr.	:Neşreden
ö.	:ölümü
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
Ş.	:Şemsî
ş.ş.	:Şehinşah Tarihi
TDAD	:Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Trans.	:Translated
Trc.	:Tercüme
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Vol.	:Volume
vd.	:ve diğerleri
Yay.	:Yayımları
Yay. haz.	:Yayına hazırlayan
yy.	:yüzyıl

ÖNSÖZ

Geniş bir coğrafyaya yayılması ve bununla birlikte birçok kavim/devlet ile temasa geçilmiş olmasından dolayı, Ortaçağ Türk tarihi hakkında araştırma yapmak pek çok zorluğu ortaya çıkarmaktadır. Yeterli kaynakların olmaması mevcut olan kaynakların da farklı yerlerde ve muhtelif dillerde olması bu zorluğun başında gelmektedir.

Oğuz adının etimolojisi ve Oğuzlar'ın etnik kökeni hakkında bilgilerden tezimizin Giriş kısmında bahsettik. Tezimizi iki bölüm halinde hazırladık. İlk bölümde, Sir-Derya bölgesinde kurulmuş Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılan Selçuk ve maiyyetindekilerin, X. yüzyılda Maverâünnehir'e gelerek burada İslâmiyet ile tanışmasından bahsettik. İlave olarak Selçuk Bey idaresinde Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılan Oğuzlar'ın, Samaniler, Karahanlılar ile mücadelesini ve devletlerarası siyasi bir rol oynamasından bahsettik. Ayrıca Selçuk'un oğulları ve torunları hakkında bilgiler tezimizin ilk bölümünde geçmektedir.

Tarih boyunca savaşçı Oğuzların büyük Türk Devletlerinin kurucusu oldukları bilinmektedir. İslâmiyet'i kabul ederek, İslâm topraklarında yaşamaya başlayan Oğuzlar'ın, Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna giden yolda mühim rolleri bulunmaktadır.

Tezimizin ikinci bölümünde, kuruluşa giden bu yolda, Irak'a giden Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu Oğuzları ile Tuğrul ve Çağrı Beyler'in faaliyetlerini ayrı ayrı başlıklar altında ele aldık. "Horasan'a daha önce gelmiş olan Oğuzlar" başlığı altında bahsettiğimiz Arslan Yabgu ve onun ölümü ile isimleri ön plana çıkan Yağmur, Buka, Göktaş, Kızıl, Dâna ve Anası-Oğlu önderliğindeki Oğuz Beylerinin, Gazneli Devleti ile mücadeleleri, Azerbaycan, Hemedan, Hakkari ve Musul'a yaptıkları akınlar ve yağmalardan bahsettik. Göçebe hayat tarzı ile akınlar ve yağmalama şeklinde hayat sürdüren bu Oğuzlar'ın aksine, Tuğrul ve Çağrı Beyler'in Horasan'a gelmesi ile birlikte siyasi mücadelelerin içine girmesi ve siyasi bir teşkilatlanma halini alması Selçuklu Devleti'ni ortaya çıkarmıştır.

1040 Dandanakan Savaşı sonrasında Selçuklular, Horasan bölgesinde dağınık bulunan Oğuz gruplarının birleşmesi ile güçlendiler. Selçuklu beylerinden Tuğrul Bey'in hükümdarlığı ile bağımsızlığını kazandılar. Siyasi teşkilatlanma öncesinde dağınık şekilde yapılan akınlar artık, planlı birer fetih politikası halini almıştır.

Ortaçağ Tarihi ilgimi çeken bir alan olduğu için Farsça'yı öğrenme gereği hissettim. Sayın hocam Prof. Dr. Ergin AYAN'ın teşvik ve cesaretlendirmesi ile söz

konusu dili öğrenmek için İran'a gittim. Türkiye'ye döndüğümde artık Farsça kaynaklardan yararlanabilecek kadar bu dili öğrenmişim. Tez hazırlama aşamasında danışman hocamın uzun süreliğine yurt dışına çıkması üzerine, danışman değişikliği yapıldı. Tez çalışmasını sonlandırma sürecinde Yrd. Doç. Dr. Fuat HACISALİHOĞLU ve Yrd. Doç. Dr. Burak Gani EROL tezimin danışmanlığını üstlenmişlerdir.

Tezimin kontrol aşamasında, her türlü bilgi ve deneyimleri ile bana yol gösteren ve nihai şeklini almasını sağlayan, yardım etmenin ne olduğunu bana bir kez daha gösteren Yrd. Doç. Dr. Burak Gani EROL'a gösterdiği ilgi ve yardımdan dolayı çok teşekkür ederim. Bu süreçte, karşımıza çıkan sorunlar ile başa çıkma hususunda yardımlarını esirgemeyen ve tezimi büyük bir özveriyle kontrol eden değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Fuat HACISALİHOĞLU'na sonsuz teşekkür ederim. Değerli danışman hocalarımla, her açıdan destek ve yönlendirmeleri olmadan bu çalışmanın tamamlanması mümkün olmayacaktı.

Çalışmamda fikir ve önerileri ile tecrübelerinden yararlandığım Dr. Murat ZENGİN'e değerli vaktini ayırdığı için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez konumu belirleyen ve çalışmam ile ilgili kaynakları temin etmede zengin kütüphanesini istifademe sunan Prof. Dr. Ergin AYAN'a teşekkür ederim.

Çalışma konusunda belirttikleri görüş ve düşünceleri ile tecrübelerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Fatih ÜNAL ve Yrd. Doç. Dr. Selim KARAKAŞ'a ve Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü değerli hocalarına teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca her türlü desteklerini gördüğüm aileme sonsuz teşekkürlerimi iletirim.

Seda ALBAYRAK

ORDU

KAYNAKLARA DAİR

A. SELÇUKLU TARİHLERİ

Azîmî Tarihi, [Ebû Abdullah Muhammed el-Azîmî (ö.1160-61)]:

1090-91 yılında Haleb’de doğdu. Araplar’ın Tenûh kabilesine¹ mensuptur. Biyografi kitaplarında Azîmî’nin hayatı hakkında pek fazla bilgi yoktur. Babası Ebû’l-Hasan Ali’nin "reis" lakabını kullandığına bakılırsa, Suriye’nin herhangi bir şehrinde reislik yapmış olduğu düşünülebilir. *Târîhu’l-‘Azîmî* bugün elde mevcut olan yegâne eseridir. Musul Atabegleri Hükümdarı İmâdüddîn Zengî adına telif edilmiştir. Eserde Hz. Adem’den başlanarak ele alınan konular hicretten itibaren kronolojik bir sıra içinde anlatılmaktadır. *Azîmî Tarihi*’ni kaynak olarak kullanan müelliflerin yaptığı nakillerden eserin Abbasi Halifesi Müktefi-Liemrillâh devrinin sonuna (1160) kadar cereyan eden olayları ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Ancak mevcut nüsha özet olup (1143-44) yılı olaylarıyla son bulmaktadır. Eserin geri kalan kısmı muhtemelen kaybolmuş veya müstensihin eline geçmemiştir.²

Eserde, ayrıca Karahanlılar, Gazneliler ve kuruluşundan başlayarak Büyük Selçuklu, Kirman, Irak, Anadolu ve Suriye Selçuklu devletleri hakkında da bilgiler mevcuttur. Eserde Türk-Haçlı ve Bizans, Bizans–Peçenek ve Bulgar münasebetlerine dair diğer kaynaklarda bulunmayan orjinal kayıtlar da yer almaktadır. Selçuklular ile ilgili bölümleri Ali Sevim tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.³

Selçuknâme, [Zahirüddin Nîşâbûrî (ö. Takriben 1176-1177)]:

O, Farsça yazar İran’lı bir tarihçi olup, kaynakları hakkında bilgi vermez. Müellifin *Selçuknâme* adındaki Farsça eseri neşredilmiştir. Eserde, III. Tuğrul b. Arslanşah’ın (1176-1194) tahta çıkışına kadar Irak Selçukluları tarihi kaleme alınmıştır.

¹ Cahiliye devrinde ortak bir şecereyi benimseyen müttefik bazı Arap kabilelerinin ortak adıdır. Tenûh kabileler birliğinin kökeni, Arabistan’ın güneyindeki Tihâme bölgesinden doğusundaki Bahreyn’e göç eden ve zamanla diğer bölgelere yayılan Arap kabilelerine dayanmaktadır. Bkz. Elnure Azizova, “Tenûh”, *İA*, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011, s.468-469.

² Ali Sevim, “Azîmî”, *İA*, C.IV, İstanbul, TDV Yay., 1991, s.330-331.

³ Bkz. Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)*, Yay. haz. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2006.

Eser, muhtemelen Râvendî tarafından özet edilmiştir. Ayrıca Reşîdüddîn Fazlullah'ın da bu kitaptan yararlandığı anlaşılıyor.⁴ Bu tez yazılırken Ankara Üniversitesi Fars Dili Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi Ayşe Gül Fidan'ın Yüksek Lisans Tezinden yararlanıldı.⁵

Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, [Sadruddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Nâsir el-Hüseynî (ö.1194)]:

Müellifin hayatı hakkında bilgiler çok azdır. *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* adındaki Arapça eserin gerek adı gerekse müellifi hakkında değişik yorumlar vardır. Diğer bir adının da *Zübdetü't-tevârih* olarak belirtilen eserin iki yerinde müellif adı olarak el-Hüseynî gösterilmiştir.

Selçuklu devletinin kuruluşu ve Tuğrul Bey dönemiyle ilgili verdiği bilgiler dönemin diğer kaynaklarıyla karşılaştırma yapma açısından bize oldukça fayda sağlamıştır. Eser yayımlanmış olup, Türkçe tercümesi yapılmıştır.⁶ Tezde özellikle Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan bahsederken Türkçe tercümesinden yararlanıldı.

Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, [Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî (ö.1207'den sonra)]:

Kendisi Kâşân civarında küçük bir kasaba olan Râvend'in tanınmış bir ailesine mensuptu. Müellif eserini 1203 senesinde yazmaya başladı ve iki veya üç yıl kadar bir zaman bununla meşgul oldu. Eserini tamamladıktan sonra, büyük bir hediye almak ve Selçuklu hanedanı ile ilk münasebetini tazelemek ümidiyle, Anadolu Selçuk sultanlarından herhangi birine ithaf etmeyi arzu etti. 1207'den sonra Konya'ya gelerek, kitabını bizzat Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'e (1204-1210) takdim etmiştir.⁷

Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr adındaki Farsça eser, hicretin beşinci asrında ilk doğuşundan 1194'de yıkılmasına kadar gelen Büyük Selçuklu Devleti tarihidir. Özellikle

⁴ Ergin Ayan, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2007, s.XX.

⁵ Bkz. Ayşe Gül Fidan, Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nişâbü'rî'nin Selçuknâmesi (İnceleme-Çeviri), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

⁶ Bkz. el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, Çev. Necati Lügal, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

⁷ Hayatı hakkında bkz. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, Türkçe'ye Çev. Ahmed Ateş, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 1999, s.XVI-XVII.

Irak Selçuklu Sultanı Arslan ve Tuğrul devirleri için önemli bir Farsça kaynaktır. Bu devir hakkında müellifin toplamış olduğu malumat hem birinci elden, hem de ayrıntılıdır. İlk Türkçe tercümesi *Tevârih-i Âli Selçuk* adıyla Sultan Murad II (1421-1451) zamanında yapılmıştır. Yazmaları Dresden, İstanbul, Leningrad (Asiatic Museum) ve Leyden'dedir. Eser Türkçe'ye tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır.⁸

Zübdetü'n-nusrâ ve Nuhbetü'l-usrâ, [Bundârî (ö.1245)]:

Müellifin Arapça yazmış olduğu *Zübdetü'n-nusrâ ve Nuhbetü'l-usrâ*, Irak ve Horasan Selçukluları tarihidir. Bundârî, 1223 yılında telifine başlamış olduğu bu eseri İmâdeddîn Muhammed İsfahânî'nin eserinden özetlemiştir. Eserde Selçuklulara ve onların vezirlerine dair haberleri ihtiva eder. Bundârî'nin telifi Houtsma tarafından yayımlanmış ve buradan da bizim kullandığımız Türkçe tercümesi yapılmıştır.⁹

Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb, [Ebû'l-Kasım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (ö.1262)]:

Âlim, şair ve devlet adamı olan İbnü'l-Adîm¹⁰ 1192 yılında Halep'te doğdu. İbnü'l-Adîm, babası Halep kadısı ve hazine dairesi başkanı Ebû'l-Hasan Ahmed ile amcası Ebû Ganim Muhammed'den ders görerek tahsiline başladı. Hicaz'a giderek oradaki ilim adamlarından da faydalandı ve Kur'an, hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat sahasında zamanın meşhur âlimleri arasına girdi. Müellifin, *Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb* eseri, Halep'in tarihi, coğrafyası ve meşhur şahıslarıyla ilgili önemli bir kaynaktır. Eserin Selçuklular ile ilgili bölümü Ali Sevim tarafından yayımlanarak 1976'da Türkçe'ye çevrilmiştir.¹¹ Bu tez yazılırken Türkçe çevirisinden faydalanıldı.

⁸ Bkz. er-Ravendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, C.II, nşr. Muhammed İkbâl, Londra, GSM, 1921; Tahran, 1364 hş. (Ahmed Ateş tarafından yapılmış olan tercümede İkbâl'in neşrettiği Farsça aslı esas alınmıştır).

⁹ Bkz. Martijn Theodoor Houtsma, *Histoire des Seldjoudices de l'Iraq, recueil de textes rel. à l'histoire Des seldjoudices*, Leyden, 1889; Söz konusu eser Kıvameddin Burslan tarafından *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

¹⁰ Müellif hakkında bkz. Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *İA*, C.XX, İstanbul, TDV Yay., 1999, s.478-479.

¹¹ Bkz. İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi)*, Çev. Ahmed Ateş, Ankara, TTK Basımevi, 2011.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Urfalı Mateos):

Tarihte Selçuklular'ın zaferleri sayesinde, XI-XIII. yüzyıla ait Ermeni, Gürcü ve Süryani kaynaklarında Türkmen ve Oğuzlar'a ait bilgilere rastlamak mümkündür. Ermeni kaynakların en önemlisini muhakkak ki *Urfalı Mateos'un Vekayi-nâmesi* teşkil eder. Çağrı Bey'in 1018'de meydana gelen Anadolu akınlarından 1136 yılına kadar Selçuklular hakkında zengin malumat veren yazar, bu devir olaylarının pek çoğuna şahittir veya onları görenlerden dinlemiştir. Daha sonra bu esere Keşiş Grigor'un Zeyli¹² de eklenmiş ve olaylar 1162 yılına değin uzatılmıştır. Ancak bu çalışma sırasında bu zengin eserden sadece Çağrı Bey'in 1018'de meydana gelen Anadolu akınlarından bahsettiği bölümden faydalanıldı.

Selçukname, [Ahmed b. Mahmud (ö.1569-1570)]:

Bursalı el-Mevlâ Ahmed b. Mahmud, Molla Arab'ın kardeş çocuğu olup, onun tarafından yetiştirilmiştir. Babası Câmi-i Sultan Muhammedî imamı idi. Bu yüzden İmamzade lakabı ile tanınır. Müellifi mevcut olduğu halde, Selçuklu Tarihi üzerine yapılan çalışmalarda ayrı bir tetkike mevzu teşkil etmemiş olması dolayısıyla, anonim bir *Selçukname* olarak geçmektedir. Müellif hakkında bilgi edindiğimiz ve ayrıca bu tezde yararlanılan Erdoğan Merçil'in hazırladığı *Selçukname*¹³ eserinde, Edirne nüshasından müellifin adını içeren varağı, kaybolan sayfalar arasında bulunmuş olduğunu söylemektedir. Bu bilgiye rağmen Kâtip Çelebi'nin kaydından faydalanan Mükrimin Halil Yinanç bu eserin, Muhammed b. Mecdeddîn'in olduğunu tahmin etmektedir. Fakat Bodleian neşrinden haberdar olmaması onun müellif hakkında bilgi sahibi olmasına engel olmuştur.

¹² Bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türkçe'ye Çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar, Edouard Dulaurier, Mükrimin Halil Yinanç, Ankara, TTK Basımevi, 2000.

¹³ Bkz. Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay., 2011.

B. GENEL TARİHLER

Tabakât-ı Nâsırî, [Mevlânâ Minhâceddîn Ebû Ömer-i Osman el-Cüzcânî (ö.1262)]:

1193 yılında doğmuş olan Cüzcânî, babası Muizzeddîn Muhammed b. Sâm'ın ordusunda askeri kadı idi. Hayatının bir döneminde müderrislik yapan müellif Delhi'de Behrâm-Şâh'ın hükümdarlığı zamanında (1239-1241) kadılık görevinde bulundu. Müellifin meşhur eseri olan *Tabakât-ı Nâsırî*, Farsça yazılmış genel bir tarihtir. Gazneliler, Moğollar ve İsmâîlîler hakkında önemli olayları içine alan eserin, tanık olması bakımından Selçuklular, Harezmşahlar ve Gurlular hakkında verdiği bilgiler güvenilirdir ve bizim için önem arz etmektedir. İran tarihinin önemli olaylarını içine alan eser ayrıca Hint Sultanlarının tarihini ayrıntılı anlatmıştır.¹⁴ Bu çalışma sırasında Erkan Göksu'nun çevirisinden faydalandı.¹⁵

Târîhu'l-Yemînî, [Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî er-Râzî (ö.1036)]:

Edip, şair ve tarihçi olan Utbî, 961 yılında Rey'de doğdu. Sahabeden Utbe b. Gazvân'a nisbetle Utbî diye anılır. Samani Veziri Ebû'l-Hüseyin el-Utbî'nin torunudur. Ailesi kabile mensuplarıyla birlikte Rey'e yerleşmişti. Samaniler devrinde Horasan'da önemli bir görevde bulunan dayısı Ebû Nasr'ın yanına gitti ve Nişabur¹⁶'da Sâhibü'l-berîd olarak Samani hizmetine girdi. Gazneli hanedanının kurucu Sebük Tegin'e intisap eden Utbî, Sebük Tegin ve Gazneli Mahmud devrinin münşî ve ediplerinden Ebû'l-Feth el-Büstî'nin yanında çalıştı. Sebük Tegin'in ölümünden (997) sonra Mahmud'un hizmetine girdi. Utbî'nin günümüze ulaşan eseri meşhur *Kitâbü'l-Yemînî*'dir. Müellif, Arapça kaleme aldığı eserini 1021 yılında tamamlayarak hâmisî Gazneli Veziri Ahmed

¹⁴ Eser hakkında bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi Târîhi'l-'ayân*, Yay. haz. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2011, s.1,10; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, s.XXVI.

¹⁵ Bkz. el-Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsırî*, Çev. Erkan Göksu, Tokat, Taşhan Yay., 2011.

¹⁶ İlk İslâmî devirde Ebreşehr (Eberşehr) ve İranşehr adlarıyla da anılan Nişabur (Nîşâpûr, Arapça Nîsâbur, Neysâbûr) Ortaçağ'da Horasan bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisiydi (diğerleri Merv, Herat ve Belh). Orta Asya ve Hindistan'ı İran üzerinden batıya ve İran körfezini Harizm üzerinden Volga boylarına bağlayan tarihî doğu-batı ve güney-kuzey ticaret yolları üzerinde bulunan bir şehirdir, Osman Gazi Özgüdenli, "Nîşâbur", *İA*, C.XXXIII, İstanbul, TDV Yay., 2007, s.149.

b. Hasan el-Meymendî'ye sundu.¹⁷ XIII. yy'da Farsça'ya çevrilmiş olan eser¹⁸ 1850 yılında James Reynolds tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir.¹⁹ Çalışma esnasında bu İngilizce tercümeden yararlanıldı.

El-Muntazam fî Târîhü'l-mülûk ve'l-Ümem, [İbnû'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö.1201)]:

1116 yılı civarında Bağdat'ta doğdu. Soyu Hz. Ebû Bekir'e dayanır. Dedelerinden Cafer b. Abdullah el-Cevzî'ye nisbetle İbnû'l-Cevzî diye tanındı. Kureyş kabilesinin Teym koluna mensup, Bağdad'lı ve Hanbelî olduğu İbn Kesîr tarafından belirtilen müellif, tarih, biyografi, hadis, tefsir ve akaid alanlarında eser telif etmiş, aynı zamanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.²⁰ *El-Muntazam fî Târîhü'l-mülûk ve'l-Ümem* adındaki 20 ciltlik Arapça olan eseri ile olayları veya sadece biyografileri değil her ikisini de yıllara göre ayrı başlıklar altında kaydetmek suretiyle iki metodu birleştirmiş ve böylece tarih yazıcılığına yenilik getirmiştir. Onun, rivayetleri ve olaylarla şahıs biyografilerini birleştiren metodu, torunu Sıbt İbnû'l-Cevzî ve kendinden sonraki müelliflerden İbnû'l-Esîr başta olmak üzere birçoğuna örnek olmuştur.

El-Kâmil fi't-Târih, [İbnû'l-Esîr, Ali b. Muhammed, İzzeddîn Ebû'l-Hasan (ö.1233)]:

1160'ta Cezîretü'l İbn Ömer'de doğdu. Ailesi ile birlikte Musul'a göç ettikten sonra burada önemli hocalardan dersler aldı ve kısa zamanda kendini geliştirerek büyük bir ilmi şöhret kazandı.

İbnû'l-Esîr'in yazmış olduğu *El-Kâmil fi't-Târih*, Ortaçağ İslam tarihinin önemli kaynakları arasındadır. Kısaca *Tarihü'l Kâmil* olarak da bilinen, İbnû'l-Esîr adını Doğu

¹⁷ Müellifin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Erdoğan Merçil, "Utbi", *İA*, C.XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012, s.236-237.

¹⁸ Bkz. el-Utbî, *Târîhu'l-Yemîni*, Farsçaya Çev. Ebû eş-Şeref Curfâdekânî, nşr. Ali Kavim, Tahran, H.1334/M.1915.

¹⁹ Bkz. el-Utbî, *Târîhu'l-Yemîni*, Farsça'dan Çev. James Reynolds, *The Kitab-i Yamini, Historical Memories of the Amir Sabuktigin and The Sultan Mahmud of Ghazna*, London 1858, Lahore 1975.

²⁰ Yusuf Şevki Yavuz - Casim Avcı, "İbnû'l-Cevzî", *İA*, C.XX, İstanbul, TDV Yay., s.543; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.XIII, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yay., 1995, s.107,110.

ve Batı dünyasında saygı ve takdirle yaşatan, aynı zamanda Selçuklu kültür ve medeniyeti açısından çalışmamıza kaynaklık eden bir eserdir.²¹

İbnû'l-Esîr, Muhammed Cerir Taberî'nin izleyicisidir.²² İbnû'l-Esîr'in yaşadığı dönemde *Tarihü'l-Ümem ve'l Mülük'ün*²³ nüshaları çok az bulunuyordu. İbnû'l-Esîr, bu değerli eserin açık ve akılcı bir özeti olarak *Tarihü'l Kâmil*'i hazırladı. Eserini diğer kaynaklardan topladığı bilgiler ile zenginleştirdi.

Eser Tornberg tarafından 1863'de Leiden'de, buna dayalı olarak da Beyrut'da yayımlanmıştır. *El-Kâmil fi't-Târih*²⁴, biri İslam öncesi ve diğeri İslam dönemi olmak üzere iki bölümden meydana gelmiş ve 12 cilt halinde düzenlenmiştir. Biz çalışmamızda eserin *İslâm Tarihi* adıyla yayınlanan bu Türkçe tercümesinden faydalandık. Eserin İslami döneme ait Türk tarihi açısından önemli bölümü, özellikle Selçuklular'a ait bilgilerin bulunduğu 9, 10, 11 ve 12. ciltlerdir. Eser, Büveyhî, Fatmî, Gazneli, Selçuklu, Abbasi devletleri ile ilgili olarak oldukça geniş malumat verir. Bu açıdan müellif, bizim üzerinde durduğumuz konular hakkında çok önemli bilgileri nakletmektedir.

İbnû'l-Esîr, gerçek bilgileri toplayıp tahkik ederken, büyük bir özen göstermiştir. Onun tarihe adanmış eserinde sadece siyasi olaylar değil, yaşama dair çeşitli konular ve eski dönemlerin medeni hayatına dair hususlarda ilgi görmüştür. Oğuz ve Türkmen tarihi bakımından özellikle, XI. yüzyıl'dan XIII. yüzyıl başlarına kadar olan dönemler için bu eser oldukça değerli bir kaynaktır. Tezimizde Selçuklu Devleti kurulmadan önce Oğuzların faaliyetleri hakkında bilgi vermek isterken, *El-Kâmil fi't-Târih* sıkça başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almaktadır.

Câmi'ü't-Tevârîh, [Reşîdüddîn Fazlullah b. İmâdüddeve Ebû'l-Hayr el-Hemedânî (ö.1247-1318)]:

Hemedan'da dünyaya geldi. Doğu tarihini inceleyenler arasında önemli bir kişilik olarak Reşîdüddîn, 1240 yılında doğmuştur.²⁵ Hekimlikle uğraşan bir yahudi ailesinin

²¹ Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihleri*, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul, Endülüs Yay., 1991, s.154.

²² İsmail Durmuş, "İbnû'l-Esîr", *İA*, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., s.30-31.

²³ Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihleri*, s.155.

²⁴ Bkz. İbnû'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, C.I-XII, Türkçe'ye Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özyayın, İstanbul, Bahar Yay., 1987.

²⁵ Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihleri*, s.260.

çocuğudur. Otuz yaşlarında iken İslâmiyet'i benimsediği rivayet edilmektedir. Abaka Han'ın tabibliğini yapmış ve 1298'de Gazan Han'a (1295-1304) vezir olmuştur. Vezirlik görevini Olcaytu (1304-1317) döneminde de sürdürmüş olan Reşîdüddîn Sultan Ebû Saîd (1317-1335) zamanında düşmanlarının çevirdiği entrikalar sonucunda görevinden azledilmiş ve bir yıl sonra Tebriz'de öldürtülmüştür.²⁶

Reşîdüddîn adının en büyük tarihçiler arasında sayılmasını sağlayan *Câmi'ü't-Tevârih*, İslam dünyasında Türk tarihine ilişkin, Farsça yazılmış genel bir Dünya tarihidir. Eser, iki büyük ciltten oluşmaktadır. Eser Olcaytu zamanına kadar hükümdarlar, peygamberler, halifeler, sultanlar ve Türk, Çin, Moğol, Hind ve Frank kavimleri tarihinden ibarettir.²⁷ Eserin ikinci cildinde, Gazneliler tarihinden sonra Selçuklular tarihine dair bir bölüm gelmektedir. Eserin Selçuklular'a ait bölümü başlıca üç kısımdan oluşmaktadır: Önsöz, asıl Selçuklular Tarihi ve Ebû Hâmid Zeyl'i.

Eser pek çok araştırmacı tarafından bölümler halinde yayımlanmış ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Bu tezin hazırlık aşamasında, Türkiye'de yapılan yayımları kullanıldı.²⁸

Mir'âtü'z-zaman fî Tarihi'l-âyan, [Sıbt İbnü'l-Cevzî Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu (ö.1257)]:

1186 yılında Bağdat'ta doğdu. Babası, Abbasi Veziri Ebû'l-Muzaffer İbn-Hübeyre'nin türk asıllı bir kölesi idi. Annesi, İbnü'l-Cevzî'nin kızı Rabia'dır. Bundan dolayı Sıbt İbnü'l-Cevzî olarak tanınmıştır. Küçük yaşta babasının ölümü üzerine dedesi tarafından yetiştirilen müellif, Bağdat'ta başladığı tahsilini Musul ve Dimaşk'ta sürdürdü. Burada Hanefî fakîhliği yaptı ve daha sonra Dimaşk'ta öldü.²⁹

Müellif, *Mir'âtü'z-zaman fî Tarihi'l-âyan* adlı Arapça büyük bir eser kaleme almıştır. Bu eser, yaratılıştan müellifin ölüm tarihi olan 1256/57 kadar geçen süreci ihtiva

²⁶ Müellifin biyografisi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî", **İA**, C.XXXV., İstanbul, TDV Yay., 2008, s.20.

²⁷ Ayan, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı**, s.XXXII.

²⁸ Reşîdüddîn Fazlullah, **Câmi'ü't-tevârih**, Türkçe'ye Çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş, İstanbul, Selenge Yay., 2011; Reşîdüddîn Fazlullah, **Câmi'al-Tavarih (II.cild, 5.cüz, Selçuklular Tarihi)**, nşr. Ahmed Ateş, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

²⁹ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **İA**, C.XXXVII, İstanbul, TDV Yay., 2009, s.87; Claude Cahen, "Ibn Al-Djavzî", **EI**, Vol.III, Leiden, E.J. Brill, 1971, p.752

eden kırk ciltlik umumi bir tarihtir. Eserin yazmaları çeşitli kütüphanelerde mevcut olmakla birlikte tamamı İstanbul'da bulunmaktadır.³⁰

Ebû'l-Ferec Tarihi, [Ebû'l-Ferec Gregory Bar Hebraeus (ö.1286)]:

Bar Hebraeus olarak da tanınan Süryani tarihçi, Ahron adındaki bir tabibin oğlu olarak Malatya'da doğdu. Müellif, Tarihini yazarken Süryani seleflerinden başka İran ve Arap tarihçilerinden de yararlanmıştı. Yazarın İbnû'l-Esîr'den büyük ölçüde faydalandığı muhakkaktır. Fakat yazar, Selçuklu tarihi için özellikle de Sıbt İbnû'l-Cevzî'den oldukça faydalanmış görülmektedir.³¹

Eser, Süryaniceden Ernest A.Wallis Budge tarafından İngilizce'ye; Ömer Rıza Doğrul tarafından da Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu tezin hazırlık esnasında Türkçe tercüme kullanıldı.

Tevârîh-i Âl-i Selçuk, (Yazıcıoğlu Âli):

Yazıcıoğlu Âli'nin hayatıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Lakabı, onun II. Murad devri müelliflerinden Yazıcı Salih'in oğlu, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö.1451) ve Ahmed Bîcan'ın (ö.1466'dan sonra) kardeşi olduğunu düşündürmekteyse de adı geçen müelliflerin eserlerinde bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Yazıcıoğlu, *Târîh-i Âl-i Selçuk'u (Tevârîh-i Âl-i Selçuk, Selçuknâme, Oğuznâme)*³² II. Murad'ın isteği üzerine yazmaya başlamıştır. Eser, IX.-XV. yüzyıl Oğuz boyları, Selçuklular, İlhanlılar ve Osmanlılar'ın kuruluşu olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Yazıcıoğlu, "Oğuznâme" adıyla bilinen birinci bölümde, başka hiçbir yerde rastlanmayan efsanevi Oğuz hakanlarının isimlerini açıklamaktadır. Eserin bu bölümü, Oğuz boylarının sosyal yapısı ve eski Oğuz rivayetleri açısından büyük önem taşımaktadır. Yazıcıoğlu, eserinin bu bölümünü kaleme alırken Reşîdüddîn Fazlullah'ın *Câmi'ü't-tevârîh* adlı eserinden ve diğer Oğuznâme'lerden yararlanmış gibi görünmektedir.³³

³⁰ Bkz. Topkapı Sarayı, III. Ahmet Kütüphanesi, nr.2907.

³¹ Bkz. Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, Türkçe'ye Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

³² Bkz. Yazıcıoğlu Âli, **Târîh-i Âl-i Selçuk**, Topkapı Sarayı Müzesi, Revân Köşkü nr.1391.

³³ Bkz. Yazıcıoğlu Âli, **Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)**, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul, Çamlıca Basım Yay., 2009; Müellif ve eser hakkında bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Târîh-i Âl-i Selçuk", **İA**, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011, s.72-73; Abdullah Bakır, "Tevârîh-i Âl-i Selçuk, Selçuk Oğuznâme'si", **Turkish Studies**, Vol.3, issue 7, 2008, s.163,199.

Muharrem Ergin, Orhan Saik Gökyay, Bahaeddin Ögel, Kemal Eraslan ve Mustafa S. Kaçalın gibi araştırmacılar kitabın Oğuznâme kısmıyla ilgili çalışmalar yapmıştır.

Şecere-i Terâkime, [Ebû'l-Gazi Bahadır Han (ö.1663)]:

Ebû'l-Gazi Bahadır Han 1643-1663 yılları arasında Hive Hanlığını yönetirken aynı zamanda müverrihlik de yapmıştır. Han olmadan önce İran'da on yıl, çok iyi öğrenim görmüştür.³⁴ Onun hükmü altında Hive altın çağını yaşamıştır. "*Türkmen soyağacı*" ve "*Türk soyağacı*" gibi iki önemli kitap yazmıştır.

Uygurca metin ile Reşidüddîn'in yazdığı varyantlar arasında benzerlikler ve farklılıklar vardır. Reşidüddîn eserini yazarken eski Türk kaynaklarına başvurmuştur. Bu durum ise destanın çok eskiden tespit edildiğini gösterir. Ebû'l-Gazi Bahadır Han'ın, Reşidüddîn'in eserinden faydalanarak Çağatay Türkçesine aktardığı *Şecere-i Terâkime* Türkiye Türkçesiyle yayınlamıştır.³⁵ *Şecere-i Terâkime* 1937'de TDK tarafından Türkiye'de yayınlanmıştır. *Şecere-i Türk* şeklinde de anılan eser, 1864'te Ahmed Vefik Paşa tarafından Osmanlıcaya aktarılarak Tasvir-i Efkâr'da tefrika edilmiş, sonra basılmıştır. 1925'te Rıza Nur, Türkiye Türkçesine aktarmıştı. En son Muharrem Ergin her iki kitabı bir arada *Türklerin Soy Kütüğü*³⁶ adıyla yayınladı. Dünya tarihçiliğine, Türkmen tarihi alanında sunulmuş önemli bir kaynaktır. Tezimizde, söz konusu eser, Oğuz Boyları hakkında rivayetler içeren bir kaynak olarak kullanıldı.

Selçuklular Tarihi, [Seyyid Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî (ö.1979)]:

Pakistanlı âlim ve düşünür, Cemâat-i İslâmi teşkilâtının lideri. Kendisine büyük dedesi Ebû'l-A'lâ'nın (ö.1529) adı verildi. Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için Seyyid Ebû'l-A'lâ olarak anıldı. İlköğrenimini, avukat olan babası Seyyid Ahmed Hasan'dan Farsça, Urduca, Arapça, mantık, fıkıh ve hadis dersleri alarak başladı. 1920'de babasının vefatı üzerine çalışma hayatına atıldı ve 17 yaşında iken Hint Kıtası Müslümanlarının

³⁴ Bkz. Wilhelm Barthold, **Four Studies on the History of Central Asia**, C.I, Trans. V. Minorsky & Tatiana Minorsky, Leiden E. J. Brill, 1956.

³⁵ Metin Özarlan, "Oğuz Kağan Destanında Tarihi, Dini, Beşeri ve Tabiatüstü Unsurlar, Prof. Dr. İ. H. Dursun Yıldırım Armağanı", Ankara, **Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası**, 1998, s.425,440.

³⁶ Bkz. Ebû'l-Gazi Bahadır Han, **Şecere-i Terâkime Türklerin Soy Kütüğü**, Haz. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

büyük ilgi ile izlediği El Camiat Gazetesi'nin yazı işleri müdürlüğüne getirildi. Daha sonra Tercüman'ul Kuran adıyla bir gazete çıkarmaya başladı. 1941 yılında Cemâat-i İslâmîyye'yi kurdu ve 1976 yılına kadar bu teşkilatın liderliğini sürdürdü. Akaid, Fıkıh, Siyaset, Eğitim, Kadın ve diğer konularda birçok eserleri olan müellifin çoğu eseri Urduca yazılmıştır. Selçuklular ile ilgili olarak *Selâçika*³⁷ isimli iki ciltlik eseri vardır. İlk cildini Ali Genceli, *Selçuklular Tarihi I* başlığıyla Urduca'dan Türkçe'ye çevirmiştir³⁸.

C. ŞEHİR VE BÖLGE TARİHLERİ

Târih-i Buhârâ, [Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşâhî (ö.959)]:

Cengiz Han'ın Buhara'yı zaptına kadar geçen süreyi anlatan *Târih-i Buhârâ* adındaki eser, alanında güvenilir bir kaynaktır. Aslı Arapça olan ve günümüze ulaşmayan bu eser, 943-944'de Narşâhî tarafından Samani Nuh b. Nasr (942-954) adına telif edildi. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed Kûbâvî, eseri Farsça'ya tercüme ve bazı ekler yaptı (1128). Son olarak 1178-1179 yılında bu tercüme, Muhammed b. Zufer tarafından yeniden kaleme alındı ve Buhara Sad'ı Burhâneddîn Abdülâzîz İbn Mâze'ye sundu. Sonra ismi bilinmeyen başka biri, eseri genişleterek Cengiz Han'ın Buhara'yı istilasına kadar getirdi.³⁹ Karahanlılar tarihi kaynaklarının en önemlilerinden biri olmasının yanı sıra konumuzla ilgili olarak Maverâünnehir Oğuzlar'ı hakkında orijinal bilgiler vermektedir.

Târîh-i Beyhakî, [Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.1077)]:

Târîh-i Beyhakî'nin yazarı Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî 30 ciltten fazla bir Gazneliler Tarihi yazmış olan İranlı bir müverrihtir. Ebû'l-Fazl Beyhakî, 996 yılında Horasan'ın güney doğusunda bulunan Beyhak'ın Harisâbâd kasabasında dünyaya geldi. Yaşamının ilk yıllarında Nişabur'da Kuran, Hadis ve Arap edebiyatı öğrendi ve orada erdemli kişilerle birlikte oldu. Beyhakî, siyasetçi, tarihçi ve edip idi. Dönemin tecrübeli büyüklerinden Ebû Nasr Mişkân ve önce Mahmud, sonra da Mesud'un veziri olan Ebû'l-Hasan Meymendî ile çalışıyordu. Mesud döneminin en büyük

³⁷ Bkz. el-Mevdûdî, *Selâçika*, C.I, Lahor, 1954; Müellif hakkında bilgi için bkz. Anis Ahmad, "Mevdûdî", *İA*, C.XXXI, İstanbul, TDV Yay., 2004, s.432,437.

³⁸ Bkz. el-Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi*, C.I, Urduca'dan Çev. Ali Genceli, Ankara, Hilal Yay., 1971.

³⁹ Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, s.XLVII.

danışmanlarından olup, saltanat işlerinin yürütülmesinde kendisi ile istişarede bulunurdu. Bütün bu saltanat siyasetine yakın bağlılığı, görüş bildirerek, yazarak ve aracılık ederek işlerin sonuçlanmasına katkısı, onu siyasetmedâr, deneyimli bir kâtip ve güvenilir bir mektup ustası olarak kemal derecesine hazırlamış oldu.⁴⁰

Beyhakî'nin *Târîh-i Beyhakî* adını taşıyan eseri Gaznelileri iç ve dış siyasetiyle ilgilenen memurun anıları olması bakımından son derece önemli tarihi bir belgedir. Dîvân-ı Resâil'de görevli iken eserini yazmayı tasarlayan Beyhakî bu maksatla pek çok resmi belge toplamış, eserin yazımı sırasında bir kısmı günümüze ulaşmamış bazı eserlerden ve sözlü rivayetlerden de yararlanmıştı. Kitabın ilk dört cildi Gazneli hanedanının kurucusu Sebük Tegin ile Mahmud-ı Gaznevi dönemi hakkındadır. V-X. ciltler Mesud b. Mahmud devrini, XI-XXX. ciltler ise Muhammed b. Mahmud'un ikinci hükümdarlığından İbrahim b. Mesud'un tahta çıkışına kadar (6 Nisan 1059) meydana gelen olayları içermektedir. Ancak eserin zamanımızı sadece, Sultan Mahmud-ı Gaznevi'nin ölümünden (1030) başlayıp Sultan Mesud'un Dandanakan yenilgisinden sonra Hindistan'a iltica ettiği yıla (1041) kadar gelen bölümü intikal etmiştir.⁴¹

Hususi bir Gazneliler tarihi olmakla birlikte, anlattığı dönem itibari ile Selçukluların kuruluşu hakkında en geniş ve güvenilir kaynaklardandır. Eserin bugün elimizde bulunan kısımları 1862 yılında W. H. Morley tarafından Kalküta'da yayımlanmıştır. Sonra ikinci bir düzenlemeyle Kasım Gani ve Ali Ekber Feyyaz tarafından Tahran'da neşredilmiştir. Necati Lügal'in Türk Tarih Kurumu adına yaptığı Türkçe tercüme henüz basılmamıştır. Çalışma süresince, Prof. Dr. Ergin AYAN'ın kütüphanesinden istifade edildi. Bazı araştırmacılar, Beyhakî'nin *Makâmât-ı Mahmûdî* adlı bir eserinden bahsederken bunun *Târîh-i Beyhakî*'nin, Sultan Mahmud dönemiyle ilgili bir parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴²

⁴⁰ Müellifin hayatı hakkında bkz. Wilhelm Barthold, "Beyhakî", **İA**, C.II, İstanbul, 1986, s.582,584; Saime İnal Savi, "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhakî ve Tarih-i Yemînî", Kastamonu Üniversitesi, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.XIX, S.2, Mayıs 2011, s.653-655.

⁴¹ Eser hakkında bkz. Tahsin Yazıcı, "Tarih-i Beyhakî", **İA**, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011, s.74-75.

⁴² Yazıcı, "Tarih-i Beyhakî", s.75; Bkz. Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, Çev. Necati Lügal, Yayımlanmamış Tercüme, Ankara, Bahar Yay., 1945.

Târîhü'l Meyyâfârikın ve Âmid, [İbnü'l-Ezrak el-Fârikî (ö.1117-1181)]:

Tam adı Ahmed b.Yusuf b. Ali b. Ezrak olan İbnü'l-Ezrak, bugünkü Diyarbakır ilinin Silvan ilçesinde yaşamıştır. Eserinde ailesi, çocukluk yılları ve milliyeti hakkında bilgi vermemiştir. Ancak dedesinin Hasankeyf'te (Hısnıkeyfa) bazı idari görevlerde ve Diyarbakır valiliğinde bulunduğunu, ayrıca Sultan Melik Şah'a gönderilen bir heyette yer aldığını yazmaktadır. Memleketini ve tarih ilmini çok sevdiğini eserinden öğrendiğimiz İbnü'l-Ezrak, bu sebep ile *Târîhü'l Meyyâfârikın ve Âmid*⁴³'i kaleme almıştır.

İbnü'l-Ezrak kronolojik düzen içinde tertiplelediği eserinde Irak, Suriye ve Doğu Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yaptığı gezileri, bulunduğu görevleri tanıştığı halife, sultan, emir, vezir, kadı gibi önemli kişileri, gördüğü tarihi binaları ve şahit olduğu hadiseleri ayrıntılı biçimde anlatmıştır.

D. COĞRAFİ ESERLER

Hudûd el-Âlem:

Müellifi belli olmayan eser Türk ülkelerinin coğrafyası hakkında en ayrıntılı bilgi veren eserlerdendir. Farsça yazılan ilk coğrafya kitabıdır. Tam adı *Hudûd el-âlem min el-meşrik ile magrib*'dir. Bu eser Afganistan'ın kuzeyinde hüküm süren Ferigüniler hanedanı Emir Ebû'l-Haris Muhammed b. Ahmed'e sunulmuştur. Müellifi belli olmayan bu eser konusunda Minorsky yaptığı araştırmalar sonucunda Ferigüniler'den İbn Ferigün tarafından yazılmış olabileceğini ileri sürmüştür. Günümüze ulaşan tek nüsha ise 1258'de Ebû'l-Müeyyed Abdülkayyüm b. Hüseyin b. Ali el-Farisi tarafından hazırlanmıştır. Eseri ihtiva eden Mecmuayı Semerkantlı Mirza Ebû'l-Fazl Gülpaulgani, neşretmek şartıyla A. G Toumansky'ye vermiştir.⁴⁴ Toumansky yapmış olduğu çalışmaları yayımlayamadan ölmüştür. Barthold eseri daha sonra inceleme yazısıyla birlikte yayınlamıştır (Leningrad, 1930). Daha sonra Minorsky, bu incelemeleri toplayarak eserin Farsça neşrini İngilizceye çevirmiştir.⁴⁵ Eserin çevirisini yaptıktan sonra kitapta geçen yerler ile ilgili açıklamalar hazırlamış eserle ilgili daha başka açıklamalarda da bulunmuştur. *Hudûd el-Âlem*'in

⁴³ Bkz. Ahmed b. Yûsuf İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l Meyyâfârikın ve Âmid*, (nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad), Beyrut, 1974.

⁴⁴ Rıza Kurtuluş, "Hudûd el-Âlem", *İA*, C.XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998, s.304.

⁴⁵ Bkz. Vladimir Minorsky, *Hudud al-'Alam, The Regions of the World*, Editor, Clifford Edmund Bosworth, London, 1970.

İngilizceye çevirisi ve yorumları ile Minorsky'nin önemli bir çalışmasıdır. Bu tezde, İngilizceden Türkçeye çevirisi kullanıldı.⁴⁶

Zeynü'l-Ahbâr, (Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî):

Bugün Afganistan sınırları içinde bulunan Gerdîz'de (Cerdîz) doğdu. Hayatını nerede ve nasıl geçirdiği, ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemektedir.

1050 yıllarında Gazne sultanı Abdurreşid'in (1049-1053) emri ile yazdığı ve ona takdim ettiği *Zeynü'l-Ahbâr*'dan, Gazneli Devleti'nde resmi bir görev aldığı ve sultanın sarayına girdiği anlaşılmaktadır. Gazneli Mahmud döneminin (998-1030) fetih ve olaylarını bizzat kendisinin görerek nakledişinden, o dönemde bunları anlayıp belleyecek bir yaşta bulunduğu tahmin edilmektedir. Gerdîzî, yaklaşık 1050 yılında Farsça olarak kaleme aldığı ve Sultan Abdürreşid'in Zeynülmille lakabına izafeten *Zeynü'l-Ahbâr (Târîh-i Gerdîzî)* adını verdiği eserinde İslam öncesi İran tarihiyle Hz. Peygamber devrini ve 1032 yılına kadar hüküm süren halifelerin dönemini özetler, 1041 yılına kadar olan Horasan tarihini ise ayrıntılı bir şekilde anlatır. Bizzat şahit olduğunu belirttiği Gazneliler'in ilk devrine ait olaylar hakkında verdiği bilgiler önemlidir. Nitekim 955-975 yılları arasında Horasan'da meydana gelen olaylar hakkında sadece Gerdîzî'nin tarihinde yeterli bilgi vardır.⁴⁷

Eserde, Karluklar, Oğuzlar, Yağmalar, Kimaklar ve diğer Türkçe konuşan boylar hakkında bölümler yer almaktadır. Oğuzlar hakkında, Selçuklu-Gazneli ilişkileri hakkında bilgiler veren eser, tezimiz açısından oldukça önemli kaynaktır.

Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk, [Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdrîs eş-Şerîf es-Sebtî es-Sıkkî (ö.1165)]:

İslâm coğrafyacısı ve botanik âlimi olan müellif, İdrîsîler hanedanının kurucusu I. İdrîs'in soyundandır. Hakkındaki bilgi azlığına rağmen yapılan çeşitli araştırmalar sonunda onun 1100 yılında Sebte'de (Ceuta) doğduğu, öğrenimini Kurtuba'da tamamladığı, İspanya ve Kuzey Afrika'da çıktığı uzun seyahatlerden sonra II. Roger'in

⁴⁶ Bkz. Vladimir Minorsky, *Hudûd el-Âlem Min el-Meşrik İle Magrib*, Türkçe'ye Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2008.

⁴⁷ Müellif hakkında bilgi için bkz. Orhan Bilgin, "Gerdîzî", *İA*, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996, s.29-30.

1130-1154 ilk yıllarında Sicilya'nın başşehri Palermo'ya yerleştiği ve burada öldüğü tespit edilmiştir. İdrîsî, asıl şöhretini II. Roger için yazdığı *Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk* adlı coğrafya kitabına borçludur. İklimlere göre düzenlenen eser, mukaddimedeki dünya haritasından başka her iklim cüzünün başında da oranın haritası verilmiştir. Birçok araştırmacının dikkatini çekmiş olan *Nüzhetü'l-müştâk*'in coğrafi bölgelere göre parça neşirleri ve tercümeleri de yapılmış, üzerinde çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir.⁴⁸

Tezin hazırlık aşamasında, Ramazan Şeşen'in *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*⁴⁹ adlı çalışmasında ki konu ile ilgili kısımdan yararlanıldı.

Mu'cemü'l-buldân, [Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö.1229)]:

H.574-575 yıllarında Rum asıllı bir ailenin çocuğu olarak Anadolu'da doğdu. Beş, altı yaşlarında esir alınarak Bağdat'a getirildi. Burada Asker b. Ebû Nasr İbrahim el-Hamevî adlı bir tacir tarafından satın alındı. Bağdat'ta yaşadığı için Bağdâdî nisbesini taşımakla birlikte efendisinden dolayı Hamevî nisbesiyle meşhurdur. Müslüman olarak yetiştirilen müellif, birçok seyahatler yapmıştır. *Mu'cemü'l-buldân* adlı eserini, 1218 yılında Merv'de bulunduğu sırada, hocası Abdurrahim b. Abdülkerim es-Semânî'nin hadis dersinde Arap yarımadasında düzenlenen panayırlardan birine adını veren Hubâşe'nin okunuşu hususunda çıkan bir tartışma üzerine yer adlarıyla ilgili bir esere ihtiyaç duyulduğunu fark edip yazmaya karar vermiştir. Eserini yazarken daha önce kaleme alınmış tarih, coğrafya, edebiyat ve biyografi kaynaklarına başvurduğu gibi seyahatleri sırasında görüştüğü kimselerden aldığı bilgilerden, kendi gözlem ve tecrübelerinden de yararlanmıştır.⁵⁰

Yeryüzünün yedi ana bölgesini, burçları, kitapta sık sık geçen bazı terimleri açıklar. Fethedilen ülkelerde yaşayan insanların özellikleri gibi konulara değinir. Tezin hazırlık aşamasında, Ramazan Şeşen'in *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* adlı çalışmasında ki konu ile ilgili kısımdan yararlanıldı.

⁴⁸ Müellif hakkında bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "İdrîsî", **İA**, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s.493,495.

⁴⁹ Bkz. Ramazan Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara, TTK Basımevi, 2001.

⁵⁰ Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", **İA**, C.XLIII, İstanbul, TDV Yay., 2013, s.288,291.

Sûretü'l-arz (el-Mesâlik ve'l-memâlik), [Ebû'l-Kasım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (IV./X. Yüzyıl)]:

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmeyen İslam coğrafyacısı İbn Havkal, aslen Nusaybinlidir. Çocukluğunu ve gençliğini Nusaybin, Musul ve Bağdat'ta geçirmiş, öğrenimini bu şehirlerde tamamlamıştır. Hayatı hakkındaki bilgiler *Sûretü'l-arz (el-Mesâlik ve'l-memâlik)* adlı eserinden elde edilmektedir. İbn Havkal, 15 Mayıs 943 tarihinde Bağdat'tan hareket ederek önce Arap yarımadasının çeşitli bölgelerini, 947-951 kadar Kuzey Afrika ve İspanya ile Büyük Sahra'nın güney kısımlarını, 955 Mısır, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ı, 961-969 yılları arasında İran, Horasan ve Batı Türkistan'ı, 973 Sicilya'yı dolaştı.⁵¹

Sûretü'l-arz adlı eseri iki bölümden oluşmaktadır. Her bölge anlatılırken gayri müslim komşu ülkeler hakkında önemli bilgiler verilir. Türkler hakkında verdiği bilgiler en güzel örneklerinden biridir. Eserin Maverâünnehir ve Türkler ile ilgili kısımları, Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

E. LUGATLAR

Dîvânu Lüğâti't-Türk, [Mahmûd b. Hüseyin b. Muhammed Kaşgarî (ö.1094)]:

1074'de kaleme alınıp, dört yılda tamamlandıktan sonra halife el-Muktedî'ye sunulan *Dîvânu Lüğâti't-Türk*⁵², Arapça-Türkçe sözlüktür. Eserinde Türk tarihi, mitolojisi, coğrafyası ve halk bilimine de yer veren müellif, Türkçe sözlük yazan ilk kişidir. Kaşgarlı Mahmud eserinde, XI. yüzyıl Oğuz ve Türkmen tarihinin ve etnik yapısının anlaşılması hususunda önemli kaynaktır. Eserin Türkçe tercümesi yapıldıktan sonra birçok defa basılmıştır. Bu çalışmada Besim Atalay tarafından yapılan tercümeden faydalanıldı.

⁵¹ Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", **İA**, C.XX, İstanbul, TDV Yay., 1999, s.34-35.

⁵² Bkz. Kaşgarlı Mahmud, **Divânü Lüğati't-Türk**, C.I, Haz. Besim Atalay, Ankara, TDK Yay., 1991.

F. ARAŞTIRMA ESERLERİ

Kaynaklarla ilgili bilgilere yukarıda temas etmiştik. Şimdi de konumuzu doğrudan olmasa da dolaylı olarak ele alan tetkik eserlere kısaca değinelim:

Konumuzla ilgili olarak çalışmalarından faydalandığımız önemli tarihçilerden ilki Mehmet Altay Köymen'dir. Selçuklu tarihi ile ilgili yapmış olduğu tüm çalışmalarının yanısıra konumuzla ilgili olan *Tuğrul Bey ve Zamanı*⁵³, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*⁵⁴, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı ve Selçuklu Devri Türk Tarihi*⁵⁵ ve *Selçuklu Devri Türk Tarihi*⁵⁶ adlı eserleri sıklıkla başvurduğumuz eserleri arasındadır.

İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk Milli Kültürü*⁵⁷ adlı çalışması, tezimizi hazırlarken Türk kültürü ve cihan hâkimiyeti gibi konuları açıklamamızda yardımcı olduğu gibi bunun yanı sıra *Selçuklu Tarihi*⁵⁸, *Selçuklular ve Selçuk'un oğulları ve Torunları*⁵⁹ adlı çalışmalarından yararlandık.

Selçuklu tarihi açısından ve umumi bir eser özelliği taşıyan, Osman Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*⁶⁰ adlı çalışması ve *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*⁶¹ sıklıkla başvurduğumuz eserlerdendir.

Eserlerinden çok sık faydalandığımız bir diğer Selçuklu tarihçisi ise Ali Sevim'dir. Ali Sevim'in, editörlüğünü Semih Yalçın ve Süleyman Özbek'in yaptığı Makaleler'i içerisinde bulunan Sıbt İbnû'l-Cevzî'nin "*Mir'atü'zzaman fî Tarihi'l Âyan*" Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I⁶² ve İbnû'l-Cevzî'nin *el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430–485= 1038–1092)*⁶³ makaleleri hanedan üyeleri ile alakalı verdiği geniş bilgilerden faydalandık. Ali Sevim'in *Anadolu'nun Fethi*

⁵³ Bkz. Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1976.

⁵⁴ Bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

⁵⁵ Bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, C.III, Ankara, TTK Basımevi, 2001.

⁵⁶ Bkz. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 2004.

⁵⁷ Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Yay., 1997.

⁵⁸ Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., 1972.

⁵⁹ Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, C.XIII, İstanbul, 1958.

⁶⁰ Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yay., 2009.

⁶¹ Bkz. Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi*, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1990.

⁶² Bkz. Ali Sevim, "Sıbt İbnû'l-Cevzî'nin 'Mir'atü'z-zaman fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.XVIII, S.22, 1998.

⁶³ Bkz. Ali Sevim, "İbnû'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430–485=1038–1092)", *Belgeler*, C.XXVI, S.30, 2005.

*Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*⁶⁴ adlı eseri hanedan azalarının devletin kuruluş aşamasında yapmış oldukları askeri faaliyetleri ele alması ve bu konuda bize önemli bilgiler vermesi açısından kayda değerdir.

Erdoğan Merçil'in *Müslüman Türk Devleti*⁶⁵, *Kirman Selçukluları*⁶⁶, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*⁶⁷ adlı eserleri ile *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*⁶⁸ adlı makalesinin yanı sıra Ali Sevim ile birlikte hazırladıkları *Selçuklu Devletleri Tarihi*⁶⁹ tezimizde yer verdiğimiz çalışmalarındandır. Ayrıca Gazneliler ile ilgili kısımlarda *Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)*⁷⁰ adlı makalesi ile *Gazneliler Devleti Tarihi*⁷¹ adlı eserinden yararlandık.

İranlı âlim ve siyaset adamı olan Seyyid Ahmed-i Kesrevî-yi Tebrîzî 1890 yılında Tebriz'de doğdu. Arapça, Türkçe, Fransızca ve İngilizce bilen Kesrevî en faal olduğu 1930-1945 yılları arasında tarih, edebiyat ve dil konularında 100'e yakın kitap telif etmiş, çeşitli dergilerde çok sayıda makalesi yayımlanmıştır. Biz tezimizi yazarken Kesrevî'nin *Şehriyârân-ı Gumnâm*⁷² adlı Farsça eserinden yararlandık.

Yine bir diğer tarihçi Salim Koca'nın *Dandanakandan Malazgirt'e*⁷³ adlı çalışmasından siyasi olayları incelerken, *Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı*⁷⁴ ise hâkimiyet anlayışını açıklarken faydalandığımız çalışmalardandır.

Zeki Velidi Togan'ın *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*⁷⁵ adlı eseri Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önceki safhada Oğuzlar'ı anlatırken yararlandığımız önemli eserler arasındadır.

⁶⁴ Bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, Ankara, TTK Basımevi, 1988.

⁶⁵ Bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 2000.

⁶⁶ Bkz. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

⁶⁷ Bkz. Erdoğan Merçil, *Selçuklular' da Hükümdarlık Alametleri*, Ankara, TTK Basımevi, 2007.

⁶⁸ Bkz. Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.III, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.

⁶⁹ Bkz. Erdoğan Merçil-Ali Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara, TTK Basımevi, 1995.

⁷⁰ Erdoğan Merçil, "Gazneliler'in Kirman Hâkimiyeti (1031-1034)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.24, 1970, s.35,44.

⁷¹ Bkz. Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

⁷² Bkz. Kesrevî, *Şehriyârân-ı Gumnâm*, Tahran 2535 (ş.ş.)

⁷³ Bkz. Salim Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun, 1997.

⁷⁴ Bkz. Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.

⁷⁵ Bkz. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı, Reşidü'd-dîn Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1982.

Tezi hazırlarken en çok yararlandığımız eserlerin başında Faruk Sümer'in *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*⁷⁶ adlı eseri gelmektedir bunun yanı sıra *Yıva Oğuz Boyuna Dair*⁷⁷, *X. Yüzyılda Oğuzlar*⁷⁸, *Selçuklular Devrinde Türk Beyleri*⁷⁹ adlı makaleleri yararlandığımız önemli çalışmaları arasındadır.

Selçuklu Tarihi çalışırken göz ardı edemeyeceğimiz Sergey Grigoreviç Agacanov'un *Oğuzlar*⁸⁰ adlı kitabı, Tezimizi yazarken sıkça başvurduğumuz çalışmalar arasındadır. Gerek bibliyografyası gerekse muhtevası bakımından zengin bu eser, Orta Asya Oğuz ve Türkmenlerinin tarihine ait araştırmaları incelerken oldukça önemlidir.

Batı, Orta Asya Tarihi, İran, Arap Halifeleri, İslam ve Doğu Bilim Tarihi ile ilgili önemli araştırma ve çalışma yapmış olan W. Barthold, 1926 yılında Türkiyat Enstitüsü'nün çağrısı üzerine İstanbul'da Orta Asya Tarihi hakkında dersler vermiştir. Bu dersler kitap olarak 1927 yılında "*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*" adı ile İstanbul'da basılmıştır.⁸¹ Tezimizde bu eserin yanı sıra "*Moğol İstilasına Kadar Türkistan*"⁸² adlı eserden de yararlandık.

⁷⁶ Bkz. Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1999.

⁷⁷ Bkz. Faruk Sümer, "Yıva Oğuz Boyuna Dair", **Türkiyat Mecmuası**, C.IX, 1951.

⁷⁸ Bkz. Faruk Sümer, "X. Yüzyılda Oğuzlar", **DTCFD**, C.XVI, S.3-4.

⁷⁹ Bkz. Faruk Sümer, "Selçuklular Devrinde Türk Beyleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.44, 1986.

⁸⁰ Bkz. Sergey Grigoreviç Agacanov, **Oğuzlar**, Çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, İstanbul, Selenge Yay., 2010.

⁸¹ Bkz. Wilhelm Barthold, **Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Çev. Râgıp Hulusi Özdem, Yay. haz. Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara, TTK Basımevi, 2013.

⁸² Bkz. Wilhelm Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, TTK Basımevi, 1990.

GİRİŞ

1. Oğuz Adının Etimolojisi

Türkçede hem bir şahsın adı hem de bir boyun adı olarak kullanılan “Oğuz” sözcüğü üzerine bir çok köken denemesi yapılmasına rağmen, bu konu halen tartışılmaya devam edilmektedir.⁸³ Faruk Sümer, eski müelliflerin “Türkmen”⁸⁴ kelimesinin ne anlama geldiği hususunda araştırma yaptıklarını fakat “Oğuz” adı üzerinde çalışma yapmadıklarını söylemiştir.⁸⁵

Arap ve Fars kaynaklarında Guz veya Ğuz, Göktürk yazıtlarında Oğuz, Rus yıllıklarında Torki, Tork, Torçin ve Bizans kaynaklarında Uz adları ile bilinen Oğuz adının etimolojisi üzerine türlü açıklamalar vardır. Eski zamanlardan beri Oğuz adının anlamını tespit etmek için çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Josef Marquart, Oğuz’un Ok+uz kelimelerinden geldiğini ileri sürmüştür. Ona göre “ok”, ok anlamına gelirken “uz” da adam demek olup “Oğuz” “oklu adamlar” manasına gelmektedir.⁸⁶ Konu ile ilgili olarak birçok farklı görüş bulunmakla birlikte yaygın olarak kabul edilen, Gyula Nemeth’in görüşü olmuştur. Kabile manasına gelen “ok” sözüne eski Türkçedeki çoğul eki “z” ilavesi ile ok+uz olup, “kabileler” anlamına geldiğini savunan Nemeth’in bu izahına karşı bazı itirazlar vardır.⁸⁷ Bu görüşlere ilk kez karşı çıkan Paul Pelliot, bu itirazına rağmen yeterli etimolojik izah verememiştir.⁸⁸ Pelliot, “oguz” kelimesiyle “oguş” arasında ilgi kurar. İki kelime arasındaki ilginin bir yakıştırma olduğunu düşünen

⁸³ Bilge Özkan Nalbant, “‘Oğuz’ Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler”, **Türkbilim Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, S.XX, 2010, s.47.

⁸⁴ Gazneli Tarihçi Gerdîzî, İlk kez Oğuz’a Türkmen demiştir. Her ne kadar XI. yüzyıl başındaki olaylarda Oğuz deyimini kullansa da sonraki tarihlerde Türkmen deyimini genelleştir. Müellifin eserinde “Türkmen” kelimesi, 418 yılı Gazneli Mahmud zamanında Arslan Yabgu Oğuzlarının çıkardığı sorunlardan bahsederken geçmektedir. Bkz. Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, nşr. Abdülhay Habîbî, Tahran, Dünya Kitap Yay., 1363 hş., s.196.

⁸⁵ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.19.

⁸⁶ Adem Aydemir, “Oğuz Adı Üzerine”, **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, S.274, Ekim 2009, s.56; Sümer, bu görüşün ilim aleminde kabul görmediğini izah ettikten sonra Türkçe’de adam manasına gelen “uz” şeklinde bir kelimenin olmadığını ifade etmiştir. Bkz. Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.19.

⁸⁷ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.150; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.20.

⁸⁸ Aydemir, “Oğuz Adı Üzerine”, s.56; Fuzuli Bayat, “Uz-Ğuz-Oğuz Kavim Adının Etimolojisi”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S.3, Güz 2004, s.71,77.

Pelliot'un, daha sonra bu fikrinden vazgeçtiğini söyleyen Faruk Sümer konu hakkında; *"İlhanlı hükümdarlarından Gazan Han devrinde (1295-1304) veya Gazan'ın halefi Olcaytu zamanında (1304-1316) yazılmış olan Uygurca Oğuz Kağan destanında "ilk süt" demek olan "ağız", "oguz" şeklinde geçiyor. Fakat bu Oğuz Kağan destanından yaklaşık üç asır önce yazılmış olan Divânü Lügati't-Türk'te "ilk süt" "ağuj" ve "ağuz" kelimeleri ile karşılanıyor. Eğer Uygurca'da "aguz" (ağız=ilk süt) "oğuz" şeklinde kullanılsaydı, Kaşgarlı'nın bunu kaydetmesi beklenirdi."* demektedir.⁸⁹

Buna rağmen bu güne kadar, bu görüşler arasında gerçeğe en yakın olanı Nemeth'in görüşü kabul edilmiştir. Nemeth'in bu izah tarzının, sadece dil açısından değil, Türk tarihinin sosyal ve siyasi gelişmesi bütünü içinde ele alındığı takdirde özellikle doğru olduğunu ifade eden Kafesoğlu, konu ilgili olarak *"Oğuz kelimesinin Çince'ye "kabileler" diye tercüme edilmesi de bu görüşü desteklemektedir. Anlaşıyor ki, Oğuz adının aslında "etnik" bir isim olmayıp doğrudan doğruya "Türk Kabileleri" manasını ifade eden bir kelimedenden ibarettir. Oğuz tabirinin r'li söylenişi olan "Oğur" şeklinin ayrı ad olarak milattan önceki Çin kaynağında geçmesi, eski çağlarda Çinlilerin Türk topluluğunu yakından tanımadıklarından ileri gelmiş olmalıdır."*⁹⁰ demektedir. Hatta bu görüşü destekler mahiyette, Faruk Sümer; *"Ok+u+z'daki "k", söylene söylene pekalâ 'ğ'ye dönüşebilmektedir"* demektedir.⁹¹

Vilhelm Thomsen, ok ile ilgili görüşlerini 1916'da yayımladığı Turcica'da "on ok" terimini açıklarken vermektedir. Ona göre, oklara ayrılmak Türklerin bir örgütlenme biçimiydi ve Batı Türkleri 635 yılına doğru, hatta belki de daha önce "on boya" ayrılmıştı. *"Her boyun başkanı, kağandan bir ok alıyordu; dolayısıyla, 'On Ok' deyimi 'On Boy' ya da 'On Ordu' anlamına geliyordu."*⁹² Nemeth'in görüşüne katılan Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Oğuz kelimesi üç ayrı kavramı ifade etmektedir. Bunlardan ilki Nemeth'in görüşündeki gibi "kabileler" manasına gelen Oğuz kelimesidir. İkincisi ise belli bir boylar topluluğunun yani Oğuz boyunun özel adı olan Oğuz kelimesidir. Son olarak bu kelime, efsanevi Türk hükümdarının adı olan Oğuz'dur.⁹³

⁸⁹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.19.

⁹⁰ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.150.

⁹¹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.20.

⁹² Ahmet Bican Ercilasun, "Oğuz Adının Etimolojisi", **Hacettepe Üniversitesi, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, 2015, s.15.

⁹³ Ercilasun, "Oğuz Adının Etimolojisi", s.17.

Oğuz isminin öküz manasına geldiğini savunan Denis Sinor, konu ile ilgili görüşünü şöyle ifade etmektedir; “Benim fikrime göre, kahramanımızın adının manası ‘boğa, öküz’dür ve Oğuz okunmalıdır. Öküz kelimesi bütün Türk dillerinde bulunmaktadır ve manası bazen ‘öküz’, bazen ‘boğa’dır. Burada, bunun hakkındaki bütün bilgileri tekrarlamak faydasız olacaktır. Bununla beraber, Türkçe sahasında, her tarafta ince sesli şekillere müvâzî olarak biraz kalın sesli şekillerin bulunduğu işaret edelim: Yakutça oguz ‘öküz’, Osmanlıca (Kamûs-i Türki) oguz ‘genç boğa’... Şimdi, yukarıda söylediklerimizden açıkça şu netice çıkmaktadır ki, Oguz kelimesinde, altaik öküz ~ ögüz ‘öküz, boğa’ kelimesinin kalın sâiteli, değişik bir şeklini görmek ve aynı zamanda benzer değişik şekillerin birçok Türk şivelerinde hakikaten mevcut olduğu vakası aleyhinde olmak üzere, hiçbir lisaniyat delili söylenemez.”⁹⁴ Sinor’un bu görüşüne kuvvetli dil bilgisi delilleri ile karşı çıkan Louis Bazin’in de Oğuz isminin “tosun” manasına geldiğini ileri sürmektedir.⁹⁵ Bazin’in bu görüşüne karşı çıkan Faruk Sümer, “Türkiye Türkçesinde ve hatta diğer Türk lehçelerinde tosun (jeune taureau de deux ans=iki yaşında genç boğa) manasına gelen Oğuz şeklinde bir kelime yoktur” demektedir.⁹⁶

Öküz aynı zamanda nehir demektir. Türklerde ırmaklar ile çaylar, boyların oluş ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. “Orhun Nehri’nin çıktığı dağlardan otuz tane ırmak çıkar, her ırmağın kenarında, bir soy veya oba oturur, ‘Dokuz Irmak’ boylarındakilere, ‘Dokuz Oğuz’, ‘On Irmak’ boylarındakilere ise ‘On Uygur’ denirmiş”.⁹⁷ Oğuz kelimesi Anadolu dilinde “halim, selim, ağırbaşlı” anlamında kullanıldığı gibi oyrat (haşarı-yaramaz) kelimesinin eş anlamlısı olduğunu iddia edenler de olmuştur.⁹⁸

“Oğuz” kelimesinin kökeni üzerine yapılan araştırmaların ortak bir görüş üzerinde hemfikir olmadıkları görülmektedir. Bu hususla ilgili Bahaeddin Ögel’de, “Oğuz boylarının adları, oldukça eski çağlarda meydana gelmişler ve zamanla bazı değişimlere uğramışlardır. Bu eskiliği bize gösteren en güzel delil, boyların adlarının ortaçağda bile

⁹⁴ Denis Sinor, “Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Mülâhazalar”, Çev. Ahmed Ateş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.IV, S.1-2, 1950, s.5-6.

⁹⁵ Aydemir, “Oğuz Adı Üzerine”, s.57; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.150.

⁹⁶ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.20.

⁹⁷ Kaşgarlı Mahmud, **Divânü Lügati’t-Türk**, s.59.

⁹⁸ Mustafa İlbey, **Geçmişten Günümüze Türkmenler (Oğuzlar)**, Ankara, HDY Yay., 2010, s.27.

çok az kullanılan ve adeta unutulmuş, ekler ve köklerle yapılmış olmasıdır”⁹⁹ diyerek yapılan araştırmalar üzerinde karşılaşılan zorlukların nedenini ortaya koymaktadır.

2. Oğuzların Etnik Kökeni

VI. yüzyıldan itibaren Oğuz boyunun adı Yenisey, VIII. yüzyılda Orhun yazıtlarında geçmektedir. VI. yüzyıldan itibaren Göktürk Hakanlığı’nda toplanmış olan Türk kabilelerinden bir kısmı 630’da başlayan fetret devresinde, kendi aralarında birlik kurarak Tula-Selenge ırmakları bölgesinde Dokuz Oğuz kağanlığını meydana getirmişlerdi.¹⁰⁰ Birçok boydan oluşan Göktürk İmparatorluğunun hakimiyeti altındaki asli unsurlarından biri de, VII. yy’ın ikinci yarısı ile VIII. yy’ın birinci yarısında Tula Irmağı boylarında yaşayan ve dokuz boydan meydana gelen Dokuz-Oğuzlardı. Ötügen, onların idaresi altında idi. Bu sırada Oğuzların başlarında bulunan hükümdarları Kağan ünvanını taşıyordu.¹⁰¹ “Göktürk hakimiyetinde olan Oğuzların çok kez başkaldırdıkları bilinmektedir. Göktürk hakimiyetinde görünen Oğuzlar bazen Üç Oğuz, bazen de Sekiz Oğuz şeklinde anılmakla birlikte yaygın olarak Dokuz Oğuz olarak belirtilmiştir. Oğuzların boy sayısındaki artış ise tarihi süreç ve boy gelenekleri ile herhangi bir tenakuza düşmemektedir. Çünkü, boylar halinde yaşıyor olmalarının tabii bir sonucu olarak, boyların nüfusu arttıkça yeni boylar ortaya çıkmakta ve onlar diğer boylar gibi nüfus ve siyasi güce ulaştıklarında boylar birliği içinde kendi adları ile temsil olunmaktaydılar. Göktürk yazıtlarında görülen Üç Oğuz, Altı Oğuz, Sekiz Oğuz, Dokuz Oğuz tabirleri bu durumun bir sonucuydu.”¹⁰²

Kafesoğlu, yazıtlarda geçen ifadelerde, Oğuzlar ile Göktürkler arasında bir ayrım yapılmadığını, hatta Göktürk hakanlığının temelini Oğuzların oluşturduğunu belirtmektedir. Bu sebeple, V. Thomsen ve W. Barthold gibi araştırmacıların, “Oğuzlar ile Göktürklerin aynı etnik kökene sahip olduklarını” belirttiklerini ifade etmektedir.¹⁰³

⁹⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi, (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 2010, s.328.

¹⁰⁰ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.150; Faruk Sümer, “Dokuz Oğuzlar”, **İA**, C.IX, İstanbul, TDV Yay., 1994, s.500.

¹⁰¹ Cem Tüysüz, “Oğuzlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.279; Sadullah Gülten, “Oğuzların Karkın Boyu”, Hacettepe Üniversitesi, **5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, 2015, s.533.

¹⁰² Tufan Gündüz, “Oğuzlar,Türkmenler”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.263.

¹⁰³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.151; Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, s.6.

Barthold'a göre, eğer VIII. yy'da Oğuzlar ve Karluklar gibi Türk adlı ayrı bir boy olsaydı Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra, bu boyların adlarının tarihten silinmiş olması gerekirdi. Oysa "Türk" adı, Arap coğrafyacılar tarafından dil olarak birbirine kardeş olan bir çok kavimler için kollektif bir ad olarak kullanılmakta, Bilge Kağan'ın "Benim Türküm milletim" diye hitap etmesi de bu hususu doğrulamaktadır.¹⁰⁴

Göktürklerden sonra ikinci güçlü kavim olan ve Doğu Göktürklerini yıkan kavimler arasında bulunan Oğuzlar, Uygur devletinin kurulmasında da rol almıştı. IX. yüzyılda Kırgızların taarruzları karşısında Moğolistan'ı terk edip Uygurlarla birlikte Doğu Türkistan'a göç etmişlerdi. Faruk Sümer, Uygurlar devrinde de aynı mahiyette bir rol oynayan Dokuz Oğuzlar'ın akıbetinin meçhul olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵

Oğuzların bir kısmı, Hazar Denizi doğusunda ve Maverâünnehir'de (Amu-Derya ve Sir-Derya Nehirleri havzaları) Oğuz Yabgu Devletini kurdular.¹⁰⁶ İbnû'l-Esîr, Oğuzların Seyhun boylarına gelişlerini 775-785 (Halife el Mehdi zamanı) yılları olarak vermiştir.¹⁰⁷ Seyhun boyları Türgiş, onun da öncesinde Batı Göktürk ülkesi toprakları idi. Muhtemelen 603 yılında verilen Töles boyları¹⁰⁸, daha sonra On Okları yani Seyhun Oğuzlarını oluşturdular.¹⁰⁹ Seyhun kıyılarında yaşayan bu Oğuzlar başka bir boy (kavim) olup, Batı Göktürk topluluğu olan On Oklar'a mensup idiler.¹¹⁰

X. yüzyılda, Türk dünyasını temsil eden büyük Türk topluluklarından biri de Oğuz Türkleri idi. Farklı rivayetler ışığında, Selçuklular'ın atalarının, X. yüzyılın başlarından beri müstakil yaşadığı anlaşılan Oğuz Yabgu Devleti'ne bağlı olduğu anlaşılmaktadır.¹¹¹ Selçukluların menşeyini oluşturan Oğuzlar'ın kendilerine ait bir devletleri olduğunu görüyoruz fakat bu devletin ne zaman kurulduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır.

¹⁰⁴ Gündüz, "Oğuzlar, Türkmenler", s.264.

¹⁰⁵ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.2; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.152-153.

¹⁰⁶ M. Orhan Bayrak, **Türk İmparatorlukları Tarihi**, İstanbul, Bilge Karınca Yay., 2006, s.195.

¹⁰⁷ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.153; Agacanov, **Oğuzlar**, s.191.

¹⁰⁸ Sadece tek bir boyun adı olmayan, I. Göktürk hakanlığı içerisinde önemli bir unsur olan boyların genel adıdır. Töles Boyları hakkında bkz. Ahmet Taşağıl, "Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. yüzyıllar)", **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S.3, 2004, s.312-313-314; Ahmet Taşağıl, "Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında", Hacettepe Üniversitesi, **5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, 2015, s.21-22.

¹⁰⁹ Taşağıl, "Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında", s.27.

¹¹⁰ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.2; Taşağıl, "Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında", s.21,24.

¹¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, **Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)**, C.I, İstanbul, İsam Yay., 2013, s.38.

Bunun başlıca nedeni, Orta Çağ kaynaklarında bu görüşü doğrudan destekleyen bilgilerin mevcut olmayışıdır. Oğuzlar Devletine ilişkin ilk kayıtlara, ancak IX. yüzyıl sonu ile X. yüzyıl başlarına ait Arapça coğrafya ve tarih kaynaklarında rastlamak mümkündür. Oğuz Yabgu Devleti'nin nihai şekillenışı, büyük ihtimalle tam bu tarihte gerçekleşmiştir.¹¹² Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecini anlayabilmek için, Oğuz Yabgu Devleti'nin tarihini iyi bilmek gerekmektedir. Oğuz Yabgu Devleti'nin tarihi hakkında kaynaklarda yazılı olan bilgilerin çoğu menkıbevi mahiyettedir. Söz konusu devletin tarihi hakkındaki rivayetler tek başına güvenilir değildir. Fakat tarihi gerçekler ile rivayetlerin karşılaştırılarak incelenmesi Oğuz Yabgu Devleti hakkında genel bir bakış yapmamıza olanak sağlamaktadır.¹¹³

Oğuzlar, X. yüzyıl Hazar Denizi'nin doğusundan itibaren Sir-Derya'nın (Seyhun) orta mecralarına kadar uzanan sahalarda yaşıyorlardı. O zaman Seyhun nehrinin kuzeyindeki sahaya Oğuz Bozkırı denmekteydi. İstahrî ondan naklen İbn Havkal ve diğer coğrafyacıların eserlerinden Oğuz ülkesinin batı, doğu ve güney sınırları hakkındaki kesin bilgiler ışığında fikir edinebiliyoruz. Buna göre Oğuz yurdu batıda Hazar Denizi'ne dayanıyordu. X. yüzyıla kadar henüz yurt edinilmemiş bir bölge olan Hazar Denizi'nin doğusundaki Siyâh-Kûh¹¹⁴ verimsiz olmasına rağmen diğer bölgelere nazaran daha güvenli olması ve hayvan yetiştirmeye uygun otlaklar bulunması nedeniyle Oğuzların bir kısmı tarafından yurt edinilmişti.¹¹⁵

Oğuzlar'ın doğusunda Karluklar, batısında Hazarlar ve Bulgarlar, kuzeyinde Kimekler vardı; güneyinde ise İslâm dünyası bulunuyordu.¹¹⁶ X. yüzyılda Samaniler, Karahanlılar, Oğuzlar, Kimekler ve Kıpçaklara ait haritada görüyoruz ki (Harita.1), Oğuzları her üç taraftan, aynı soydan olan Türkler çeviriyordu. Buna karşılık Oğuzlar, kendileri ile din, ırk ve medeniyet bakımından farklı bir kavim olan İran ile komşuydular.

Selçuklular'ın kuruluşu ve kökenleri hakkında yapılan araştırmaların çoğu, tarihçileri ve araştırmacıları Oğuz Yabgu Devleti'nin tarihi hakkında bilgi edinmeye

¹¹² Agacanov, **Oğuzlar**, s.197.

¹¹³ Oğuz Yabgu Devleti'nin Kuruluşu ve onların atası sayılan Oğuz Han'a ait rivayetler hakkında bkz. Agacanov, **Oğuzlar**, s.183,192; Togan, **Oğuz Destanı, Reşidü'd-dîn Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, s.117,152; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.363,404.

¹¹⁴ Eski Türkçe Karadağ kelimesinin Farsça karşılığı olan Siyah-kûh", Hazar denizinin doğu sahillerinde dağlarla kaplı Mangışlak yarımadasında bulunmaktadır. Bkz. Ahmet Taşağıl, "Mangışlak", **İA**, C.XXVII, İstanbul, TDV Yay., 2003, s.569.

¹¹⁵ Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, s.157,166; Hudûd el-Âlem, s.5.

¹¹⁶ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.23.

sevketmektedir. Fakat Oğuz Yabgu Devleti'nin ne zaman yıkıldığı konusunda kaynaklarda kesin bir tarih bulunmamaktadır. Dönem hakkındaki mevcut bilgilerin birçoğunun destani mahiyette olması gerçek tarihi bilgi edinmemizi güçleştirmektedir.

Türk devletlerinin çöküşlerinin en büyük sebeplerinden biri de kendi aralarında yaşadıkları mücadeleler olmuştur. Oğuz Yabgu Devleti'nin içinde de mevcut olan bu soruna bir de komşuları ile yaşadığı mücadeleler eklenince, Oğuz Yabgu Devleti, XI. yüzyılın ortalarında çökerek siyasi varlık olmaktan çıkmıştı.¹¹⁷

Oğuzlar bu dönemde Üç Ok ve Boz Ok olmak üzere ikili teşkilat halindeydiler. Bu boyların adlarına dair ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *Divânü Lügati't-Türk*'de geçmektedir. XI. yy'ın ikinci yarısında yazmış olduğu kaynağa göre, Oğuzlar, 24 boy halinde yaşamakta idi. Fakat Kaşgarlı Mahmud, bu boyların 22'sine ait isimleri vermektedir. *Divanü Lugati't-Türk* adlı eserinde sırasıyla Oğuz boyları şu şekilde verilmektedir; Kınık, Kayı, Bayundur, Yıva, Salgur, Afşar, Begtili, Bügdüz, Bayat, Yazgır, Eymür, Kara Bölük, Alka Bölük, İğdir, Üregir, Tutırka, Ula Yondlug, Töger, Beçenek, Çavuldar, Çepni, Çaruklug.¹¹⁸ Kaşgarlı Mahmud, Halaç adını taşıyarak bazı hususlarda diğerlerinden ayrıldıkları için Oğuzlar'dan sayılmadığını söylediği iki boyu listesine almadığı gibi, bunların adlarını da vermemiştir.¹¹⁹ Oğuz boylarına dair tam liste XIV. yy'ın başlarında Reşidüddin tarafından verilmiştir.¹²⁰ O, Oğuz boylarını Boz Ok ve Üç Ok olarak tasnif etmiştir.

X. yüzyılın ikinci yarısından sonra Oğuz ana külesinden iki ayrı kopma oldu. Bunlardan birinci bölüm Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a inerken, ikinci bölüm ise göç yeri olarak kendi devletine bağlı bir uc şehri olan Cend'i tercih etti.¹²¹

Birincisine göre daha küçük olan Selçuk Bey'e bağlı Oğuzlar, bu göçlerin ikinci bölümünü oluşturmaktaydı ve tarihte asıl rolü onlar oynadı. Oğuz ana külesinden ayrılmadan kısa bir zaman önce bu bölümün başında Selçuk adında bir bey bulunuyordu. Selçuk, Oğuzların Kınık boyuna mensup bir aileden gelmekteydi. Büyük bir ihtimalle,

¹¹⁷ Agacanov, **Oğuzlar**, s.234.

¹¹⁸ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.229.

¹¹⁹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.223.

¹²⁰ Kaynakta, Kaşgarlı'nın eserinde bulunmayan boy adları şunlardır; Yaparlı, Kızık ve Karkın. Bkz. Togan, **Oğuz Destanı, Reşidü'd-dîn Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, s.50-51-52; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.230.

¹²¹ Salim Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", **Türkler Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.530; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.16; Agacanov, **Oğuzlar**, s.261.

kendisi, babası ve büyük babaları, Kınık boyunun lideri idiler.¹²² Selçuk'un ve maiyyetindeki Oğuzların Kınık boyundan geldiklerine dair kaynaklar ortak görüştedir. Başlangıçta kendi devlet sınırları içerisinde gerçekleştirdikleri göçleriyle hareketlilik kazanan ve kısa zamanda Ortaçağ İslâm dünyasında önemli rol sahibi olan Selçuk Bey'e bağlı Oğuzlar, diğer boylar arasında itibar sahibi ve nüfuzlu bir yere sahiptiler.¹²³ Onlar, bağlı buldukları beylere nisbetle, *Yabgulular*, *Yımallılar*, *Kızıllılar* gibi adlarla anılmışlardır. 1027 yılında Horasan'a gelen Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar'ın Gazneli baskısı ile gerçekleşen Oğuz akınlarından kuzeye sığınanlar (Balhan Dağları) *Balhan Oğuzları*, batıya gidenler ise *Irak Oğuzları* adlarını alacaklardır. İslâm kaynaklarında Müslüman Oğuzlar için "Türkmen" adı giderek yaygınlaşırken devletin kurulmasından sonra da genellikle hanedanın adına göre *Selçuklular* şeklinde zikredilmiştir.

¹²² Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", s.931; Kaşgarlı Mahmud, **Divânü Lügati't-Türk**, s.28; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.54; el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, s.2.

¹²³ Nişâbü'rî'nin eserinde şöyle yazmaktadır, "Selçuk Bey'e bağlı Oğuzlar, çok kalabalık, sayısız mal ve mülk sahibi, haşmetli, şevketli ve tam donanımlı muntazam bir ordu teşkilatına sahip bir hanedan idi." Bkz. Nişâbü'rî, **Selçuknâme**, s.61.

I. BÖLÜM

SELÇUK BEY'İN İSLÂM ÜLKELERİNE DOĞRU GÖÇ ETMESİ

1. Selçuk ile maiyyetindeki Oğuzlar'ın Müslüman Oluşu ve Cend Şehrindeki Faaliyetleri

Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkışlarını ve ilk faaliyetlerini anlatan *Melik-nâme*¹²⁴,ye göre Kınık boyundan Tukak (Dukak), Oğuz Yabgu Devletinin Sü-başı¹²⁵'sı idi. O muktedir bir kumandan olduğu için “Temür Yalığ” (=Demir Yaylı) ünvanını taşıyordu, ölünce yerine oğlu Selçuk geçti. Fakat Beygu (Yabgu)¹²⁶nun karısı, kocasını, ileride kendisi için büyük bir tehlike teşkil edeceğini söyleyerek Selçuk'u ortadan kaldırmak için tahrik etmişti. Bunu duyan Selçuk, Yabgu ile mücadele edemeyeceği için askerini, oymağını, hayvanlarını alıp Cend¹²⁷'e gelmişti.¹²⁸ Bu konu, İbnû'l-Esîr'in eserinde şu şekilde anlatılmaktadır: *Selçuk büyüyünce onda asalet ve liderlik vasıfları belirmiş, bu yüzden Türk hakanı onu kendi yanına alarak önemli mevkiiler vermişti: Bu arada anlamı «ordu kumandanı» demek olan «Sü-başı» lakabını vermişti. Hakanın karısı Selçuk'un ilerlediğini, yükseldiğini ve halkın ona itaat edip boyun eğdiğini görünce kocasını Selçuk'a karşı dikkatli olmaya çağırdı ve ısrarla onu öldürmesi için kışkırttı. Bunu haber alan Selçuk bütün adamlarını ve kendine itaat edenleri yanına alıp "darü'l-harb" dan İslâm ülkelerine gitti, iman etme mutluluğuna erdi ve Müslümanlara komşu olmak bahtiyarlığına kavuştu. Mevki ve itibarı arttı, büyük bir emir oldu ve halk ona daha*

¹²⁴ *Meliknâme* hakkında bkz. Claude Cahen, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, Çev. Nejat Kaymaz, Ankara Üniversitesi, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.VII, S.12-13'den ayrıbasım, 1973, s.211,220.

¹²⁵ Türk Devletlerinde ordu kumandanı demektir. Osmanlı Devleti'nden önceki Türk Devletlerinde kelime sü-başı سو باشی olarak geçer. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında aynı imlâyı kullanmışlarsa da 16. Yüzyılın başlarından itibaren imlâ su-başı سو باشی şeklinde değişmiştir. Bkz Mücteba İlgürel, “Sü-başı”, **İA**, C.XXXVII, İstanbul, TDV Yay., 2009, s.447-448.

¹²⁶ Yabgu, Oğuz hükümdarına ve Karluk hükümdarına verilen ünvanıdır. İbn Fadlan, eserinde Oğuz Türkleri'nin hakanının yabgu ünvanı taşıdığını belirtiyor, İbn Fadlan Seyahatnâmesi, Çev. Lütfi Doğan, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.III, S.1-2, Ankara, 1954, s.65; Ancak, diğer kaynaklar, Oğuz hakanına “Baygu” denildiğini kaydetmektedirler. Bkz. Agacanov, **Oğuzlar**, s.207,210.

¹²⁷ Bugün Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Sir-Derya'nın aşağı mecrasında, Oğuzlar'ın yaşadığı bugün mevcut olmayan tarihi bir şehirdir, Abdülkerim Özeydin, “Cend”, **İA**, C.VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s.359-360; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.67.

¹²⁸ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.86; Ayrıca bkz. İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.361; İbrahim Kafesoğlu, **Selçuk Ailesinin Menşei Hakkında Düşünceler**, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası Yay., 1955, s.24; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.12.

çok itaat arz etti. Selçuk, Cend taraflarında ikamet edip henüz İslâmı kabul etmemiş olan Türkler üzerine cihada çıktı. Gayrimüslim Türklerin Hakanı o diyardaki Müslümanlardan haraç almaktaydı. Selçuk, Hakan'ın âmillerini¹²⁹ oradan kovdu ve bu bölge Müslümanların hâkimiyetine girdi.¹³⁰

X. yüzyılda Maverâünnehir “cihad” sahalarının en hareketlilerinden biriydi ve derinlemesine bütün Maverâünnehir’i içine alıyordu. Oğuz Türkleri’nin bütün sınırları bu alana pek yakındı. Gerçektende Harezmi’den İsficâb’a kadar olan bölge Oğuz Türkleri’nin uc’u sayılıyordu. Dolayısı ile Cend, Oğuzlar’a karşı cihad sahası içindeydi. Görülüyor ki, Cend, Oğuz hâkimiyetinde bulunmakla beraber, bir uc idi. İslâm’ın gaza farîzesini yerine getirmek isteyen her Müslüman, Maverâünnehir’in diğer uc bölgelerinde olduğu gibi, burada da gayrimüslim Türkler’e karşı savaşıyordu. Bu muhit ekseriyetle din bakımından Müslüman, etnik bakımdan Türk idi. Bölge medeni ve hatta siyasi bakımdan “İran ülkesi” telâkki edilebilirdi. Selçuk, maiyyetindeki 100 atlı ile böyle bir muhite gelmişti. Bütün serveti, bir miktar at, 1500 deve, 50.000 koyundan ibaretti.¹³¹

Oğuzların, Selçuk’un kumandanlığında, kışlık merkezleri Yenikent’ten kaçarak, yine kendi hâkimiyetleri altındaki bu uc şehrine gelmelerinin muhtemelen birkaç sebebi olabilir. Ortaçağ İslâm kaynakları, bu sebeplerin başında ağırlıklı olarak Selçuk’un Oğuz Yabgu devletinin başına Sü-başı olarak seçilmesi üzerine başta Yabgu’nun eşi olmak üzere devlet erkânının çoğunluğunun rahatsızlığından dolayı olduğuna bağlamaktadır.¹³²

Oğuzlar’ın kendi aralarında yaşadıkları çekişmeler yüzünden bazen göç hareketlerinde bulunmaları Selçuk’un kaçış hikâyesini doğrular niteliktedir. Faruk Sümer’in belirttiği gibi bu göçün sebebi, büyük ihtimal ile Kıpçaklar tarafından¹³³ Oğuz Yabgu Devleti’nin yıkılması ile ilgili olabilir. Ayrıca Selçuk ve maiyyetindeki Oğuzların göçünden bahseden kaynaklardan bir kısmı, onların sayıca çokluğu, buna karşın otlakların yetersiz olmasını göç sebepleri arasında göstermiştir.¹³⁴ Oğuzlar’ın Türk

¹²⁹ İslâm tarihinde genel olarak memur özellikle de vergi memuru, tahsildar anlamında kullanılan bir terimdir. Bkz. Mehmet Erkal, “Âmil”, *İA*, C.III, İstanbul, TDV Yay., 1991, s.58,60.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.361-362.

¹³¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.25.

¹³² Koca, *Dandanakan’dan Malazgirt’e*, s.45; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.13.

¹³³ Kıpçakların, Oğuzları sıkıştırılmaları konusundaki açıklamaları hakkında bkz. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s.102

¹³⁴ er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s.85; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.135.

ülkeleriyle İslâm ülkeleri arasında bir uc şehri ve Oğuzlar'ın yazlık merkezi Cend şehrine göç etmeleri, bu bölgenin Yenikent'e yakınlığı ile de izah edilebilir.

Selçuk'un komutasındaki Oğuzlar ile Cend'e geliş tarihleri ve sayıları hakkında çeşitli görüşler vardır. Dönem hakkında kaynakların çelişkili ifadeleri ortak bir tarih göstermeyi mümkün kılmamıştır. Selçuk Bey ve adamlarının İslâmiyet'i kabul etmeleri hususundaki olayları, sonraki tarihçilerin, günümüze kadar ulaşmamış olan *Meliknâme* adlı bir eserden naklen verdikleri bilgilerden öğreniyoruz. Alparslan namına yazıldığı sanılan *Meliknâme*, Selçuklu Sultanına yazılması sebebiyle şahsi övgüler ve doğruluğu hususunda şüpheli olan bazı bilgiler içerir.¹³⁵ Faruk Sümer, her ne kadar bahsettiğimiz eserden alıntılar yapmış olsa da eserin, menkıbevi yahut destani bir vasıf taşıdığını, Selçuklular'ın Horasan'a Gelişi başlığı altında detaylı anlatacağımız konunun¹³⁶ diğer kaynaklarca ve eserler tarafından teyit edilmediğini söylemektedir.¹³⁷ Ebû'l-Ferec Bar Habreus, *Meliknâme*'yi gördüğünü ve eserden faydalandığını belirtmektedir.¹³⁸ Ali Sevim, İbnü'l-Adîm'in kaynakları arasında *Meliknâme*'yi gösteriyor.¹³⁹

İbrahim Kafesoğlu, Rene Grousset ve Faruk Sümer, Selçuk ve komutasındaki Oğuzların Cend'e göçleri için 985 tarihinde ortak görüştedirler.¹⁴⁰ Bu görüşün aksine Mehmet Altay Köymen, Selçuk'un boyu ile birlikte 930-935 yılında Cend'e yerleştiğini düşünmektedir.¹⁴¹ Claude Cahen ise, *Meliknâme*'nin tetkiki sonucunda, Selçuk'un hayatının sonuna kadar Cend'de kaldığını ve *Meliknâme*'ye göre onun 100 veya 107 yaşında öldüğünü, yaklaşık tarih vermenin zor olduğunu dile getirirken Selçuk'un 1009-1010 yılı civarında öldüğü sonucuna varmıştır.¹⁴² S.G. Agacanov, sorunun çözümünde isabetli bilgilerin *Meliknâme*'deki rivayetlerde yer aldığını belirterek, Selçuk ve

¹³⁵ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.1-2.

¹³⁶ Maverâünnehir hükümdarının hâkimiyeti için tehlikede gördüğü Tuğrul ve Çağrı Bey'in üzerine giderek onları Talas vadisinde yaşamaya mecbur bırakmış oldukları fikri hakkında bkz. Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.100-101.

¹³⁷ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.101.

¹³⁸ Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.292.

¹³⁹ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb fi târîhi Haleb (Biyografilerle Selçuklu Tarihi)**, s.28

¹⁴⁰ Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, s.484; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.87; Rene Grousset, **The Empire of the Steppes: A History of Central Asia**, Trans. Naomi Walford, New Jersey, Rutgers University Press, 1991, s.146,148.

¹⁴¹ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.34.

¹⁴² Claude Cahen, "The Malîk-nama and the History of Seljuqs Origins", **The Turks in the Early Islamic World**, University of Manchester, United Kingdom, February 2007, s.15.

maiyyetindekilerin Cend'e göç tarihini belirli bir seneye bağlamaksızın X. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiş olabileceğini belirtmektedir.¹⁴³

Selçuk ve maiyyetindekilerin İslâmiyet'e geçişleri hususuna değinmeden önce, İbnû'l-Esîr'deki kayıttan Dukak'ın İslâmiyet'e olan yakınlığı hakkında yorum yapmamızı sağlayacak bilgilere rastlanmaktadır. Rivayete göre; *"Yabgu" denilen Türk hakani bir gün asker toplayıp İslâm ülkelerine yürümek ister, fakat Dukak ona mani olur. Yabgu ile münakaşa ederler, bu arada Türk hakani çok kaba ve ağır sözler söyler, bunun üzerine de Dukak onu tokatlar ve başını yarar. Hakan'ın adamları Dukak'ın etrafını sararlar ve onu yakalamak isterler, fakat Dukak kendini müdâfaa eder ve onlarla çarpışır. Adamlarının toplanıp Dukak'ı müdafaa etmeleri üzerine de Yabgu'nun adamları dağılırlar. Sonra aralan düzelir ve Dukak Yabgu'nun yanında kalır"*.¹⁴⁴ Ahmed b. Mahmud, Dukak'ın Yabgu ile kavgasını aynı sebebe bağlayıp Dukak'ın kalbinin iman nuru ile dolduğunu, İslâm'a gelip doğru yolu bulduğunu ve Yabgu'nun seferini bu sebepten dolayı önlemeye çalıştığını ilave etmektedir.¹⁴⁵ Ahmed b. Mahmud, Selçuk'un Cend'e geliş hadisesini diğer kaynaklarla aynı anlatmakla beraber, farklı bir bilgi vermektedir. Onun verdiği bilgiler Selçuk ve adamlarının Cend'e gelmeden önce, Oğuz ülkesinde iken Müslüman oldukları düşüncesini uyandırmaktadır. Müellifin kaydına göre, Cend'e gelmek üzere hazırlanan Selçuk, adamlarını toplayarak şöyle söylemiştir :*" Biz bir alay İslâm topluluğunun bir dinsiz kâfire ve inatçı serdara hizmet etmesi iman gayreti değildir. Bilhassa bize böyle hile yapmak fikrinde olan ve oyun etmek niyetinde bulunanlara karşı bu diyardan başımızı alıp gideriz, varıp bir köşede kendimize bir yer ediniriz, başımıza müstakil ve halimize razı olup otururuz. Korkuyu ortadan götürürüz"*. Bunun üzerine bütün orada bulunanlar *"Gücümüz yettikçe her birimiz sana itaat üzereyiz. Buyur ne istersen edelim. Nereye gitmeli isen gidelim"* dediler.¹⁴⁶ Olayla ilgili malumatlar İslâm müverrihleri tarafından aktarıldıklarından dolayı Dukak'ın İslâma yatkın olduğunu kaydetmeleri tabidir. Dukak'ın İslâm'ı sevmesindeki sebebin imânî yahut siyasî mi olduğu muallaktır. Müellifin verdiği bu bilgiler diğer kaynaklar tarafından teyid edilmediğinden zayıf kalmaktadır.

¹⁴³ Agacanov, **Oğuzlar**, s.262.

¹⁴⁴ İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.361.

¹⁴⁵ Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, s.20.

¹⁴⁶ Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, s.22-23.

Selçuk'un, Türkler ve İslâm ülkeleri arasında bir uc şehri olan Cend'e gelmesi tarihte mühim olayların başlangıcı olmuştur. Selçuk ve Oğuz grubu göç hareketine kalkıştığı zaman daha önce bahsettiğimiz gibi önlerinde iki yön vardı; Batı ve Güney yönleri. Karadenizin kuzeyini kullanarak batıya giden Türkler ne kadar büyük gruplar halinde ve ne kadar teşkilatlı olurlarsa olsunlar, Bizans engeline çarparak, onun uyguladığı türlü politik oyunlara gelerek uzun veya kısa zaman sonra milli varlıklarını kaybetmişti.¹⁴⁷ Selçuk, diğer soydaşları gibi Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru gitmeyerek Bizans engeline karşı kendisini korumak istemiş olabilir. Birçok Türk kabilelerinin kalabalık şekilde İslâmiyeti kabul ettikleri bu devirde Selçuk, İslâmiyetin kabulünü, müslümanların yaşadığı bu uc şehirde yaşamak zaruretinden başka, siyasî açıdan da gerekli görmüş olsa gerektir.

Selçuklular'ın İslâmı benimsemesi, sadece Müslüman halkın desteğini sağlamak değil, aynı zamanda hayvanları için de gerekli mera bulmak ihtiyacından kaynaklanıyordu. İslâmı kabul etmenin, Selçuklu yöneticilerine, tebaalarına ve bağlı kabileleri itaat altında tutma konusunda güçlü bir silah sağladığını da göz önünde bulundurmak gerekir.¹⁴⁸ Selçuk'un savaşarak aşamayacağı bir engel olan Hazar Devleti, göç yönünü belirleyen diğer bir sebeptir. Bu sırada, Oğuzlar arasında da büyük bir Hazarlar korkusu hakimdi.¹⁴⁹

Ayrıca uzun süredir Türkler ve Müslümanlar sınır komşusu olup, aralarında ticari ilişki cereyan etmekteydi. Eskiden beri yerleşmiş Türk kolonilerin de bulunduğu Harezm ve Cürcân¹⁵⁰ şehirleri Oğuzların ticaret yaptıkları başlıca şehirler arasında idi.¹⁵¹ Böylece Oğuzların özellikle de Selçuk'un İslâm dinini yakından tanıma fırsatı olmuştu.¹⁵²

Cend şehri halkının Müslüman olduğunu gören Selçuk ve maiyyeti aralarında istişarelerde bulundular ve Müslüman olmaya karar verdiler.¹⁵³ Selçuk'un İslâmiyete

¹⁴⁷ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.14; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.46.

¹⁴⁸ Agacanov, **Oğuzlar**, s.263.

¹⁴⁹ Şeşen, **İslâm Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, s.39; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.15; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.46.

¹⁵⁰ Hazar denizinin güneydoğu köşesinden itibaren Mâzenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eden aslı Farsça Gürgân olan şehir, Ortaçağ İslâm coğrafyacıları tarafından bazen Taberistan, bazen de Horasan sınırları içinde gösterilmiştir. Bkz. Rıza Kurtuluş, "Cürcân", **İA**, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s.131.

¹⁵¹ Şeşen, **İslâm Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, s.102,162,178; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.15; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.46.

¹⁵² Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", s.531.

¹⁵³ Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.292-293.

girişi, içinde bulunduğu çevrenin maddi ve manevi desteğini sağlayacağı gibi Müslüman olmayan soydaşlarına karşı yapacağı mücadeleyi de cihad haline dönüştürerek bu mücadeleye yeni bir anlam kazandıracaktı. Ebû'l-Ferec, onların Müslüman oluşlarını çevredeki ahali ile uyum şartlarına bağlamakta ve şunları söylemektedir: “*Selçuk ve adamları Turan’dan İran’a çobanlık etmek bahanesi ile göçtüler. Bunlar İranlılar’ın Müslüman olduğunu göreyerek dediler: Biz içinde yaşamak istediğimiz bu memleket halkının dinini kabul etmez ve törelerine uymazsak, bir kimse bize teveccüh göstermez ve biz tek başımıza yaşamaya mahkûm bir azınlık halinde kalırız*”.¹⁵⁴

Birçok bakımdan dikkate değer sebeplerle Müslüman olmaya karar veren Selçuk, o vilayetin valisine bir elçi (kâsıd)¹⁵⁵ göndererek, buralara gelmekten maksadının Müslüman olmak olduğunu izah etmiş ve kendisinden Oğuzlar’a Müslümanlık esaslarını öğretecek “Fakîh”lerden¹⁵⁶ birini göndermesini istemiştir.¹⁵⁷ Arzusu yerine getirilmiş olan Selçuk bütün maiyyeti ile birlikte Müslüman olmuştur. Ebû'l-Ferec olayların devamında Selçuk ve maiyetindeki Oğuzlar’ın orada birkaç sene boyunca kaldıklarını ve rahat bir ortamda yaşayıp sayılarının epeyce arttığını söylemiştir.

Selçuk’un İslâmiyeti kabul etmesi hususundaki bu bilgiler, onun iyi bir kumandan olmak dışında duruma göre iyi bir siyaset ve politika adamı olduğunu göstermektedir. Valinin, Selçuk’un bu talebine olumlu cevap vermesi İslâmiyetin emirlerini yerine getirmek istemesiyle açıklanabilir.¹⁵⁸

Bütün maiyyeti ile birlikte müslüman olan Selçuk artık İslâm camiasına katılmıştır. Üstelik içinde bulunduğu muhitin tabii bir icabı olarak o bir mücahittir; bir gazidir. Daha doğru tabiriyle, gaziler reisidir. Gaziler reisi olmak itibariyle en mühim vazifesi de -hangi ırktan olursa olsun- müslüman olmayanlarla mücadele etmektir.¹⁵⁹ Türklerin savaşçı ruhu ile İslâmiyetin cihad anlayışı arasında yakın bir münasebetin

¹⁵⁴ Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.293

¹⁵⁵ Ulak; Osmanlılar’da devletin resmi haberlerini ulaştıran görevlilere verilen isimdir bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Ulak”, **İA**, C.XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012, s.77,79.

¹⁵⁶ Din bilgini, fıkıh âlimi bkz. Hayreddin Karaman, “Fakîh”, **İA**, C.XII, İstanbul, TDV Yay., 1995, s.126-127.

¹⁵⁷ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.21; Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.293.

¹⁵⁸ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.22.

¹⁵⁹ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.23.

olması nedeni ile Selçuk'un bu gazilik döneminde müslüman olmayan kendi soydaşlarına karşı mücadeleye girmesi en tabii olaydır.¹⁶⁰

Selçuk ve askerleri, İslâmiyeti kabul etmelerinin hemen akabinde kendilerini Cend bölgesindeki hızlı ve buhranlı olayların ortasında bulmuşlardı. Selçuk, çevreye hâkim olan Oğuz hanı ile mücadeleye tutuşmuştu. Burada sözü edilen Oğuz hanı, büyük bir ihtimalle Yenikent Hâkimi Ali Han'dır.¹⁶¹

Oğuzlardan Müslümanlığı kabul eden zümrelere, onları gayrimüslim kardeşlerinden ayırt etmek için, Maverâünnehir Müslümanlarınca "Türkmen" adı veriliyordu. Türkmen adının kullanımı ile ilgili olarak Faruk Sümer şöyle bahsetmektedir; *"Oğuzlar'dan Müslümanlığı kabul eden zümrelere, onları gayri Müslim kardeşlerinden ayırt etmek için Türkmen adı veriliyordu. Orta Asya'da ilk defa Müslümanlığı kabul eden Türk kavmi Balasagun ile Mirki arasında yaşayan Türkmenler¹⁶² olduğu için Türkmen adı, Maverâünnehir Müslümanları arasında "Müslüman Türk" şeklinde hususi bir manada kullanılmaya başlandı. Böylece Oğuzlar'dan Müslüman olan zümrelere de Türkmen denildi."* Gazneli müverrihleri olan Gerdîzî ve Beyhakî Oğuzları Müslüman Türk anlamında, Türkmen adı ile zikretmişlerdir.

Müelliflerden bazıları Oğuzlar'ı tanıtmak için, "Oğuzlar Türkmenler'den bir topluluktur" şeklinde ifadeler kullanmıştır. Ancak XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz adını taşıyan bir topluluk görülmez. Bu yüzyılda Seyhun boylarından Sakarya kıyılarına kadar uzanan çok geniş sahada yaşayan Oğuz asıllı topluluklar Türkmen adıyla anılmıştır. Bununla beraber Arapça ve Farsça kaynaklarda Türkmen tabiriyle Oğuzlar'ın kastedildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklar Oğuzlar'ın Kınık boyuna mensup olan Selçuklular'dan "Türkmen" adıyla bahseder.¹⁶³ Yakın doğu müellifleri onlardan "el-Guzz" yani "Oğuz" adı ile söz ediyorlardı. Çünkü Oğuzlar kendilerine Türkmen demiyorlardı. Onlar Müslümanlar tarafından her yerde kendilerine verilen bu adı uzun bir zaman benimsemediler ve Oğuz kelimesini, atalarının adı olarak da olsa uzun bir zaman unutmadılar.¹⁶⁴ Kesin olan, Oğuzlar'ın İslâmî kabul etmesi ile birlikte Türkmen adının

¹⁶⁰ Selçuk'un, Gayrimüslim Türklere karşı mücadeleleri için bkz. İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.362; Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, s.23.

¹⁶¹ Agacanov, **Oğuzlar**, s.263-264.

¹⁶² Karluklar'dan kopmuş olduğu sanılan bu Türkmenler, İslâm dinine giren ilk Türk topluluğudur. Bkz. Salim Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, C.II, Ankara, Odes Kültür Yay., 2003, s.52.

¹⁶³ Faruk Sümer, "Türkmenler", **İA**, C.XLI, İstanbul, TDV Yay., 2012, s.608.

¹⁶⁴ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.51.

yaygınlık kazandıdır. Birunî ve Mervezî gibi yazarlar, Müslüman Oğuzlar'a, "Türkmen" derler.¹⁶⁵ Mervezî konuyu şöyle özetlemektedir: "*Oğuzlar, Maverâünnehir ve Harezmi ile huduttur. Oğuzlar, İslâm hudutlarına gelince bir kısmı Müslüman oldular ve Türkmen adını aldılar. Bu Türkmenlerle Müslüman olmayan Oğuzlar arasında muharebeler oldu. Bunlar kâfir soydaşlarına galip gelip, onları kovdular. Bunun üzerine Müslüman olmayan Oğuzlar Harezmi'den uzaklaşıp Peçeneklerin ülkesine gittiler. Müslüman olanlar ise İslâm ülkelerine dağıldılar. Onlar da iyi bir siyaset takip ederek İslâm topraklarının çoğunu ele geçirip onların hükümdarları ve sultanları oldular*".¹⁶⁶ İbrahim Kafesoğlu, Türkmen adının, Oğuzların İslâmiyeti kabul etmeleri, yani din değiştirmeleri ile ciddi bir ilgisi olmadığını ileri sürmüştür.¹⁶⁷

Selçuk'un şehirdeki Müslüman nüfustan, gayr-i müslim Yabgu'nun adamlarının haraç (vergi) toplamalarını önlediği konusunda kaynaklar hem fikirdir. Fakat bu olayın nasıl yorumlandığı konusunda *Meliknâme*'ye kadar giden kaynaklar da ve bazı geç dönem kaynaklarda belirgin görüş farklılıkları vardır. İbnü'l-Esîr bu savaşları gazve olarak yorumlamış, başka bir kaynak, bu karşılaşmaların sonucu olarak, *Ulu el-Melik el-Gazi* unvanını Selçuk'a atfetmiştir. Bu rivayet Dukak ile süregelmiş olan, Selçukluların gazi savaşçılar olduklarının mecazi bir yansıması olarak görülebilir. Bu tarz yorumlama Selçuk ideolojisinin başka bir unsurunu açığa çıkarmaktadır; sosyal düzeni sürdürmek ve Müslümanların canlarını ve mallarını korumak şeklinde izah edilebilir.¹⁶⁸ Selçuk'un Cend şehrinde yıllık vergiyi almaya gelen âmillere karşı bu tutumu ile bağımsızlık yolunda ilk adımını atmış ve soydaşlarına karşı cihad hareketini başlatmış oluyordu.

Selçuk'un bu çıkışı, Oğuz Yabgu Devleti'nin genel politikasından hoşnutsuz olan Cend halkı tarafından desteklendi. Bölge halkından maddi ve askeri destek sağlayan Selçuk, Oğuzlar'dan müteşekkil gönüllü süvari birlikleri oluşturdu. Vergi ödemek istemeyen isyancılar, kararlı bir biçimde bu harekete katılarak vergi memurlarını bölgeden kovdular. Neticede Cend halkının desteğini alarak ayaklanan Selçuklu

¹⁶⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, C.III, İstanbul, Tekin Yay., 1994, s.1426.

¹⁶⁶ İbn Fadlan, *Seyahatnâme (Mervezî'nin Eserinin Türklerle ilgili Bölümünün Tercümesi)*, Haz. Ramazan Şeşen, İstanbul, Bedir Yay., 1995, s.100-101.

¹⁶⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türkmen adı, mânası, mâhiyeti, J. Deny Armağanı*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1958, s.121,133.

¹⁶⁸ Omid Safi, "Oğuz Boyu ve 1040 Yılına Kadarki Yükselişi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.1015.

Oğuzlar'ı, Oğuz Yabgu devletine karşı savaş hazırlıklarına başladılar. Çarpışmaların birinde Selçuklu süvarileri, deve sırtında savaşan düşman askeri birliklerini püskürttüler. Devam eden çarpışmalarda, Selçuk ve Oğuzlarının ezici zaferleriyle sonuçlandı. Böylece Selçuklu beyleri Cend'de hakimiyeti ele geçirdiler.¹⁶⁹

Selçuk'un adamları ile birlikte, soydaşları olan Oğuz yabgularına karşı tutumları ve onların hâkimiyet alanında olan Cend şehrini ele geçirmeleri bir darbe niteliği taşımaktadır. Selçuk'un idari yönünün güçlülüğünü kanıtlayan bu başarıda, ağır vergi ve haraçtan ezilen Cend halkının emeği de göz ardı edilemezdi.

Selçuk'un bu başarısı ona, ilerde ele geçirebilecekleri toprakların hayalini kurduruyor olacak ki bununla ilgili el-Hüseynî'den rivayetle, Selçuk, bir gece rüyasında ateşe işediğini ve bu ateşin kıvılcımlarının arzın doğu ve batı taraflarına doğru sıçradığını gördü. Bunun üzerine bir rüya yorumcusuna müracaat etti. Rüya yorumcusu "Senin neslinden arzın en uzak köşelerine temellük edecek melikler doğacak" dedi.¹⁷⁰

1.1. Kuruluşa Giden Yolda Selçuk Bey ve Ailesi

Selçuklu Devleti, Ortaçağ'ın önemli teşekküllerinden biri olmuştur. Bu devletin kuruluşunda kayda değer hizmetleri geçmiş olan Selçuk'un oğulları ve torunları ile ilgili kaynaklardaki bilgilerin eksik ve doğruluğunun tartışmalı oluşu, bu dönem hakkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Selçuk'un ölümünden sonra onun oğulları ve torunları etrafında gerçekleşen siyasi olayları, daha iyi anlayabilmek için Selçuk'un ailesi hakkında kaynaklardaki bilgilere başvuruyoruz. Selçuklular hakkında, doğrudan doğruya Selçuklu ailesinden neş'et ettiği için en mühim kaynağımız *Meliknâme*'nin bize ulaşan kısımlarında Selçuk'un dört oğlu bulunduğu açıkça belirtilmiştir fakat üçünün adı verilmektedir: Mikail, Musa, Arslan. *Meliknâme*'den naklen *Ravzatu's-Safâ*'da Selçuk'un oğullarından birinin genç yaşta öldüğü bildirilmiştir. İmâdüddin İsfahânî'nin *Selçuklu Tarihi*'ne ve *Ahbârud-devleti's-Selçukiyye*'ye göre de, Selçuk'un dört oğlu vardır: Mikail, Musa, İsrail (Arslan) Yabgu, Yınal. Bu durum Ibn Funduk'un *Tarih-i Beyhak* adlı eserinde de dörtlüdür: Mikail, Musa,

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.362; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.24; Agacanov, *Oğuzlar*, s.264; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s.48.

¹⁷⁰ el-Hüseynî, *Ahbârud-devleti's-Selçukiyye*, s.2.

Yabgu (Arslan) ve Yusuf. Râvendî ise şu isimleri zikreder: Mikail, Musa Yabgu, İsrail, Yunus. Muahhar olmakla beraber, Tuğrul Bey'in veziri İbn Hassûl'un bu gün kaybolmuş tarihinden faydalandığı anlaşılan Hamdullah Müstevfi, *Tarih-i Güzide*'sinde: Mikail, Musa, İsrail ve Yunus adlarını saymıştır. *Enîsü'l-Kulûb'da*: Mikail, İsrail, Musa Yabgu ve Yusuf Yinal, *Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk'da*: Mikail, İsrail, Musa, Yusuf ve Yunus, *Câmi'ü't-Tevârih II* de: Mikail, Musa Yabgu, İsrail, Yusuf ve Yunus¹⁷¹, *Müsâmeretü'l-ahbâr'da*: Mikail, İsrail, Musa, Yunus, bir de Ahmed isimleri sıralanmıştır.¹⁷² Kafesoğlu'nun, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları" adlı makalesinde kaynaklar detaylı şekilde incelenmiştir. Kaynakların ortak bir bilgi vermemesi ve bilgilerin yetersizliği bu konuda kesin bir sonuca varmayı güçleştirmektedir.

Selçuk'un oğulları hususunda kaynakların ortak bir görüş üzerinde mutabık olmadıklarını görüyoruz. Selçuk'un 1007 veya 1009 yıllarında, yaklaşık 100 yaşındayken Cend'de öldüğü bilinmektedir. Selçuk'un, Mikail, Arslan, Musa, Yunus adında dört oğlu bulunuyordu. Selçuk'un en büyük oğlu Mikail, bir kaynağımızın bildirdiğine göre, Müslüman Türk ülkelerinden birinde yaptığı bir savaşta bizzat hücumu geçirmiş ve şehit düşmüştür.¹⁷³ Mikail'in gaza yolunda ölmesi, savaşın Cend toprakları dışında bir hücum sırasında olduğunu göstermektedir.

Selçuk Bey Oğuzlarının başına, Yabgu ünvanı ile Arslan geçmiştir. Musa "İnanç", oğlu Yusuf ise "Yinal" ünvanını almıştır. Selçuk'un oğlu Mikail'in de iki oğlu, Tuğrul ve Çağrı ise "Bey" ünvanını almışlardır.¹⁷⁴

Selçuk Bey öldükten sonra, oğulları ve torunları kendilerine ait Türkmen boylarını ve diğer kuvvetleri, Türk adetlerine göre kendi aralarında taksim etmişlerdir. Fakat başlarında Yabgu olarak Arslan bulunuyordu. Arslan, kaynaklarda¹⁷⁵ bahsedildiği üzere Gazneli Mahmud tarafından hile ile yakalanmış ve Hindistan'daki Kalincar kalesine hapsedilmiştir. Gerdîzî bu olayı eserinde, "*İsrail (Arslan) b. Selçuk'un bir mevkiye gizlendiği haberini getirdiler. Yeminü'd-Devle (Mahmud) oraya adamlar gönderdi.*

¹⁷¹ Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmi'al-tavarih (II.Cild, 5. Cüz, Selçuklular Tarihi)*, 1999, s.5.

¹⁷² Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s.118-117,130; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Basımevi, 2000, s.6.

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.322; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.32.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.362; er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sudûr*, s.85,92; el-Hüseynî, *Ahbârud-devleti's-Selçukiyye*, s.2; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s.51.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.362; Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *İA*, C.XXVII, İstanbul, TDV Yay., 2003, s.364.

İsrail'i o yerden dışarı çıkardılar, Gazne tarafına oradan da Hindistan'a gönderdi. Ömrünün sonuna dek kale de kaldı"¹⁷⁶ şeklinde ifade etmiştir. Nîşâbü'rî'nin *Selçuknâme*'sinde, *Arslan Yabgu, Kalincar Kalesin'de hapis kaldığı süre boyunca oraya su çekmeye gelen iki Türkmen tarafından kaçırıldı ve bunu haber alan kale komutanı peşine düştü. Bunun üzerine yakalanacağını anlayan Arslan Yabgu yanındaki Türkmenlere, "Benden ümidinizi kesin ve gidip kardeşlerime şöyle söyleyin: Bu toprakları elde etmek için son derece gayret gösterin, sizi bir iki kez yenilgiye uğratsalar dahi ümitsizliğe kapılmayın ve vazgeçmeyin, zira bu padişah köle oğludur. Asil ve soylu soplular bir aileden değildir. Bu memleket ona kalmayacak ve sizin elinize geçecektir"* dedi.¹⁷⁷

Selçuk'un dördüncü oğlu olarak Yınal zikredilmektedir.¹⁷⁸ Dördüncü oğlu ile ilgili ayrıntılı bilgiyi Kafesoğlu'nun "Selçuk'un Oğulları ve Torunları" makalesinden naklen veriyoruz. "Yınal'ın asıl ismi İbn Funduk'da, İbnü'l-Cevzî'de, Bar Hebraeus'da, Enîsü'l-Kulûb ve Tarih-i Güzîde'de bildirildiği üzere, Yusuf'dur. Yusuf bilhassa yine Yınal unvanını taşıyan oğlu İbrahim dolayısı ile malûmdur. İbrahim Yınal, Tuğrul Beyin amcası oğlu, fakat aynı zamanda onun ana bir kardeşi idi. O halde, Türklerdeki ölen kardeşlerin zevceleri ile evlenmek âdetine (Levirat)¹⁷⁹ uygun olarak Tuğrul Beyin annesi, Mikail'in ölümünden sonra, Yusuf ile evlenmiş ve bundan İbrahim Yınal doğmuştur veya İbrahim Yınalın annesi, Yusuf'un ölümü üzerine, Mikail ile evlenerek Tuğrul Bey'i dünyaya getirmiştir. Ancak Yusuf Yınal hakkında sarîh bir malûmata rastlanmaması ve İbrahim Yınal'ın doğum tarihinin bilinmemesi bu ihtimallerden hangisinin vârid olabileceğinin tayinini güçleştirmektedir. Meliknâme'de Selçuk'un ismi zikredilmeyen bir oğlunun genç yaşında öldüğünden bahsediliyordu. Bunun Yusuf olması muhtemeldir. Esasen Selçuk hayatta iken vuku bulan hadiselerle dair maalesef fazla ve kesin bilgilere sahip değiliz.

Yukarıda belirtildiği üzere, *Râhatu's-sudûr*, *Müsâmeretü'l-ahbâr* ve *Tarih-i Güzîde*'de dördüncü oğul olarak, Yusuf yerine; Yunus zikredilmiştir. Diğer eserlerde ise

¹⁷⁶ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.193, Arslan'ın, İsrâil ismi ile de kaynaklarda geçtiğinden bahsetmiştik. Bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.28.

¹⁷⁷ Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, s.63.

¹⁷⁸ Bkz. Ahmet Taşağıl, "İnak", *İA*, C.XXVI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s.255.

¹⁷⁹ Ölen kardeşin eşinin, diğer erkek kardeş ile evlendirilmesi geleneği, bkz. Musa Şamil Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.5, issue 3, 2010, s.2027 vd.

Selçuk'un beşinci oğlu olarak gösterilen Yunus'a dair hiç bir yerde hiçbir bilgiye rastlanmamış olması Yunus adının Yusuftan bozulmuş olduğu kolayca kabul edilebilir.¹⁸⁰

Selçuk Bey'in oğlu Mikail'in iki oğlu vardı. Bunlar, Tuğrul ve Çağrı kardeşlerdir. *İbnü'l-Esir* ile *Ahbârü'd- devleti's-Selçukiyye*'de¹⁸¹ Yabgu, onların üçüncü kardeşi olarak ilave edilmiştir. Mevdûdî'nin *Selçuklu Tarihi* eserinde, Mikail'in oğullarını sıralarken *Tuğrul Bey*, *Çağrı Bey* ve *Davut Bey* isimlerini zikretmektedir. Mevdûdî'ye göre, bu kardeşler Ceyhun nehri kıyılarından Fırat nehri kıyılarına kadar bütün Asya ülkelerini hâkimiyetleri altına almıştır.¹⁸² Bu muharebeler için en güvenilir kaynağımız *Tarih-i Beyhakî*'de Yabgu'nun, Tuğrul ve Çağrı Beylerin amcaları Musa olduğu tasrih edilmekte ve *Râhatu's-sudûr*'da da o, Yabgu Kelân (Büyük Yabgu) diye anılmaktadır.¹⁸³

Arslan Yabgu'nun iki oğlu vardı. Bunlardan birincisi Kutalmış idi. Gazneli Mahmud tarafından babası Arslan Yabgu ile birlikte Kalincar Kalesine mahbus edilmesinden sonra bir yolunu bularak Buhara tarafına kaçmış ve buradaki Oğuzlar ile birlikte babasını kurtarmak için harekete geçmiş fakat başarılı olamamıştı. 1040 Dandanakan Zaferi'nden sonra Tuğrul Bey'in Irak bölgesinin idaresini eline alması ile Kutalmış, İbrahim Yınal ve Yâkutî ile beraber harekâta katılmış, Hazar denizi sahil bölgesinin zabtına iştirak etmiş, Azerbaycan ve Erran çevresinde etkili faaliyette bulunmuştur.¹⁸⁴ Mevdûdî eserinde “*Selçuk Bey'in diğer oğlu Arslan yahut İsrail ise Mahmut Gaznevi'nin hapsinde can verdi. Bu yiğit de Kutalmış isminde bir oğul bıraktı ki, Rum Selçukileri de onun soyundan gelmiştir*”¹⁸⁵ demiştir.

Arslan Yabgu'nun ikinci oğlu Resul Tegin'de, kardeşi Kutalmış ile birlikte Tuğrul Bey tarafından Hazar Denizi sahillerindeki ülkelerin zaptı için görevlendirilmişti.¹⁸⁶ Resul Tegin, daha sonra Alp Arslan'a karşı isyan eden kardeşi Kutalmış ile iş birliği

¹⁸⁰ Kafesoğlu, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, s.121.

¹⁸¹ “...Emir Mikail öldü ve geriye Emir Yabgu, Emir Çakır Beg Davud ve Emir Tuğrul Beg Muhammed ismindeki çocukları bıraktı” bkz. el-Hüseynî, *Ahbârud-devleti's-Selçukiyye*, s.3; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.361, *Aynı eser*, Alparslan Dönemini anlatan hicri 456 yılı olayları, C.XI, s.45-56.

¹⁸² Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi*, C.I, s.73.

¹⁸³ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.566,568,649; er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s.102; Nişâbûrî, *Selçuknâme*, s.66.

¹⁸⁴ Faruk Sümer, “Kutalmış”, *İA*, C.XXVI, İstanbul, TDV Yay., 2002, s.480; er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sudûr*, s.12; Bu harekât için bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 2013, s.44,47,50.

¹⁸⁵ Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi*, C.I, s.73.

¹⁸⁶ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C.I, s.39-40.

yapmış ve Gird-i Gûh kalesinden hareketi sırasında onun yanında bulunmuştu. Kutalmış'ın ölümü ile neticelenen savaşta Resul Tegin Sultan tarafından esir edildi.¹⁸⁷

Musa Yabgu'nun ilk oğlu Hasan veya Ebû Ali Hasan'a, er-Râvendî'nin eseri *Ahbâr...*'da, Dandanakan Zaferinden sonra Herat, Sistan ve Gur ülkelerinin verildiği rivayet edilmektedir. Fakat eserde, babası Musa Yabgu'ya taksim edilen ülkelerin ona aidiyeti söz konusu olmuştur. Her ne kadar babası ile ortak olarak sahip olduğunu kabul etsek dahi, o batı cephesinde mücadele etmiştir. Tuğrul Bey tarafından, Çağrı Bey'in oğlu Yakutî ile birlikte Azerbaycan'ı itaat altına almak için gönderilmişti. Azerbaycan'ın itaate alınması ve Vaspuragan bölgesine yapılan tazyikin kuvvetlenmesinde mühim hizmetler görmüş olan Ebû Ali Hasan, Aras kenarında Becni Kalesi civarında Türk ve Bizans ordusu arasında cereyan eden muharebede şehit düşmüştür (1047).¹⁸⁸

Musa Yabgu'nun diğer oğlu Yusuf'dur. Yusuf'tan Oğuzlar'ın Karahanlılar ile münasebetlerini anlatırken detaylı şekilde bahsedeceğiz.

Musa Yabgu'nun üçüncü oğlu Börü, daha ziyade Sistan'da faaliyet göstermiştir.¹⁸⁹

Yusuf'un oğlu İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'in anne bir kardeşidir. Mikail b. Selçuk'un ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Bey'in anneleri, eski Türk geleneği "levirat" usulünden dolayı Selçuk'un diğer oğlu Yusuf Yinal ile evlendirilmiştir. Bu evlilikten dünyaya gelen İbrahim Yinal, Tuğrul ve Çağrı Beyler ile anne tarafından kardeş, baba tarafından ise amca çocuklarıdır. Babasından dolayı kendisi de Yinal adı ile anılmıştır.¹⁹⁰

Selçuk'un ölümünden sonra Selçuklu toplulukları arasında baş gösteren ayrılıklar neticesinde Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar'a Yabgulular, Tuğrul ile Çağrı Bey'e bağlı olanlara Selçuklular ve İbrahim Yinal'ın babası Yusuf Yinal'a bağlı olanlara da Yınalılar adı verilmiştir. Yusuf Yinal'ın ölümünden sonra Yınalılar'ın idaresinin İbrahim Yinal'a geçtiği konusunda bir görüş ileri sürülmektedir. İbrahim Yinal'ın tarih sahnesine çıkışı geç bir zamana tekabül eder. Kaynaklarda onun hakkındaki ilk bilginin 1038 yılında olmasının sebebi, zaten küçük bir topluluk olan Selçuklular'ın Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu tarafından yönetiliyor olmasıyla izah edilebilir. Tuğrul Bey'in batıya doğru genişlemesi ile yönetici ve komutan ihtiyacının olması İbrahim Yinal gibi birçok Selçuklu

¹⁸⁷ Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C.I, s.46-47.

¹⁸⁸ Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C.I, s.40.

¹⁸⁹ Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s.125.

¹⁹⁰ انال/İnal olarak da kaydedilen bu kelimenin manası, "Anası Hatun kökten babası halktan kimselerden olan gençlere verilen ad" olarak kaydedilmektedir, bkz. Kaşgarlı Mahmûd, **Divan-u Lûgati't-Türk**, s.122; İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.348

hanedanı mensuplarının, tarih sahnesinde isimlerinin geçmesine sebep olmuştur.¹⁹¹ Irak'ı Acem ve el-Cezire'nin Selçuklulara geçmesinde büyük hizmetler görmüş olan İbrahim Yınal ile ilgili çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bahsedeceğiz.

Yusuf Yınal'ın diğer oğlu, bilhassa Sistan'da rol oynadığı görülen, Ertaş'tır. Tuğrul Bey'in amcası, İbrahim Yınal'ın kardeşidir.¹⁹²

Kafesoğlu'nun makalesinde bahsettiği üzere, Anonim *Tarih-i Âl-i Selçuk*'da Ersiğin adında zikredilmiş olan bir diğer Selçuklu ailesi üyesinden daha bahsedilmektedir. Esere göre Ersiğin, Yunus b. Selçuk'un oğludur. Yukarıda Yunus adının Yusuf'dan bozulma olduğunu söylemiştik. O halde onun Yusuf'un oğlu, İbrahim Yınal ile Ertaş'ın kardeşi olması gerekmektedir.¹⁹³

Selçuk'un ölümünden sonra onun soyundan gelenlerin iki kola ayrıldığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri, Tuğrul Bey'i kendilerine komutan seçerek onun önderliğini tanıdılar. Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey ve amcası Musa Yabgu'da bu birlikte yerlerini aldılar. Diğer kol ise Selçuk'un oğlu Arslan Bey'in önderliğini kabul etmişti. Selçuklular'ın iki ayrı kola ayrılmasını aralarındaki bir husumete bağlamak pek doğru olmayacaktır. Bu iki kol ayrı ayrı harekât halinde olsalar dahi onların arasında bir zıtlaşmanın olmaması soydaşlar arasında bir kavganın olmadığını göstermektedir.

2. Cend Şhrinden Maverâünnehir Bölgesine Oğuzlar

2.1. Samaniler İle Münasebetler

Siyasi faaliyetlerine geçmeden önce Selçuk ve maiyyetindeki Oğuzların Maverâünnehir'e iniş sebepleri hususunda bilgi vermek gerekir. Selçuk'un emri altında bulunan Oğuz nüfusunun artmasıyla, yaşadıkları Cend bölgesinin sürüleri için dar gelmeye başlaması üzerine yeni otlak yerleri bulmak için arazisini genişletmeye başlayan Selçuk, bu hareketinde siyasi bir amaçla da hareket ediyordu. Komşusu olan büyük devletlerin rızası doğrultusunda bazı otlak yerleri elde etmeye çalışıyordu. Karşılıklı bir rıza esasına dayanan anlaşma ile Samani Devleti, Selçuklu Oğuzlarına Buhara yakınlarındaki Nur kasabasında sürülerini otlatma müsaadesi vermiş karşılığında ise

¹⁹¹ Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s.125; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.94.

¹⁹² İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.385.

¹⁹³ Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s.129.

Selçuk Bey'e bağlı Oğuzlar, Samanoğulları sınırlarını, sınırların ötesinden gelecek diğer Türk istilalarına karşı müdafaa vazifesini üstlenmişlerdir.¹⁹⁴

Bu sırada Karahanlılar ve Samaniler arasında Maverâünnehir hâkimiyeti için mücadele söz konusuydu. Bu durum kendilerine verilen küçük bir bölgede sıkışan kalabalık Selçuk Bey Oğuzlarının değerini birden artırdı.

Buğra Han ile birlikte Karahanlı Devleti tarihinin az çok iyi bilinen dönemi başlamıştır. Onun daha çok batı ile meşgul olarak Samanilere karşı harekete geçtiğini ve mühim başarılar elde ettiğini görüyoruz. Gerçekten de o, Samani ümerâsının da başarısı ile 990'da İsficâbı zapt etmiş ve 992 başlarında da Semerkand'ı aldıktan sonra Samanilerin başkenti Buhara'ya girmiştir.¹⁹⁵ İbnû'l-Esîr, Buhara'nın havasının Buğra Han'ın sağlığına iyi gelmediğini ve buradan ayrılarak Türk topraklarına doğru yola çıktığını söylemiştir. Buğra Han'ın, Buhara'dan ayrılması üzerine şehir halkı, orada kalan askerlere karşı ayaklanmış, onları öldürüp mallarını yağmalamışlardır. Bu yağma hareketine Oğuz Türkleri de katılmıştır. Eserden rivayetle Buğra Han'ın geri çekilmesinin sebepleri arasında, Samani Emiri II. Nuh'un (976-997) kendi tarafına çekmeyi başardığı Oğuzlar'ın hücumu olduğu anlaşılmaktadır. Buğra Han'ın şehirden ayrılması ile Samani hükümdarı Emir Nuh yanındaki adamları ile şehre geri döndü. Bu geri dönüş şehir halkını sevindirmişti.¹⁹⁶ Böylece Samaniler'in hâkimiyeti Zerefşan vadisinde yeniden kurulmuş oldu.¹⁹⁷

Samanilerin, bu bölgedeki mücadelesi için Selçuk Bey'den yardım istemesi Selçuklular'ın siyasi bir kuvvet olarak kabul gördüğünün bir göstergesidir. Samaniler, Buhara'ya kadar ilerlemiş olan Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ı, Selçuk Bey'in bizzat

¹⁹⁴ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.276; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.34-35.

¹⁹⁵ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı, XI. yüzyıl Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s.42; İbnû'l-Esîr, Buğra Han'ın Buhara şehrini hâkimiyetine almasını, H.383/M.993-994 tarihli olayları anlatırken bahsetmektedir. Bkz. İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.84,86; İbnû'l-Esîr'in daha sonraki yıllarda yaşamış olduğunu göz önünde bulundurmak gerekirse, Gerdîzî ve Beyhakî'nin verdiği Mayıs 992 tarihini doğru kabul etmek gerekir. Sırası ile, Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.178; Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.231.

¹⁹⁶ İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.XI, s.84; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.279; Beyhakî, Buhara'nın havasına ve meyvelerine alışamadığından Buğra Han'ın başsura yakalandığını ve bunun üzerine diğer kaynakların aksine ayrıntı vererek, onun Kaşgar'a döndüğünü ifade etmiştir, Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.231.

¹⁹⁷ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.279. Zerefşan Vadisi; güneyinde yer alan Kaşkadya Nehri ve Bakteria bölgesi, kuzey-batısında Aral Gölü'nün hemen altında Harezmi bölgesi, doğusunda en eski Türk şehirlerinin bulunduğu Fergana bölgesi (Şaş, Ustruşana) ile çevrilmiştir. Bkz. Gözde Sazak, "Varaşa Sarayı Duvar Resimleri", **Tarih Dergisi**, S.57, İstanbul, 2013, s.1; Süer Eker, "Orta Asya'nın Gizemli Halkı: Soğdlular Soğd ve Soğdca", **Türkbilig**, S.24, 2012, s.81.

başında bulunduğu Oğuz grubu ile geri püskürtmeyi başardılar(992).¹⁹⁸ Samanoğulları, bu yardımlarına karşılık olarak yukarıda bahsetmiş olduğumuz Buhara ve Semerkant arasındaki (Nur) otlakları, kalıcı olarak Selçuklular'a verdi. Selçuk bu bölgeye oğullarından Arslan ve maiyyetini yerleştirmek suretiyle azda olsa mera sıkıntısını gidermiş oldu.¹⁹⁹

Bu yardımı Selçuk Bey ve maiyyetindeki Oğuzların, Samanilere ilk yardımı olarak nitelendirebiliriz. Mehmet Altay Köymen, Samanoğulları hükümdarının, fiilen yardım etmesine bile ihtiyaç ve lüzum kalmayan asi bir kumandana (Ebû Ali) büyük imtiyazlar ve rütbelere vermeye mecbur kalmasına karşın, Selçuklular'ın bu yardımını çok ucuza temin ettiğini ifade etmektedir. Bu ilk yardımdan sonra Arslan, babasının yanına Cend şehrine dönmüştür.²⁰⁰

Gazneli hükümdarı Sebük Tekin, fiilen bağımsız olmasına rağmen Samaniler'e bağımlıydı. Bu süre de Gazneli Devleti topraklarını genişletirken, Samani Devleti çökmeye ve dağılmaya yüz tutmuştu. Ülkedeki ayaklanmalar karşısında gittikçe zayıflayan merkezi otorite, söz geçirememeye başlamıştı. Bunun üzerine de Samani Devleti'nin son dayanağı Gazneli Devleti idi. Gerdîzî eserinde bu durumu şöyle ifade etmektedir; *“Emir Ebû Mansûr Sebük Tekin Hacib Alptekin'den sonra Gazne'yi, Gerdîz'i, Pervân'ı, Kâbil'i ve Bûst'ü hâkimiyeti altına almıştı. Bu vilayetlerin sahibi Kölemenler'den²⁰¹ Karatekin idi. Emir Sebük Tekin büyük işler başardı ve bu yerlerden namlı döndü. Ebû Ali'nin Emir Râdî'ye karşı hafife alma ve düşmanlığı fazla olunca Emir Nuh, Emir Sebük Tekin Rahimellah'a mektup yazdı, Ebû Ali'yi şikâyet etti ve onu yanına çağırdı, Emir Sebük Tekin Keş'e²⁰² ve Nahşib'e gitti ve bir anlaşma yaptılar.²⁰³*

Gazneli Devleti'nin yapmış olduğu bu yardım, Samani Devleti'ni bir müddet daha ayakta tutmuş fakat sonunda yıkılmıştır. Sebük Tegin, 20 Nisan 977 tarihinde Gazne

¹⁹⁸ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.49; Sencer Divitçioğlu, **Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)**, İstanbul, İmge Kitabevi Yay., 2005, s.75.

¹⁹⁹ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.35.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.361.

²⁰¹ Memlükler, Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Müslüman Türk devleti (1250-1517), bkz. İsmail Yiğit, “Memlükler”, **İA**, C.XXXIX, İstanbul, TDV Yay., 2004, s.90.

²⁰² Özbekistan'da tarihî bir şehir, muhtemelen VII. yüzyıl başlarında Semerkant'ın yaklaşık 50 km. güneydoğusunda kurulmuştur. Bol nimeti ve güzel bölgesi olan bir şehirdir. Hizmend nehri'nin kenarında kurulmuştur. Bir zamanlar Maverâünnehir'in önemli şehri sayılan Keş, Samaniler döneminde adeta boşalmış ve harabe haline gelmeye yüz tutmuştu. Şehrin terkedilmesinin sebebi, Semerkant ile Buhara'nın gelişerek siyasî bakımdan öne çıkmaları ve bölgede önem kazanmaları idi. Bkz. Ahmet Taşağıl, “Keş”, **İA**, C.XXV, İstanbul, TDV Yay., 2002, s.314; **Hudûd el-Âlem**, s.65.

²⁰³ Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.178.

emiri ilan edildi. Afganistan ve Hindistan'daki zaferleri ile şöhret kazanan Sebük Tegin, Emir Nuh'un daveti üzerine Maverâünnehir'e gitti ve Keş yakınında görüştiler. Sebük Tegin, Emir Nuh'a sadakat yemini ve düşmanlarına karşı yardımcı olmayı vadetti.²⁰⁴

Emir Nuh Buhara'ya, Sebüktekin de Herât'a dönüp Mahmud Nişabur'da kalınca Ebû Ali ve Faik²⁰⁵, Horasan'ı ele geçirmeye karar vermişti ve bu gaye ile Cürcân'dan Nişabur'a gittiler (Nisan-Mayıs 995). Daha sonra Nişabur'dan Herat'a gelen Ebû Ali, kardeşlerine vurmak için ordugâhı kurmuştu.²⁰⁶ İki taraf arasındaki Herat Savaşı'nı Emir Nuh ve müttelikleri kazandı (23 Ekim 994). Ebû Ali her şeyini savaş meydanında bırakarak Nişabur'a kaçtı. Emir Nuh bu başarılarından dolayı Sebük Tegin'i "Nâsirü'd-dîn ve'd-devle"(Dinin ve Devletin yardımcısı), oğlu Mahmud'u da "Seyfü'd-Devle" (Devletin Kılıcı) ile lâkablandırdı. Ebû Ali'nin sorumluluğu altında bulunan ordu komutanlığı (kıyadetü'l-cüyûş) da Mahmud'a verildi.²⁰⁷

Gazneli yardımı, Samanoğullarına oldukça pahalıya mal olmuştur; Sebük Tegin, Ebû Ali'yi Horasan'dan atmış fakat oğlu Mahmud'u buraya yerleştirmiştir. Mahmud'un babasının yerine Gazne tahtına oturması üzerine Horasan tekrar Samanoğulları'na geçmiştir. Karahanlı İlig Nasr Han'ın (999) yılında Buhara'yı ele geçirerek Samani Devletine fiilen son vermesi²⁰⁸ ve çok geçmeden Horasan'ın tekrar Sultan Mahmud'un eline geçmesi, kuvvetler dengesinin değişmesine sebep olmuştur. Bu gelişmelerin neticesinde zor duruma düşen Selçuk, Samanoğulları Devleti'nin yıkılmış olduğunu kabul etmeyen hanedan üyelerinden el-Muntasır²⁰⁹ adında bir Samani Melikine yardım ederek, içinde bulunduğu bu siyasi yalnızlıktan kendini bir dereceye kadar kurtarmak istemiştir.²¹⁰ Gerdîzî, Muntasır'ın Bâverd tarafına, oradan da Oğuz ülkesine gittiğini ve

²⁰⁴ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.280; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.9; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.41.

²⁰⁵ Fâik el-Hâssa; Erdoğan Merçil, "Sebük Tegin", **İA**, C.XXXVI, İstanbul, TDV Yay., 2009, s.263.

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.XI, s.92; Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.178.

²⁰⁷ Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.179; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: I. Samaniler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XXVI, S.1, 2011, s.145.

²⁰⁸ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.47; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.72; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.49; Agacanov, **Oğuzlar**, s.266.

²⁰⁹ Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.102; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.48.

²¹⁰ Nuh b. Mansur'un oğullarından Ebû İbrahim İsmail, hapis bulunduğu yerden kaçarak Harizm'e gitti ve etrafına bir hayli adam topladı. Karahanlılar'a karşı kazandığı mühim başarılar üzerine Buhara'ya geldi ve hükümdarlık tahtına oturdu. Hükümdarlık unvanı olarak da Muntasır adını aldı. Bkz. Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı, XI.Yüzyıl Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar**, s.44; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.50.

onların arasında bir müddet kaldığını söyler.²¹¹ Oğuzlar, onunla birlikte savaşa gitmek için yola çıkmıştı. Türklerin önderi Yabgu müslüman oldu. Bol ganimet ümidi ile Muntasır'a yardım etmeye kendi istekleri ile karar veren Oğuzlar, Karahanlı kumandanı Sü-başı Tekin ile savaştılar ve onu yendiler.²¹²

Gerdîzî'nin haber verdiği bu Oğuz reisinin kim olduğu konusunda iki ayrı görüş vardır. Barthold'a göre, ilk defa Müslümanlığı kabul eden Oğuzlar'ın reisi muhtemelen, "Yabgu" şeklinde okunan, Peygu, daha önce Samanilere yardım eden Selçuk'un oğlu idi. Fakat Selçuk'un iki oğlu da (Arslan ve Musa) yabgu ünvanı ile anılmaktaydı. Hangisi olduğunu açıkça söylememiştir. Fakat eserinin başka bir bölümünde Musa'dan bahsederken onun ismini vermeden sadece Yabgu ünvanı ile zikrediyor.²¹³ İbnû'l-Esîr'e göre, bu Oğuz reisi daha önce Samanilere yardım eden Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu idi. S.G. Agacanov, Meliknâme'ye istinaden bu Oğuz reisinin Arslan İsrail b. Selçuk olduğunu ileri sürmektedir.²¹⁴ Bu görüşlerin tam aksine O. Pritsak, Karahanlılar ile girdiği savaşta Muntasır'a yardım edenlerin Oğuz Devleti hükümdarı olduğunu düşünmektedir.²¹⁵

Muntasır ve ona yardım eden Oğuzlar, daha sonra Semerkand'a gelerek İlig Nasr Han'a saldırdılar. İlig Nasr Han'ın kumandanlarından on sekiz kişi esir alan Oğuzlar, esirleri Muntasır'a teslim etmeyeceklerini söyleyerek kendi yanlarında tuttular. Oğuzlar'ın, İlig Han ile anlaşacağından şüphelenen Muntasır kaçarak Âmul'a gitti.²¹⁶ Gerdîzî bu kaçıışı şöyle anlatmaktadır; "*Ebû İbrahim ümidini kaybetmişti. 300 atlı askeri*

²¹¹ "Onların Samanilere karşı meyilleri vardı. Samanoğulları'nın yardımsız terk edilmiş olmalarından dolayı ar ve rikkat duyuyorlardı. Hamiyetleri Samanoğulları hanedanına bu meselede yardım yapmak üzere onları harekâta geçirdi." Gerdîzî, Oğuz Türklerini "Türkân-ı Guz" şeklinde ifade etmiştir, Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.102; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.48-49.

²¹² Gerdîzî aralarındaki savaşın Kûhek bölgesinde geçtiği söylenmektedir. Bkz. Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.183; Barthold, Aralarındaki savaşın Zerefşan sahilinde gerçekleştiğini söylemiştir. Bkz. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.289.

²¹³ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.289-329.

²¹⁴ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981, s.185-186; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.53; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, C.X, İstanbul, TDV Yay., 1997, s.356; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.30; Agacanov, **Oğuzlar**, s.268.

²¹⁵ Omeljan Pritsak, "Der Untergang des Reiches des Oгуzischen Yabgu", **Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul, TTK Yay., 1953, s.405; Bu görüşü desteklemesi sebebi ile bkz. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.76-77,83; Ömer Soner Hunkan, **Türk Hakanlığı (Karahanlılar), Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, s.129-130.

²¹⁶ el-Utbî, **Târîhu'l-Yemînî**, s.113-114; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.289; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.50.

ve 400 piyadesi ile Dergân²¹⁷ mevkiine geldiler. Ebû İbrahim, buz kaplı (nehri) geçtiler. Onu yakalamak için arkalarından geldiler (Selçuklu Oğuzları) ve nehirden geçmek istediler buz kırıldı, onların tamamı aşağı düştüler. Ebû İbrahim Âmul'a gitti".²¹⁸

"Bu son yardımı Selçuk Bey Oğuzları tamamı ile kendileri karar vermişlerdi. Önceki münasebetler neticesinde bu yardımın, Samanoğulları Meliki lehine olduğu şüphesizdir. Bahsedilen tarihte Muntasır, Karahanlı hükümdarını bozguna uğrattı. Fakat Oğuz Beyleri ve Muntasır arasındaki ittifak, tutarlı ve sağlam temeller üzerine kurulu değildi. Bu zaferin uzun sürmemesinin sebebi, müttefikler arasındaki gayelerin farklı olmasından kaynaklanıyordu. Geleceğe dönük planlarını gerçekleştirmek için servete ihtiyacı olan Oğuz boyları, Muntasır'ı bırakarak elde ettikleri ganimet ve esirler ile birlikte çadırlarının yolunu tutmuşlardı. Selçuklu beylerinin son Samani Melikini yarı yolda bırakması ile Karahanlılar, Maverâünnehir'de mutlak hâkimiyeti ele geçirdiler."²¹⁹

Muntasır, Buhara emiri tarafından mağlup edilmesine rağmen, ordusunun kalan kısmı ile ikinci defa Maverâünnehir'de görünmüştü. Düşmana karşı yaptığı hücum bu kez Muntasır'ın başarısı ile sonuçlanmıştı. Semerkant Gazileri'nin reisi Hâris²²⁰, 3000 asker ile Muntasır'ın maiyetine girerken, şehirdeki şeyhler de, 300 köle ile yardıma gelmişlerdi. Oğuzlar tekrardan kendi istekleri üzerine, Muntasır'ın ordusuna katılmışlardır.²²¹ Muntasır, bu kuvvetler ile Mayıs/Haziran 1004 Bûrnemez yakınında Han'ı yendiler.²²² Bu zafer uzun süreli olmadı. Karahanlı hükümdarı topladığı yeni kuvvetler ile geri gelmişti. Zaferden elde ettiği ganimetler ile yetinen Oğuzlar, obalarına geri dönmüş ve bu yeni harbe katılmamışlardı.²²³

Muharebelerin seyri konusunda, Oğuzlar'ın yardımının ne kadar etkili olduğunu görmüştük. Onların, ganimetleri alarak bu savaşa katılmamaları ordu içerisinde ümitsizlik

²¹⁷ Bazı İslâm coğrafyacıları tarafından, Batıda Oğuz Türkleri'nin ülkesi, güneyde Horasan, doğuda Maverâünnehir, kuzeyde yine Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanımlanan Harezmi'nin Ortaçağ'daki başlıca şehir ve kasbalarında biridir. Abdülkerim Özyayın, "Hârizm", İA, C.XVI, İstanbul, TDV Yay., 1997, s.217.

²¹⁸ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.183.

²¹⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.59-61; Agacanova, *Oğuzlar*, s.269.

²²⁰ Barthold, onu "gaziler reisi" (ibn Alemdar: Sancaktarın oğlu, lakabı ile tanınmıştır.) olarak tanımlamıştır. Bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.289.

²²¹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.289-290; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.59.

²²² Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.183.

²²³ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.290; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.61.

yaratmış olacak ki, Muntasır'ın kumandanlarından biri (Tak oğlu Hasan) 5000 kişilik ordusu ile İlig Nasr Han tarafına geçmişti.²²⁴ Kuvvetlerini bir bir kaybeden Muntasır, ağır bir yenilgiye uğradı. Savaş meydanından tekrar Horasan'a kaçan Muntasır, İlig Nasr Han ile gizlice anlaşan bir akrabasının tavsiyesine uyarak yeniden Maverâünnehir'e döndü. Buhara'ya giderken askerleri kendisini terk edip karşı tarafa geçtiler. Etrafı kuşatılan Muntasır sadece sekiz kişi ile birlikte kaçarak Merv çöllerinde bir Arab kabilesinin yanında konaklamıştı.²²⁵ Han tarafından öldürülmesi emredilen Muntasır, Ocak/Şubat 1005 öldürülmüştü.²²⁶ Hasan b. Tak'a bağlı Oğuzlar sayesinde Muntasır'a üstünlük sağlayan Karahanlılar, Maverâünnehir'i Samanilerden temizledikten sonra Horasan'ı da ele geçirmek için Gazneliler'e karşı planlarını tatbik koydular.²²⁷

Bu bilgiler ışığında, Oğuz boylarının, Samani Devletinin Karahanlılar'a karşı mücadelesinde ne kadar etkin rolde olduğu görülmektedir. Oğuzlar'ın yardım ve faaliyetlerindeki aşamalı bir şekilde artan bağımsızlık harekâtını görmek mümkündür. Samanoğulları hanedanlığının sona ermesi ile Oğuz Türkleri arasındaki münasebet de sona ermektedir.

Köymen, Samanoğulları hükümdarı ile Oğuz'ların birbirleri hakkındaki gerçek niyetlerinin tesbitini, "*Samanoğulları hükümdarı, Oğuzlar'ı kendisinin emrinde devletinin ihyasına yardım eden bir yardımcı kuvvet telakki etmektedir. Oğuzlar, Samanoğulları Devleti'nin ihyasını esas gaye olarak almadıkları gibi, alınan esirleri ona teslim etmemek suretiyle, kendilerini ona tâbi saymadıklarını göstermişlerdir*" şeklinde ifade etmiştir.²²⁸

Oğuz Beylerinin bir kısmı, Maverâünnehir'de gerçek anlamda tek söz sahibi olan Türk-Karahanlı asilzadeleri ile yakınlaşmanın çarelerini arıyorlardı. Gelecekte elde

²²⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.130-132; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.290; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s.87.

²²⁵ Eserde, "Arap kabilesinden Behic'in oğlunun çadırına gitti. Onun adı Bündâr idi ve ona Mâhrûy derlerdi... Emir Mahmud Ebû İbrahim'in ölüm haberini aldığı zaman Arslan Cazib'i Behic'in oğlunun çadırına gönderdi ve onları feci şekilde öldürdüler" demektedir. Bkz. Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.183-184; Ayrıca Bkz. el-Utbî, *Târîhu'l-Yemînî*, s.116.

²²⁶ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.184; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.290; Agacanov, *Oğuzlar*, s.269; Sadi S. Kucur, "İsmâil b. Nüh", *İA*, C.XXIII, İstanbul, TDV Yay., 2001, s.115-116.

²²⁷ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar), Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)*, s.206; Zeki Velidi Togan'a göre, tarihi bir şahsiyet olan Salur Kazan ile Hasan b. Tak'ın aynı kişi olduğunu ileri sürmektedir, Bkz. Zeki Velidi Togan, "Karahanlılar", Atatürk Üniversitesi, *Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.13/1, Erzurum 1985, s.87-90.

²²⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.52.

edilebilecek büyük miktarda ganimetin cazibesine kapılan Selçuklu yöneticileri, tükenmekte olan Samaniler'in ümitsiz bir vak'a ve tehlikeli olduğunu anlamışlardı.²²⁹

2.2. Maverâünnehir'e Göç Eden Oğuzlar'ın Karahanlılar İle Münasebetleri

Oğuzlar'ın Samanoğulları ile münasebetlerini anlatırken, Selçuk'un Cend'de kaldığını ve Yabgu ünvanı ile bir grup Oğuz birliğinin başında bulunan Arslan'ın Maverâünnehir'e gelerek Samanoğullarına yardımda bulduklarından bahsetmiştik. Arslan Yabgu ve Oğuzlar'ı buradaki başarılı faaliyetleri neticesinde, geldikleri Cend topraklarına geri dönmemişler aksine oradaki Selçuklular'da Maverâünnehir'e gelmişlerdi.

Selçuklular'ın, Maverâünnehir'in Zereşan Vadisi'ne ve Nurata Dağı eteklerine yerleşim tarihlerine dair çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Maverâünnehir'e ilk göçleri yapan, İbnû'l-Esîr'in de belirttiği gibi Samanoğlu ve Karahanlı mücadelesi döneminde yerleşen Cend civarı Oğuzları idi. Bahsettiğimiz grup Arslan Yabgu'nun himayesindeki Oğuzlardır. Agacanov'a göre bu grup Selçuklular'ın kalabalık Oğuz kitlesini teşkil etmemektedir. Büyük ihtimal ile kalabalık bir topluluğu içeren bu göçlerin, Samaniler ile Karahanlılar arasında patlak veren savaşlar sırasında değil, Selçuk'un ölümü üzerine Oğuz Yabgu Devleti karşısında kazandıkları yenilgiler sonucunda gerçekleşmiş olduğunu söylemektedir. Selçuk'un ölümü üzerine Cend, Ali Han'ın oğlu Şah Melik'in eline geçmiştir. Yapılan bu varsayımdan yola çıkarak 1010-1032 yılları arasında Selçuklu reislerinin, Cend'i ellerinden çıkardıklarını söyleyebiliriz.²³⁰

Selçuk'un ölümünden sonra bütün Selçuklu Oğuzlar'ı, Cend'i terk ederek Arslan Yabgu'nun bulunduğu Maverâünnehir'deki Buhara civarına geldiler. Samanoğulları hanedanının son temsilcisinin de 1004 yılındaki başarısızlığı neticesinde Oğuzlar'ın yaşadığı şehirlerde dâhil olmak üzere bütün Maverâünnehir, Karahanlılar Devleti hâkimiyetine geçmiştir. Muhtemelen Selçuklular, fazla direnmeden Türk-Karahanlı hükümdarlarının hizmetine girmişlerdir. Her halükarda, Selçuklular, Nasr b. Ali'nin Buhara'yı ele geçirmesine kadar bağımsız idiler.²³¹ İbnû'l-Esîr şöyle der: "*Samani hâkimiyeti sona erdikten sonra, İlig Han gelip Buhara'yı ele geçirinceye kadar*

²²⁹ Agacanov, **Oğuzlar**, s.269.

²³⁰ Agacanov, **Oğuzlar**, s.272.

²³¹ Agacanov, **Oğuzlar**, s.275.

Maverâünnahir’de Alp Arslan b. Selçuk’un ismi ön plana çıkmıştı”.²³² Gazneli Mahmud Horasan’ı ele geçirdiği sırada Karahanlı İlig Nasr Han’da Maverâünnahir’e hâkim olmuştu. Karahanlı hükümdarının Buhara’yı zapt etmesi üzerine Gazneli Mahmud ile birbirlerine dostluk mesajları göndermişler. Mahmud, Nasr’ın kızı ile evlendi. Önceki yıllarda Buğra Han ile Ebû Ali arasında yapılan anlaşmadaki şartları içine alan bir anlaşma yapıldı, yani Ceyhun iki ülke arasında sınır kabul edildi. Fakat bu dostluk çok uzun sürmemiştir.²³³

Maverâünnahir’e yerleşmiş olan Oğuzlar bu dönemde, iki ayrı gruptan oluşuyordu. Bunlardan birine Arslan Yabgu, diğerine ise Musa, Çağrı ve Tuğrul Bey önderlik ediyordu. Daha önce bahsettiğimiz gibi bunlardan birinci gruba Yabgulular, ikincisine ise Selçuklular deniliyordu.²³⁴

Bu dönemde Arslan Yabgu’nun maiyyetindeki Oğuzlar (Yabgulular) Buhara’ya bağlı Nur beldesinde oturuyorlardı. Tuğrul ve Çağrı Beyler’in Oğuzlar’ı (Selçuklular) ise Türkistan bölgesinden çekildikten sonra Buhara’ya geçmişlerdir.²³⁵ Hâkimiyet için birbirleriyle mücadeleye giren Selçuklu beyleri, bir takım siyasi hedef peşindeydiler. Selçuklular’ın bir kısmı Maverâünnahir’in yerleşik asilzadeleri ile diğer kesimi ise Türk-Karahanlı seyyar aristokrat gruplarıyla ittifaktan yanaydı.²³⁶

Bunların ilk kesimi son Samani hükümdarıyla sağlam dostluk kuran Arslan Yabgu Oğuzları²³⁷ idi. Karahanlı Hükümdarı İlig Nasr Han’ın (1012-1013) ölümü üzerine kardeşi Arslan Han tarafından esaret altına alınmış olan Karahanlı Şehzadesi (Sü-başı Tegin) Ali Tegin’in hapisten kaçarak, Arslan Yabgu’nun desteğiyle Buhara’ya hâkim olması, siyasi dengelerin yeniden değişmesine ve Gaznelilere karşı yeni bir ittifakın oluşmasına neden olmuştur. İlk defa olarak eski bir hanedana mensup bir şehzade, Selçuklu şefine hukuki bakımdan kendisine eşit bir müttefik muamelesi yapmıştır ve bu

²³² İbnü’l-Esîr, **El-Kâmil fi’t-Târih**, C.IX, s.361.

²³³ Gazneliler ve Karahanlılar arasındaki mücadele için bkz. İbnü’l-Esîr, **El-Kâmil fi’t-Târih**, C.IX, s.154-155; Gerdîzî, **Zeynü’l-Ahbâr**, s.185-186; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.292-293; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.31,36.

²³⁴ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.87; Agacanov, **Oğuzlar**, s.276; Cahen, “The Malik-nama and the History of Seljuqs Origins”, s.52.

²³⁵ İbnü’l-Esîr, **El-Kâmil fi’t-Târih**, C.IX, s.361-362.

²³⁶ Agacanov, **Oğuzlar**, s.276.

²³⁷ Yağmur, Buka, Kızıl ve Göктаş isimli beyler bulunmaktaydı. Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.70; el-Cüzcânî, **Tabakât-i Nâsirî**, s.16; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.165.

durum Selçuklular tarihi bakımından önemlidir²³⁸. Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'nun, İlig Nasr Han zamanında etkin rolleri olmasına rağmen İbnû'l-Esîr, onun hikâyesini Maverâünnehir'de tutunmaya çalışan Ali Tegin ile 1020 yılında yaptığı ittifaktan itibaren detaylı şekilde ele alıyor.²³⁹

Maverâünnehir'in siyasi hayatında önemli bir rol oynamaya başlayan Ali Tegin, bütün Selçuklu beyleri ile aynı anda yakın ilişki içindeydi. Eğer, Arslan ve ona bağlı Selçuklu boyları Ali Tegin'i destekliyorlarsa, bu durumda diğer Selçuklu liderleri Buhara ve Semerkand'ın yeni hâkimine düşmanlık gösteriyordu.

Meliknâme'nin Farsça tercümesinde, Davut Çağrı Bey ve Muhammed Tuğrul Bey'in Buğra Han'ın ülkesinden geri döndüklerinde, Ali Tegin'in Türkistan melik ve liderlerinden yardım istediği kaydediliyor. Semerkand hâkiminin savaşa hazırlandığını haber alan Mikail oğulları, savaş meclisini topladılar. “*En doğrusu, -dedi bu mecliste Çağrı Bey, Tuğrul Bey'e hitaben- sen ve beraberinde olanların çöle gitmesidir. Benimse burada kalıp cihada girmeme izin ver. Sahip olduğu güce rağmen düşmanımızın bizden uzak tutulması imkân haricinde değildir.*” Çağrı Bey'in bu teklifi kabul edildi ve Tuğrul Bey emrindeki Selçuklu boylarını alarak çölün en uc kısımlarına çekildi. Çağrı Bey ise 3.000 kişiyi aşkın ordusuyla Horasan'ı geçip Anadolu'ya yöneldi (1018).²⁴⁰ Ebû'l-Ferec ve Urfalı Mateos'ta bu konuda bilgiler bulunmaktadır. Ebû'l-Ferec, bu yıllarda “*Çağrı Bey Türkmenlerden büyük bir ordu oluşturarak Arminya (Ermenistan) ve Horasan şehirlerini yağmaladı*”²⁴¹, der. Urfalı Mateos ise Ermenilerin “*acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı Oğuzlar karşısında şaşkırdıklarını*”²⁴² yazar.

Çağrı Bey'in üç sene süren Anadolu seferi başarı ile sonuçlandı ve bu başarının doğal bir sonucu olarak kendilerine yeni katılımlar oldu. Böylece Tuğrul ve Çağrı Beylere bağlı Oğuzlar gittikçe kuvvetleniyor ve bölgenin en güçlü topluluklarından biri haline alıyordu. Muhtemelen bu durum amcaları Arslan Yabgu üzerinde kıskançlık etkisi yapmış ve onların bu büyümesinin Türkistan ve Horasan hükümdarlarını kışkırtacağını

²³⁸ İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.363; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.69; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s.88; Agacanova, *Oğuzlar*, s.278.

²³⁹ İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.363.

²⁴⁰ Agacanova, *Oğuzlar*, s.279.

²⁴¹ Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, C.I, s.293.

²⁴² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s.42.

bahane ederek dağılmalarını istedi. Tuğrul ve Çağrı Beyler, başlarında bulunan büyüğe saygı geleneğine uyararak, bu emri ister istemez yerine getirmek zorunda kaldılar.²⁴³

Amcaları ile tamamen ayrıldıklarını anlayan Tuğrul ve Çağrı kardeşler bir müddet sessiz kaldılar. Bu sırada Karahanlı tahtına çıkan Yusuf Kadir Han (1024), bütün Maverâunnehir üzerinde hâkimiyet kurmak istiyordu. Bu amacına büyük bir engel olan Buhara Hâkimi kardeşi Ali Tegin ve müttefiki Selçuklu Arslan Yabgu'ya karşı plan kurmuş ve Gazneli hükümdarı Mahmud'un yardımına başvurmak zorunda kalmıştır.²⁴⁴

Karahanlı ve Gazneli Hükümdarlarının karşılaşmasında, Ali Tegin ve Arslan Yabgu çöllere kaçmışlardı. Gazneli Mahmud, Selçuklular'a gönderdiği elçi aracılığıyla, komşuluk ve dostluk icabı reislerden biri ile görüşmek istediğini bildirdi. Bu davete icabet eden Selçuklu reislerinden Arslan Yabgu, dostluk adına verilen bir yemekte, Mahmud'un emri üzerine sarhoş edilerek tutuklandı. Aynı gece içinde Hindistan'da Kalincar Kalesine gönderildi ve yedi sene orada kaldıktan sonra öldü.²⁴⁵

Arslan Yabgu'dan sonra sıranın kendisine geleceğini anlayan Ali Tegin Buhara'yı terk etmiş, üzerine bir birlik gönderilmesine rağmen yakalanmamıştır. Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi üzerine ona bağlı Oğuz birliklerini başsız bıraktığını düşünen Mahmud, daha fazla onların üzerine gitmemiştir. Fakat Arslan Yabgu Oğuzları, onun düşündüğü gibi başsız kalmamıştır. Bu olay Tuğrul ve Çağrı beyleri ön plana çıkarmıştı. Onlar büyüğe saygı geleneğini sürdürme ve iç dayanışmayı koruma düşüncesi ile amcaları Musa'yı usulen Yabgu tayin ettiler.²⁴⁶ Fakat Musa, Selçuklu birliğini sağlayamadı.

Arslan Yabgu'nun dört bin çadırılık adamı birlikten koptu ve bu Oğuzlar, Tuğrul ve Çağrı beylerin himayesi altına girmeye yanaşmadılar. Bağımsız kalma arzusunda olan bu Arslan Yabgu Oğuzları, Selçuklu beylerinden baskı ve zulüm gördüklerini ileri sürerek, Gazneli Mahmud'dan Horasan'a yerleşmek için izin istediler. Sultan Mahmud'u ikna edebilmek için, mallarının çok olduğunu, bundan dolayı Horasan'a bolluk ve

²⁴³ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.91; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.57.

²⁴⁴ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.57.

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.363; er-Râvendî, **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sudûr**, s.89; Abdülkerim Özaydın, "Arslan b. Selçuk", **İA**, C.III, İstanbul, TDV Yay., 1991, s.402-403; Gerdîzî, bu olayı İbnü'l-Esîr'den farklı anlatmaktadır. Ona göre; "Ali Tegin, Mahmud'un kendisine karşı ordu gönderdiğini duyunca kaçtı ve çöle gitti. Emir Mahmud, Ali tegin için her yerden casuslar tuttu. Sonra casuslar, Selçuk'un oğlu İsrâil'in bir yerde gizlendiği haberini ulaştırdılar, Mahmud adamlar gönderdi. Onu gizlendiği yerden dışarı çıkardılar..." Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.193.

²⁴⁶ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.59.

ucuzluk geleceğini, Sultanın askerleri arasında kalabalık sayıda yer alıp, hizmette kusur etmeyeceklerini bildirdiler.²⁴⁷ Oğuzlar'dan elde edeceği büyük verginin cazibesine kapılan Mahmud, devlet adamlarının tüm itiraz ve uyarılarına rağmen onların Horasan'a yerleşmesine müsaade etti.²⁴⁸ Sultan, Serâhs, Bâverd ve Ferâve civarındaki bozkırları onlara mera olarak tayin etti ve onlar, Mahmud ölene kadar hiçbir harekette bulunmadılar.²⁴⁹

Gazneli Mahmud'un Maverâünnehir'deki işlerini yarım bırakarak ülkesine dönmesini fırsat bilen Ali Tegin müttefikini kaybetmiş ve bunun üzerine Tuğrul ve Çağrı beylere yanaşmak istemişti.²⁵⁰ "Ali Tegin, Gazneli hükümdarı Mahmud'un dahi kendilerinden çekindiğini söyleyerek Tuğrul ve Çağrı Beylerin gururunu okşamak istemiş ve bununla birlikte onlara, daha önce Arslan'ın sahip olduğu statüyü vermek istemişti. Fakat bunun bir hileden ibaret olduğunu anlayan Selçuklu Beyleri bu teklifi geri çevirdiler. Siyaset yolu ile Tuğrul ve Çağrı Bey'i yanına çekemeyeceğini anlayan Ali Tegin, onları içten ayırmak için amcaları Musa'nın oğlu Yusuf'a yabgu ünvanını teklif etti. Ali Tegin yanına gelen Yusuf'u ülkesindeki bütün Türklerin reisliğine getirip birçok iktalar tevcih etti, ayrıca "Emir İnanç Yabgu" lakabını verdi. Fakat Ali Tegin'in başvurduğu hileyi anlayan Tuğrul ve Çağrı kardeşler, Yusuf'un hiçbir emrine uymadı. Ali Tegin'in, Selçuklu ailesi arasına nifak sokma maksadına bizzat kendisi alet olmayan Yusuf, onun düşmanlığını bilhassa üzerine çekmiş ve ilk hedefi olmuştu. Ali Tegin, Yusuf'u bir hile ile öldürerek, Selçuklular arasında güçlü olan iç dayanışmanın daha da kuvvetlenmesine sebep olmuştur."²⁵¹

Tuğrul ve Çağrı kardeşlere ve bütün "aşiretler"ine Yusuf'un bu şekilde öldürülmesi pek ağır gelmiştir. Böylece onun öcünü almaya karar vermişlerdir. Bu maksatla "Türkler"den toplayabildikleri kadar çok asker toplamaya başlamışlar²⁵² ve Ali

²⁴⁷ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.194; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.165; er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s.91-92.

²⁴⁸ İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.363; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.8-9.

²⁴⁹ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.194; er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s.92; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.169.

²⁵⁰ Batı Karahanlı hükümdarının yanına sığınan Tuğrul ve Çağrı kardeşler, Karahanlı hükümdarının onlardan memnun olmaması üzerine çıkış yerleri olan Maverâünnehir'e geri dönmüşlerdir. Bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.101-102.

²⁵¹ İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.362; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.122-123; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s.60

²⁵² İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.362-363; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.124.

Tegin'e karşı harekete geçmişlerdir. 1029 yılında vuku bulan çarpışmalar, Selçuklular'ın zaferiyle sonuçlanmıştı.²⁵³ Tuğrul ve Çağrı Bey'in himayesindeki Oğuzlar, bu olayları müteakiben Buhara ve Semerkand Hâkimleri ile çarpışmaya devam ettiler. Bu arada Ali Tegin, profesyonel askerlerle, gönüllü piyadelerden oluşan büyük bir ordu toplamıştı. Onun saldırısı karşısında tutunamayan Tuğrul ve Çağrı Bey'e bağlı Oğuzlar, ağır bir darbe aldılar. Pek çok kişi savaş meydanında kellesini kaybederken, malları, kadınları ve çocukları düşmanın eline geçti.²⁵⁴

Ali Tegin'in saldırıları karşısında Maverâünnehir'de tutunamayacağını anlayan Tuğrul ve Çağrı Bey'e bağlı Oğuzlar, burayı terk ederek Gazneli Devletine ait Harezm'e doğru yöneldiler. Bu sırada Harezm'de vali olarak Altuntaş bulunuyordu. Altuntaş, Maverâünnehir'deki Gazneli topraklarını genişletme çabasındaydı. Bu amacını gerçekleştirmek için Ali Tegin'e karşı bir ittifak cephesi oluşturmaya yöneldi. O, bu gaye ile Cend Hâkimi Şahmelik'i kendi ittifakına almıştır. Altuntaş, aynı şekilde Selçuklu Beylerine topraklarından yer vererek, onlarla dostane münasebetler kurarak, kendi yanına çekmeye çalıştı. Onbeş bin çadır teşkil eden bu Oğuzlar'ın başında Hasan b. Musa, Davud ve Ebû Talib Tuğrul Bey'ler vardı. Böylece Harezm'e gelen Oğuzlar, Avhare kanalı sahillerine iskân edildiler. Ancak Ali Tegin'in 1030 yılı hadiselerinden sonra Maverâünnehir Oğuzları ile barıştığı kaydedilmektedir.²⁵⁵ Beyhakî'ye göre 1031 yılında Selçuklular ile (Tuğrul ve Çağrı Bey'e) Ali Tegin yeniden birleşmişlerdir.²⁵⁶

Selçuklu Beyleri, hem Ali Tegin hem de Harezm valisi Altuntaş ile dostane münasebetlerini devam ettirmeye gayret ediyordu. Bazen Ali Tegin'in emrine giriyorlar bazen de Altuntaş'ın hizmetine geçiyorlardı. Böylece, Selçuklu Beyleri Tuğrul ve Çağrı kardeşler devletlerarası mücadelelerde yer alarak siyasi arenada önemli bir rol oynamaya başladılar. Maverâünnehir'den kaçarak Harezm'e yerleşen Oğuzlar'ın müttefiki Altuntaş, Ali Tegin ile yaptığı savaşta aldığı yaradan kurtulamayarak öldü. Altuntaş'ın yerini alan oğlu Harun, babasının Selçuklu Beyleri ile kurmuş olduğu ittifakı ve dostluğu devam ettirmek kararındaydı. Fakat Harun'un müttelikleri arasında uyum yoktu.²⁵⁷

²⁵³ İbnü'l-Esîr, Yusuf'un öcünü almak için, Tuğrul ve Çağrı Bey'lerin Alp Kara üzerine yürümelerini 1030 yılı olarak göstermektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.362.

²⁵⁴ Agacanova, **Oğuzlar**, s.293.

²⁵⁵ Togan, **Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, s.180; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.60; Agacanova, **Oğuzlar**, s.293

²⁵⁶ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.528.

²⁵⁷ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.61.

Harun, 1034 yılı ilkbaharında itaatsizliğe başladı. Zamanın hâkimiyet anlayışı gereğince Gazneli sarayında rehin olarak bulunan kardeşinin ölümü bu isyanın görünürdeki sebebinin teşkil ediyordu. İsyanın gerçek sebebi ise, Horasan’da Oğuzlar’ın, Gazneliler’e karşı çıkardıkları güçlüklerden faydalanarak bağımsızlığını ilan etmekte. Harun, Ali Tegin ve Selçuklular ile bir anlaşma yaptı ve Ağustos 1034’de Sultan’ı tanımadığını açıkça ilan ederek Mesud’un adını hutbede okutturmadı.²⁵⁸

Harun, Selçuklu birliklerinden kendi askeri amaçları doğrultusunda yararlanmak istemiş ve onları, Ribat civarına, Şirhân ve Avhâre kanalı kıyılarına bu amaç doğrultusunda tahsis etmiş ayrıca hediyeler göndermişti. Tüm bu bonkörlüğünün karşılıksız olmadığını da şu sözler ile belli etmiştir; *“İstirahat etmeniz lazımdır. Zira Horasan’ı fethetmek istiyorum. Bu maksatla hazırlık yapıyorum. Harekete geçeceğim zamana kadar siz burada dinlenin ve kuvvetlenin. Horasan’a hareket ettiğim vakit ordumun önünde yürüyün”*.²⁵⁹

Merv üzerine sefer hazırlığında olan Harezmşah ordusunun öncü birliklerini oluşturacak olan Selçuklular, kısa bir süre Oğuz Yabguluları tarafından tarumar edildi. Selçuklular’ın Maverâünnehir’den Harezm’e gelmesinden pek hoşnut olmayan Cend Hâkimi Şah Melik, eski düşmanlığı kızışarak, kalabalık bir ordu ile çöl yolundan (Kızıl Kum) Harezm’e gelerek ani bir baskın düzenledi. Katliam şeklinde olan bu darbeye Selçuklu Oğuzların’dan yedi-sekiz bin kişi öldürüldü ve büyük mal kaybına uğradılar.²⁶⁰ Fakat buna rağmen onlar bu felaketin altında ezilmeyerek çarçabuk kendilerini topladılar. Kısa bir zamanda yine başlarına oldukça mühim bir kalabalık toplandı. Bunlar Oğuz yurdundan gelmişlerdi. Bu husus şüphesiz Selçuklular’ın kendi soydaşları arasında eskiden beri nüfuz ve itibar sahibi bir aile olmalarından ileri gelmiştir.²⁶¹

Selçukluların ağır darbe aldığı bu baskının sonucu, Horasan’ı ele geçirme hayali kuran Harezm yöneticisi Harun’u da derinden üzmüştür. Harun’un bir takım vaatlerde bulunarak, Selçuklu beylerine verdiği söze sadık olduğunu belirten bir mesaj

²⁵⁸ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.317; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.145-146.

²⁵⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.95; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.149; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.60; Cihan Piyadeoğlu, **Çağrı Bey**, İstanbul, Timaş Yay., 2011, s.36; Ali Sevim, “Çağrı Bey”, **İA**, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s.184.

²⁶⁰ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.699; İbnû’l-Esîr, **El-Kâmil fi’t-Târih**, C.IX, s.364; Agacanov, **Oğuzlar**, s.297-298; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.101.

²⁶¹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.102.

göndermiştir. Harun b. Altuntaş'ın desteğinden cesaret alan Selçuklular, Harezm'e geri döndüler. Bunun üzerine Harun, onlar ile Cend'in başında bulunan Oğuz Yabgusu arasında arabuluculuk yapmaya çalıştı. Ancak Şah Melik, Selçuklular ile aralarındaki düşmanlığı sona erdirme konusundaki müzakerelere sıcak bakmıyordu. Buna rağmen O, Harezm Şah ile saldırmazlık anlaşması imzalamak zorundaydı. Harun, bu olay üzerine, tekrar Merv'e saldırı planları ile meşgul olmaya başladı.²⁶²

Selçuklular'ın uğradığı saldırı ile hayallerini bir süre erteleyen Harun'un yeniden Horasan'ı ele geçirmek için faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Bunun için kalabalık ordu toplamaya başladığını, Beyhakî, “*ona her taraftan, Kucut, Çiğrak ve Kıpçak kabilelerinden insanların akın akın geldi...*” şeklinde ifade etmektedir.²⁶³ Neticede Harezm ordusu 1035 yılı ilkbaharında, öncü kuvvetlerinin Selçuklulardan oluştuğu birlikler ile Kyat'tan hareket ederek Gazne hükümdarı Mesud'un ülke sınırlarına doğru yola çıktılar. Fakat savaş başlamadan bitmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, usta Gazneli diplomasisinin başarılı entrikası sonucunda Harun suikasta kurban gitti. Harun b. Altuntaş'ın ölümü üzerine Harezm tahtı uğrunda kanlı savaşlar başladı.²⁶⁴ Ülkenin tamamına sahip olmak isteyen bir grup yönetici, halkı yağmalama konusunda adeta birbiriyle yarışıyorlardı. Ali Tegin'den sonra diğer müttefiki Harun'u da kaybeden Tuğrul ve Çağrı Bey Oğuzlarının hareket sahaları daralmış ve yaşam şartları daha da ağırlaşmıştı. Selçuklular açısından bu neticeyi incelediğimizde, onlar için Harezm tehlikeli idi. Harun'un baskısı ile zor durdurulabilen Şah Melik'in, Selçuklulara karşı bitmek tükenmek bilmeyen intikam ateşi ile daha tehlikeli hal almıştır. Bunun yanı sıra eski yaşadıkları yer olan Maverâün-nehir'e de dönemezlerdi. Ali Tegin'in oğulları, babalarının Selçuklular'a karşı intikam politikasını sürdürmekteydi. Bu durumda Selçuklular için tek bir yer kalıyordu: Gazne hükümdarı Mesud'a giderek, hizmetine kabul edilme ricasında bulunmak, Gazneliler Devletine ait Horasan bölgesinde oturan akrabalarının yanına gitmekti. Neticede onlar, Horasan'a

²⁶² Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.699-700.

²⁶³ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.700.

²⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Harzemşahlar Devlet Tarihi (485-618/1092-1221)**, Ankara, TTK Basımevi, 2000, s.35-36.

geçmeye karar verdiler.²⁶⁵ Horasan, medeni ve iktisadi üstünlüğü ile İslâm dünyasının bir cazibe merkeziydi.²⁶⁶

Horasan, sözlükte “güneş ülkesi”, “güneşin doğduğu yer” olarak tanımlanmaktadır²⁶⁷. Güneş, dünya üzerinde hayatın önemli bir kaynağıdır. Horasan’ın güneş ülkesi şeklindeki tanımı ise bu ülkenin, dünyanın önemli bir merkezi olduğunu göstermektedir. Selçuklular için de önemli bir merkezdi.

²⁶⁵ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.542.

²⁶⁶ Boris Zahoder, “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan”, Çev. İsmail Kaynak, **Bellekten**, C.XIX, S.76, Ankara, 1955, s.491-527.

²⁶⁷ Osman Çetin, “Horasan”, **İA**, C.XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998, s.234.

II. BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA OĞUZLAR VE OĞUZ BEYLERİ

1. Horasan'a Daha Önce Gelmiş Olan Oğuzlar

1.1. Gazneli Mahmud Devrinde Oğuzlar

Arslan Yabgu'nun 1025 yılında esir düşmesi üzerine ona bağlı Oğuzlar'ın bir grubunun 1027 yılında Mahmud'a giderek kendilerine mera talep etmişlerdi.

Dört bin aileden oluşan bu Selçuklu boyunun başında Yağmur, Buka, Kızıl ve Göktaş isimli beyler bulunmaktaydı.²⁶⁸ Sultan Mahmud'a başvuran, ismini saydığımız bu Oğuz kumandanları, Gazneli hükümdarına isteklerini şu şekilde ifade ettiler: *“Biz 4000 haneyiz. Ferman olursa, “Hüdavend”(Mahmud) bizi kabul etsin: Sudan (Ceyhun'dan) geçelim ve Horasan'ı vatan yapalım. Ona bizden rahatlık, vilayetinde ise bizim gelişimizden dolayı bir ferahlık olur. Zira biz çöl insanlarıyız ve bizim pek çok koyunlarımız vardır. Bizim katılmamızla hükümdarlığın ordusu artar.”*²⁶⁹

“Oğuz kumandanlarının bu isteklerini özellikle belirtmekteki amaç, bu tarihten sonra Horasan'a yerleşecek olan Arslan Yabgu Oğuzlarının, Gazneli Devleti'ne sağlayacağı yararlar ve kendileri için taşıdıkları gayeleri tahlil edebilmek açısından yararlı olacaktır. Hükümdara gönderdikleri mektupta Horasan'a yerleşmekteki gayelerinin açıkça belirtildiğini görmekteyiz. Onlar, Horasan'ı kendilerine vatan edinmek istiyorlardı. Koyunlarının çok olduğunu ifade ederken, Horasan'a yerleştikleri takdirde, bu bölgenin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacağını teminatını vermektedir.”²⁷⁰ Nihayetinde Arslan'ın Oğuzları, kabul edilmeleri hususunda, hükümdar isterse, onun ordusuna asker vermeye hazır olduklarını söylemektedir.

4000 çadırlık Oğuz grubu, Mahmud'un fermanı gereğince, aile ve çocuklarıyla, mal ve hayvanlarıyla Ceyhun'u geçtiler.²⁷¹ Horasan'a kabul edilmeleri sadece

²⁶⁸ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.66-67; el-Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsırî*, s.16; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.165.

²⁶⁹ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.194.

²⁷⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.165.

²⁷¹ Gerdîzî, Horasan'a yerleşen Oğuzlar'ın Ceyhun'u geçerken yanlarında bulunan hayvanların hangileri olduğunu ayrıntılı şekilde verirken (koyun, deve, at ve sığır) daha ziyade onların servetlerini koyunların teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Bkz. Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.194,

Mahmud'un değil, buraya yerleşen Oğuz Beyleri'nin de menfaatlerine uygun bulunuyordu.

Mevdûdî'nin eserinde, Gazneli Mahmud'un, Horasan'a yerleşmesine izin verdiği Oğuz grubu hakkındaki düşüncesi şöyle ifade edilmektedir; "*Sultan'ın düşüncesine göre, bunlar küçük kuvvetler haline gelecek ve medeni şehir halkı ile kaynaşarak, eski savaşçılıklarını ve kavgacılıklarını bırakacaklardı. Böylelikle Horasan Hükümetinin buyruğuna girecekler ve işe yarar bir hale geleceklerdi. Aynı zamanda böyle olunca da, bir ara dik kafalılık etseler bile, kendilerini yatıştırmak kolay olacaktı. Fakat işler düşünüldüğü gibi cereyan etmedi*".²⁷²

Horasan'a yerleşen Arslan Yabgu Oğuzları, bölgenin Gazneli yöneticileri tarafından pek sıcak karşılanmadı.²⁷³ Tus valisi Arslan Cazib, hükümdarla aynı fikirde değildi. Bu kumandan, Oğuzlar'ı Horasan'a niçin kabul ettiğini hükümdara sormuş ve bunun bir hata olduğunu söylemişti. Bununla yetinmeyen vali, bunları öldürtmesini veya kendisine teslim etmesini istemişti.²⁷⁴ Arslan Cazib, ok atamamaları için Oğuzlar'ın başparmaklarını kesmek suretiyle onları zararsız hale getirmek niyetindedir.²⁷⁵

Öte yandan, onların, hiçbir silah taşımamaları için emir verilmesi, toplu halde değil, dağınık halde bulunmalarının sağlanması, Arslan Cazib'in itirazlarının tesiri olduğunu, devletin bu Oğuzlar'a itimad etmediğini göstermektedir.²⁷⁶

Gazneli Devleti tarafından kendilerine haraç konduğunu ve bu haraçların tahsil edilmesi için Âmiller tayin edildiğini biliyoruz.²⁷⁷ Bu bilgiye göre, devlete vergi vermeye başlayan Oğuz grubunun, artık Gazneli Devleti'ne metbu olduğunu söyleyebiliriz.

Oğuzlar başlangıçta sözlerine sadık hareket etmişlerdi. Fakat Gazneli valilerinin aşırı vergi talepleri ve bu yüzden yaptıkları baskılar üzerine Oğuzlar yağma hareketlerine başladılar ve Horasan valisi Arslan Cazib'e karşı isyan ettiler.²⁷⁸

²⁷² Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, C.I, s.85-86.

²⁷³ Agacanov, **Oğuzlar**, s.286.

²⁷⁴ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.168.

²⁷⁵ Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.194; Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, C.I, s.84; Muhammed Nazım, **The life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna**, Cambridge University Press, 1931, s.64.

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.363; el-Cüzcânî, **Tabakât-i Nâsırî**, s.120; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.169; Nazım, **The life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna**, s.64.

²⁷⁷ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.361-370.

²⁷⁸ Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.196; Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, C.I, s.86-87; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.169; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.63; Zahoder, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", s.519.

İbnü'l-Esîr, “*Onlara gelen âmiller, mallarına ve çocuklarına el uzatmaya başladılar*” diye yazmaktadır. Muhtemelen bu âmiller, yetkilerinin sınırlarını aştıkları gibi, Oğuzlar’ın çocuklarını gulam, kadınlarını ise odalık olarak kullanmaya yeltenmişlerdi.²⁷⁹ İşte bu keyfi muamele ve tecavüzlere varan davranışlar, 1027 yılında Horasan Arslan Yabgu’ya bağlı Oğuz boylarının ayaklanmasına neden oldu. Gerdîzî, Onlar’ın Ebiverd, Nesâ ve Ferâve valileriyle yaptıkları çarpışmalar hakkında bir takım bilgiler vermektedir. *Zeynü'l-Ahbâr*’da Arslan Yabgu Oğuzlarının bölgede başlattıkları yağmalama hareketlerinden bahsedilmekte, buna karşılık Gazneli memurlarının onlara yaptıkları kötü muameleler görmezlikten gelinmektedir.²⁸⁰ Bahsedilen kaynaktaki olduğu gibi tek yanlı haberlere dayanan bazı kaynaklarda Oğuzlar’ın Horasan bölgesinde ayaklanma sebepleri, onların yağmalama girişimleri olarak gösterilmekte fakat vergi toplayan âmillerin Oğuz halkına karşı tutumundan bahsedilmemektedir.

Ayaklanan Arslan Yabgu Oğuzları oradaki yerleşik halkı öyle bezdirdiler ki, onlar da bu durumdan dolayı şikâyetlerini Sultan’a bildirdiler. Bu şikâyetleri dikkate alan Mahmud, Tus valisi Arslan Cazib’e bir ferman göndermiş, bu Oğuzlar’ı cezalandırıp, ellerini halktan çekmelerini sağlamasını istemiştir. Bu ferman gereğince, Oğuzlar üzerine yürüyen Arslan Cazib, onlarla birkaç defa savaş yapmış, birçok insan öldürmüş, birçok insanı da yaralamış fakat daha fazla bir şey yapamamıştır.²⁸¹ Bizzat kaynağın ifadesine göre, “*Emir-i Tus ferman gereğince onlara saldırdı fakat Türkmenler çoğalmış bulunuyorlardı*”.²⁸²

Mehmet Altay Köymen, “Yabgulular’ın bu artışı hususunda nasıl ve nereden olduğu hakkında maalesef fazla bilginin olmadığını ve bunun, daha ziyade Horasan içinde bulunan dağınık Oğuz unsurlarının katılmaları ile mi, yoksa Horasan dışından yeni gelen Türkmenler ile mi olduğunu bilmenin birçok bakımdan önemli olabileceğine dikkat çekmektedir.”²⁸³

Arslan Yabgu Oğuzları, sadece yapılan saldırıları geri püskürtmekle kalmamış, karşı taaruzla geçerek Arslan Cazib komutasındaki orduyu zor durumda bırakmıştı. Bu olaylar neticesinde Tus valisi Arslan Cazib, Sultan Mahmud’dan yardım talebinde

²⁷⁹ el-Hüseyinî, *Ahbârud-devleti's-Selçukiyye*, s.23.

²⁸⁰ Agacanov, *Oğuzlar*, s.287.

²⁸¹ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.196; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.170.

²⁸² Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.196; Nazım, *The life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s.64-65.

²⁸³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.170.

bulunmuştu. Gazneli Mahmud, Arslan Cazib'e mektup göndermiş, onu paylaşmış ve acizlikle itham etmişti. Arslan Cazib, verdiği cevapta, Yabgulu Oğuzlar'ın çok güçlenmiş olduklarını, bunların fesadına engel olunabilmesi için, hükümdarın bizzat el koymasının zaruri bulunduğunu, aksi takdirde fesadlarının daha da kuvvetleneceğini ve çaresine bakmanın daha da güçleşeceğini bildirmiştir. Bu haberi aldıktan sonra canı sıkılan Gazneli Mahmud, bizzat ordusunun başında harekete geçmiştir (1028). Hükümdar Tus şehrine gelince, Arslan Cazib'den Yabgulu Oğuzlar'ın durumu hakkında izahat istemişti. Bunun üzerine hükümdar, Arslan Cazib'e birkaç kumandanın emri altında yeni takviyeler sağlamıştı. Arslan Cazib, 1028 yılında yeniden Oğuzlara karşı harekete geçmişti. Oğuzlar, daha önceki başarılarından cesaretlenmiş olacak ki, bağışlanmalarını isteyecek yerde, Gazne ordusu ile savaşmayı bu defa da kabul etmişlerdi.²⁸⁴

Gerdîzî eserinde, Oğuzlar'ın, Gazne ordusu karşısında cüretkâr²⁸⁵ olduğunu ifade etmektedir. Arslan Cazib bu kez, Ferâve kervansarayı yakınında yapılan savaşta onlara karşı kesin bir zafer kazandı. Oğuzların kahramanca hücumları ile başlayan savaş, düşman ordusunun merkezini dağıtmayı başaramadı ve savaşı kaybeden Oğuzlar'dan dört bin tanınmış süvari kılıçtan geçirdiler, çoğunu esir aldılar ve yenilgiden geriye kalanlar Dehistan ve Balhan dağlarına çekildiler.²⁸⁶

Bu yenilgiden sonra Oğuzlar'ın bir kısmı önce Kirman'a²⁸⁷, sonra orda tutunamayarak İsfahan'a yöneldiler.²⁸⁸ Azerbaycan'a sığındıkları zaman öğrendiğimiz bilgiye göre, liderleri şunlardı: Buka, Göktaş, Mansûr ve Dânâ. Buna göre bir hüküm vermek gerekirse, Balhan dağına iltica eden Oğuzlar'ın Kızıl ile Yağmur'un emri ve kumandası altında oldukları kabul edilebilir. Gazneli Mahmud, Oğuzlar'ı Horasan'ın dışına çıkarmakla kalmadı, dönem dönem onları takip ederek, güçlenmelerine de fırsat vermemişti. Bunların neticesinde, Horasan'a gelen Oğuzlar, olayların zoruyla kendi aralarında bir bölünme daha yaşamışlardı. Bu şekilde Horasan'a ilk gelen (1027) Oğuz kavmi bu zamandan itibaren iki kısma ayrıldı: Kuzeye sığınanlar, Balhan Oğuzları (Türkmenleri), batıya gidenler ise Irak Oğuzları (Türkmenleri) adlarını alacaklardır.²⁸⁹ Daha öncesinde

²⁸⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.171.

²⁸⁵ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.196.

²⁸⁶ Kaynağa göre Dehistan bölgesinden ayrıldıktan sonra Cürcân'a geçmişlerdir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.267; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.196.

²⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.324; Nazım, *The life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s.65.

²⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.324.

²⁸⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.172.

Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılan bazı Oğuz grupları Balhan dağlarına gelmişlerdi. Agacanov, “bu gruplar arasında Oklu, Göklü, Ağarlı ve Sultanlılar'ın adı geçmektedir” demektedir.²⁹⁰ Kızıllılar ve Yağmurlular'ın 1027 yılında Horasan'da çıkan Oğuz isyanı üzerine kuzeye göç etmesi sırasında, söz konusu grubun Balhan eteklerinde oluşumunun ilk aşaması tamamlanmıştı. Bu gruba katılan konar-göçer boylara “Yazır” denildi. “Oğuz elinin İslâmiyet'ten önce ve İslâmiyet'ten sonraki tarihinde Yazırlar önemli rol oynamış boylardan biridir. *Câmi'ü't-Tevârih*'te, onlar hakkında, Oğuz hükümdarlarını çıkararak beş boy arasında zikredilir.”²⁹¹ Oğuz Yabgu Devleti'nin çökmesiyle, devletin bünyesinden ayrılan Yazır Boyu'nun tarihindeki en mühim değişiklikler, Arslan Yabgu Oğuzlarının Horasanı istilaları sırasında olmuştur.²⁹²

Gazneli Mahmud, Gazneli Devleti hududu dışına çıkan Oğuzlar'ı, siyasi nüfuzunu kullanmak suretiyle temizlemeye çalışıyordu. Önce Kirman'a sığınan Oğuzlar, Büveyhoğulları hükümdarlarından Kıvamüd-Devle Ebû'l-Fevâris tarafından iyi kabul edilmişse de, onun çok geçmeden ölümü üzerine (Kasım 1028/Zilkade 419), 2000 çadırılık bir Türkmen kitlesi buradan İsfahan'a geçmişlerdir. Fakat Mahmud'un İsfahan hükümdarı Alaüd-Devle Ebû Cafer'e mektup göndererek, ya kendilerinin yahut başlarının kendisine gönderilmesini emretmiştir. Alaüd-Devle naibine, bir şölen verilmesini ve Oğuzlar'ın bu şölene davet edilmelerini emretmiştir. Oğuzlar'ın öldürülmeleri için hazırlanan bu plan, Alaüd-Devle'nin bir türk kölesi tarafından Oğuzlar'a bildirildi ve onlar geri döndüler. Alaüd-Devle'nin nâibi onların geri dönmelerine engel olmak isterken Oğuzlar'dan biri öldürüldü. Böylece şehir halkının da katıldığı savaşta Oğuzlar mağlup oldu ve çadırlarını sökerek yola düştüler. Önlerine çıkan hiçbir köyü yağmalamadan geçmeyen Oğuzlar Azerbaycan'a kadar gelerek Azerbaycan hükümdarı Vehsudan'ın hizmetine girdiler.²⁹³

Bu nedenle, Yabgulu Oğuzlar birkaç yıl içinde birkaç devlet değiştirmişlerdir. Önce Kirman Büveyhiler'i Devletine, sonra İsfahan'da hâkim Kakaveyh oğulları Devleti'ne, en sonunda da Revvâdi hanedanının hâkimiyetindeki Azerbaycan Devleti'ne

²⁹⁰ Agacanov, **Oğuzlar**, s.359.

²⁹¹ Söz konusu diğer boylar, Kayı, Avşar, Beydili, Eymür/Eymi, bkz. Faruk Sümer, “Yazır”, **İA**, C.XLIII, İstanbul, TDV Yay., 2013, s.364.

²⁹² Agacanov, **Oğuzlar**, s.359.

²⁹³ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.173-174.

sığınmışlardı. Oğuzlar bu bölgelere ilk defa gelmemektedir.²⁹⁴ Bu itibarla bu geliş mühim değildir. Mühim olan taraf geliş tarzlarıdır: Oğuzlar bu defa buralara baskı altında gelmişlerdir. Gazneli Mahmud, öldüğü zaman (30 Nisan 1030/20 Cemaziyel-evvel 421) Gazneliler Devleti ile Oğuzlar arasındaki münasebetlerin genel durumu bu şekilde idi.²⁹⁵

1.2. Gazneli Mesud Devrinde Irak Oğuzları Meselesi

“Selçuklular’dan önce Arslan Yabgu’ya bağlı Oğuzlar Horasan ve İran’da etkili olmaya başlamıştı (1027). Arslan Yabgu veya Irak Oğuzları denilen Oğuzların bu kolu çoğu zaman birbirinden bağımsızdı ve yağmaya dayalı bir politika izlemişlerdi. Bu Oğuzlar’ın başında Göktaş, Buka, Kızıl, Anası-Oğlu, Mansûr ve Dâna gibi beyler bulunduğu bahsetmiştik. Bu beyler komutasındaki Oğuzlar Horasan, İran, Azerbaycan, Musul ve Diyarbakır’ı istila etmişti”²⁹⁶

Büveyhiler’in zayıf bir durumda olduklarını gören Gazneli Mahmud, Rey şehrini aldı ve buranın idaresini oğullarından Mesud’a verdi. Ertesi yıl (1030) devrin en kudretli hükümdarı vefat etti. Gazneli Mahmud’un ölümü Oğuzlar’ın tarihi bakımından önemli bir hadisedir. Çünkü o, görüldüğü gibi, Oğuzlar’ın hareket ve faaliyetlerini durdurulabilecek ve bunlardan doğacak tehlikeleri önleyebilecek dirayette bir hükümdar idi. Oğlu ve halefi Mesud ise aynı dirayeti gösterememiş ve Oğuzlar’ın dünya çapında büyük bir devlet kurmalarına engel olamamıştır.²⁹⁷

Rey’e vali olarak tayin edilen Gazneli Mesud, Oğuzlardan bir kısmını askerliğe almıştır ki bunların reisleri, Yağmur idi. Bunlar, Sultan Mesud’a, babasının ölümü üzerine Gazne’yi ele geçirmesinde yardım ettiler. İbnû’l-Esîr olayları anlatırken şöyle der: “*Mesud Gazne’yi ele geçirincede, Oğuzlar, Balhan civarında kalanlar ile temasa geçmelerine müsaade etmesi ricasında bulundular. Mesud, kendisine bağlı kalmaları ve uygunsuz davranışlarda bulunmamaları şartıyla onların geri dönmesine izin verdi*”.²⁹⁸

²⁹⁴ İbnû’l-Esîr, **El-Kâmil fi’t-Târih**, C.IX, s.292; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.174; Agacanov, **Oğuzlar**, s.287-288; Çağrı Bey’in Batı Seferi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti”, **Fuad Köprülü Armağanı**, Ankara, TTK Basımevi, 2011, s.259,274.

²⁹⁵ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.174.

²⁹⁶ Bekir Biçer, “Selçuklular ve Kürtler”, **JASS**, Vol. 6, issue 2, February 2013, s.178; Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin Atsız Artuk Ve Aksungur**, Ankara, TTK Basımevi, 2011, s.2.

²⁹⁷ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.97.

²⁹⁸ el-Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, s.XL; Agacanov, **Oğuzlar**, s.288.

Yağmur komutasındaki Oğuzlar'ın, Gazneli Mesud'dan isteklerine bakıldığında anlaşılıyor ki, Balhan Oğuzlarının hepsi Cürcân'a geçmemişti. Ordusunda askere ihtiyacı olan Mesud, Balhan Dağlarında kalan Oğuzlar'ın Horasan'a dönmelerine izin vermiştir.²⁹⁹

Mesud'un müsaadesi ile Horasan'a gelen Oğuz liderleri şunlardı: Kızıl, Buka, Göktaş, Mansur, Dâna ve Anası-oğlu. Daha önce kuzeye, Balhan dağlarına sığınan Oğuzlar'ın başında Yağmur ve Kızıl adlı beylerin olduğundan bahsetmiş, Buka ve Göktaş'ın batıya giderek Azerbaycan'a sığınan Oğuz liderleri olduklarını görmüştük. Buna göre, yalnız Balhan'dan değil, batıdan da Oğuzlar gelmişti.

Bahsettiğimiz bu beyler komutasındaki Oğuzlar, Gazneli ordusu hizmetine girmiştir. Oğuz birliklerinin komutası 'hâcib'³⁰⁰ ünvanı taşıyan Humar Tegin'e verilmişti. Selçuklular, dört bin süvari ve üç bin piyadeden müteşekkil Gazneli birlikleriyle Mekran'a gönderildiler. Gazneli ve Oğuz birliklerinden oluşan bu ordu, isyan bayrağını açan Emir İsa'nın ordusunu mağlup etti.³⁰¹ Ancak, Arslan Yabgu'nun esir düşmesinden sonra, Tuğrul ve Çağrı Beyler'in idaresi altına girmeyi kabul etmeyip Horasan topraklarına gelen Oğuz Beyleri, Gazneli komutanlarının idaresi altında olmaktan memnun değillerdi. Her ne kadar bu durum Oğuz Beylerine ağır gelse de, bir müddet daha katlanmak zorunda kaldılar. Bu Oğuz Beyler'i, Gazneli Devleti'nin düzenlediği daha birçok seferlere katılarak bu seferlerin başarı ile sonuçlanmasına sebep olmuşlardı.

Bundan sonra yaşanan olaylarda her ne kadar Oğuzlar bu devlet içerisinde bir müddet iyi hizmetlerde bulunmuş olsalar dahi, Oğuz Beyleri ve Gazneli komutanları arasındaki karşılıklı güvensizlik hali devam edecekti. Özellikle, Irak başkumandanlığına tayin edilen Humar Tegin, Oğuzların serbest hareket etmelerine izin vermeyerek onlara, sık sık baskısını hissettiriyordu.³⁰²

Oğuzlar'a güvensizliği gittikçe azalan Gazneli Mesud, Rey valisi Taş-Ferraş'ı huzuruna çağırarak ona Rey ve Cibal hakkında emirler vermiştir. Verilen emire göre, Taş-Ferraş, Nişabur'da üç ay kalacaktır. Bu süre içerisinde kendisi ile hareket edecek ordu orada toplanacaktır. Nişabur'a gelecek olanlar arasında Oğuzlar'da vardı. Taş-Ferraş,

²⁹⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.91.

³⁰⁰ Sözlükte "araya girmek, mani olmak, birinin bir yere girmesini engellemek; örtmek, gizlemek" mânalarına gelen hacb masdarından türetilmiş ism-i fâil olup "bir kişinin bir yere girmesine engel olan kimse, kapıcı" demektir. Bkz. Aydın Taneri, "Hâcib", **İA**, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996, s.508,511.

³⁰¹ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.70-71.

³⁰² Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.175.

hala bütün Oğuz birliklerinin kumandanı idi. Zira O, Yağmur'a, Buka'ya, Göktaş'a ve Kızıl'a bütün Oğuzlar ile birlikte Nişabur'a, onun yanına gelmeleri için emir vermişti.³⁰³ Bu emirleri alan Taş-Ferraş, huzurdan ayrıldıktan sonra orada bulunan vezir söz almış ve karara itiraz etmiştir. Beyhakî vezirin sözlerini şu şekilde aktarmaktadır: “*Tâ başlangıçta, bu Türkmenler’i getirmek ve evimizin ortasına yerleştirmek bir hata idi. O zaman Altuntaş’a, Arslan Cazib’e ve diğerlerine çok söyledik, fayda etmedi. Zira Sultan Mahmud kendi fikrine göre hareket eden, “müstebit” bir adamdı. Bu sebeple o hatayı yaptı ve bunca hadiseler oldu. Nihayet, onları yendiler ve Horasan’dan çıkardılar. Sultan Mesud onları geri getirdi. Şimdi onlar sükûnet bulmuşlar ve hizmete girmişlerdir. Onları bir Gazneliler Devleti kumandanının emrine vermek yerindedir. Fakat kendi kumandanlarını başlarından atmak doğru değildir. Zira şüphelenirler ve tekrar doğru yoldan ayrılırlar*”.³⁰⁴ Anlaşıyor ki, Yabgulu Oğuzlar’a karşı yürütülecek siyasette hükümdar ile veziri aynı görüşte değillerdir.

Gazneli Mesud, Oğuz kumandanlarından birkaç kişinin bertaraf edilmesini, onların istediklerini böylece sukûnet bulacaklarını söylemiştir. Nitekim Yağmur, Kızıl, Göktaş ve Buka'nın ortadan kaldırılmasına karar verdi.³⁰⁵

Bu amaçla 1031 yılında Yabgulu Oğuz birlikleri Nişabur'a gönderildiği bir sırada Yağmur ve bazı komutanlar yakalanarak idam edildi.³⁰⁶ Yağmur'un da içlerinde bulunduğu elliden fazla Oğuz reisinin 1031/1032 öldürülmesi³⁰⁷, yeni bir Oğuz isyanı çıkmasına ve bölgedeki karışıklığın şiddetinin artmasına neden olmuştur.

Yabgulu Oğuzlar'ın Yağmur'un öldürülmesine şiddetli bir tepki vermediği anlaşılıyor. Çünkü onlardan bir kısmı, yine Humar Tegin'in idaresinde ve Taş-Ferraş'ın maiyyetinde olmak üzere, Rey'e gittiler. Bunların başında muhtemelen Buka ve Göktaş Beyler bulunuyorlardı. Öldürülen Yağmur'un oğlu ve hatta Kızıl, verimsiz, fakat Oğuzlar için bugüne kadar emin bir yurt vazifesini görmüş olan Balhan bölgesinde idiler. Bu

³⁰³ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.317.

³⁰⁴ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.317; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.177; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.64.

³⁰⁵ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.178.

³⁰⁶ Agacanov, **Oğuzlar**, s.289.

³⁰⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Melikşah Devrinde Büyük Selçuklular**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1953, s.3; Köymen, İbnü'l-Esîr ve Beybars Mansuri'yi kaynak göstermek suretiyle, öldürülen Oğuz Beyleri arasında Yağmur'un yanı sıra Kızıl, Göktaş ve Boğa'nın da olduğunu söyler. Bkz. Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.178; Oysaki İbnü'l-Esîr'in böyle bir ifadesi bulunmamakta daha sonraki kayıtlarında söz konusu beylerin yaşadıklarını göreceğiz. Bkz. Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.98-99.

esnada bir bölük Türkmen, Gazneliler'in Hindistan kumandanı Yınal Tegin'in ordusunda bulunuyordu.³⁰⁸

Rey'e Taş-Ferraş ile beraber giden Irak Oğuzlarının sayısı 3-4 bin kadardı. Irak Oğuzlar'ı, Yağmur'un öldürüldüğü zamanda, Kazvin'in geri alınmasına hizmet etmişler ise de, Balhan dağında bulunan Yağmur'un oğlunun ve diğer Oğuz Beyleri'nin oc alma duygusu ile harekete geçtiklerini duyunca, tavırları değişmiş ve Gazneli Devletini endişelendirecek bir şekilde itaatsizlik göstermeye başlamışlardı.³⁰⁹

Bu bilgiler, Mesud'un vezirinin düşüncesinin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Oğuzlar, Rey şehrine henüz varmadan bazı şeflerinin (Yağmur ve diğerleri) öldürülmüş olmalarına rağmen, onların Gazneli Devleti ordusuna hizmete devam etmesi, Mesud'un dediği gibi, Oğuzlar'ın kendi liderlerinden gerçekten memnun olmadıkları manasına gelmemektedir. Fakat yine de Yağmur'un ve diğer Oğuz liderlerinin oğulları ile diğer birçok Oğuzlar'ın Balhan dağından inerek babalarının ocünü almak üzere harekete geçmesi vezirin düşüncesinin doğruluğunu ortaya koymuştur. Öte yandan, Balhan dağından inen Oğuzlar'ın harekete geçmeleri üzerine, kendi soylarından kitleler, Gazneliler Devleti aleyhine ayaklanmaya başlamıştır.³¹⁰

1033 yılı yazında Gazneliler'in Hindistan'daki topraklarında yer yer isyanlar patlak vermeye başladı. Gazneli Mesud'un, bu isyanı bastırmak için uğraşmasını fırsat bilen Balhan Oğuzları, Horasan'da bütün güçleriyle faaliyete geçtiler.³¹¹ Beyhakî, bu durumun her şeyden çok Selçuklular'a (Tuğrul ve Çağrı Bey'e bağlı Oğuzlar) yaradığını belirtiyor.³¹²

Yukarı Balhan bölgesinde başlayan Oğuz isyanı 1033-1034 yılları arasında Dehistan ve Cürcân bölgesindeki Türkmenler arasında da yankı buldu. Gazneli yöneticiler, isyancıların Balhan bozkırlarındaki Selçuklu birlikleriyle birleşmesinden çekiniyorlardı. Sultan Mesud, Cürcân Hâkimi ve aynı zamanda kendisine tâbi Bakalincar'a, sınır boyunca karakol merkezleri kurmasını ve Dehistan yolunu tutmasını emretti. Tus ve Serâhs'a ise Bilge Tegin ve Ali Tegin adlı komutanların idaresinde askeri

³⁰⁸ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.99.

³⁰⁹ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.482; İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.293; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.178; Agacanova, **Oğuzlar**, s.288-291; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.99.

³¹⁰ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.179.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.174; Agacanova, **Oğuzlar**, s.290.

³¹² Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.542.

birlikler sevk edilmişti. Bilge Tegin ve Ali Tegin'in emirlerine itaat etmeleri için Nesâ ve Bâverd'e mektuplar gönderilmişti.³¹³

Alınan bu tedbirler münasebetiyle Oğuzlar'ın tehdit ettikleri veya tehdit etmelerinin olası bulunduğu şehir ve bölgeleri öğrenmiş bulunuyoruz: Tus, Serâhs, Nesâ, Bâverd ve Dehistan. Böylece bu şehirler ve bölgeler daha sonra Oğuzlar'ın başlıca hareket ve faaliyet sahalarını teşkil etmiştir.³¹⁴

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Balhan Oğuzlarının isyanı üzerine, Gazne ordusu için hizmette bulunan Irak Oğuzlarının da ayaklanmaya başladıkları haberini alan Sultan Mesud, Rey şehri kethüdası³¹⁵ Tahir'e mektup yazarak, Amid Ebû Sehl Hamdavi emrinde bir kuvveti derhal yola çıkaracağını ve kendisinin de yoklama yapılacağı bahanesi ile Oğuzlar'ı yakalamasını bildirmişti. Fakat vezir ve sahib-i divan-ı risalet³¹⁶ Ebû Nasr-ı Zevzeni, Mesud'un yanlış bir tedbire başvurduğu fikrinde idi. Bu fikir Ebû Nasr'ın zihnine o kadar kuvvetle yerleşmişti ki, Oğuz birlikleri tarafından yağma edileceği korkusu ile Cüzcan'da bulunan 10000 koyununu derhal sattırmıştı.³¹⁷

Fakat Mesud'un emri tatbik edilmedi. Çünkü Balhan Oğuzları bu esnada (1034) Horasan'ı istila ettiler. Merv, Serâhs, Bâverd'deki Gazneli kumandanları onlara hiçbir şey yapamıyorlardı. Oğuzlar, bölgenin şehirlerini birer birer yağma ve tahrip ediyorlardı. Oğuzların Maverâünnehir hükümdarı Ali Tegin'den yardım ve Harezmsah Harun'dan da teşvik gördüklerini haberini alan Mesud bu durumdan çok etkilendi. Herât'a vardığı zaman Oğuzlar'ın yaptıkları işler hakkında yeni haberler alınca Serâhs'a doğru hareket etti. Mesud'un Serâhs'a gelmesi üzerine Oğuzlar'ın birçoğu geçici olarak Balhan'a doğru çekildiler. Mesud'un oraya gitmesi üzerine, bu sefer de Maverâünnehir Oğuzlarının Tirmiz ve Kubâdiyân'a akınlar yaptıkları ve Tirmiz valisi Beg Tigin'i öldürdükleri haberini aldı. Böylece Oğuzlar üç taraftan Gazneli Devletine gailleler çıkarmışlardı.³¹⁸ Mesud'un Serâhs'a varması üzerine, Oğuzlar'ın bir kısmı Merv'e, bir kısmı da Ferâve

³¹³ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.449; Agacanov, **Oğuzlar**, s.290; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.179.

³¹⁴ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.180.

³¹⁵ Osmanlı devlet ve esnaf teşkilâtlarındaki bazı görevliler için kullanılan bir unvan, bkz. Mehmet Canatar, "Kethüdâ", **İA**, C.XXV, İstanbul, TDV Yay., 2002, s.332-334.

³¹⁶ İç ve dış yazışmaların yapıldığı Divan'ın başkanı bkz. Aydın Taneri, "Divan" Büyük Selçuklular'da Divan, **İA**, C.IX, İstanbul, TDV Yay., 1994, s.383,385.

³¹⁷ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.485-486; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.99-100; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.181-182.

³¹⁸ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.100.

yakınlarına gelmişlerdi. Merv tarafına giden Oğuzlar, bu şehrin valisi (Anuş Tigin) ile giriştikleri savaştan mağlup oldular ve kaçtılar. Savaşta 200 kişi ölmüş ve 24 kişi tutsak alınmıştı. Alınan esirler Mesud'a gönderildi. Bu zaferden çok sevinen Mesud, esirleri fillere ezdirerek sevincini artırdı.³¹⁹

Anlaşıyor ki, bu tarihlerde (1034) biri dış siyasette diğer ikisi iç siyasette olmak üzere, Sultan Mesud'u meşgul eden ve endişelendiren meselelerin başında Oğuzlar'ın istikrarsız hareketleri gelmektedir. Nitekim Oğuzlar'ın Gazneli Devletine çıkardığı güçlüklerden faydalanmak, Harezm meselesinin ortaya çıkışında başlıca etken olmuştur. Bu dönemde Gazneli Devleti'ni uğraştıran dış mesele ise Hindistan'dı.

Oğuz meselesi, 1033 yılından itibaren Gazneliler Devleti'ni meşgul eden başlıca mesele olmuştur. Yağmur başta olmak üzere birçok Oğuz liderine karşı başarı ile uygulanan plandan cesaret aldığı anlaşılan Gazneli Mesud'un yerine getirilmesini emrettiği tedbir başarısızlıkla neticelendi. 1035 yılında Horasan'a gelmiş olan Selçuklular'ın bölgenin bir kısım vilayetlerine gelerek buraları yurt tutmaları üzerine Yağmurlular, Kızıllılar ile Balhan Oğuzlarından bir kısmı, Tuğrul ve Çağrı Bey'e tabi olmak istemeyerek, göçüp, İsfahan ve Hemedan Hâkimi, Deylemli Alâü'd-Devle'nin hizmetine girmişti. Daha sonra bu Oğuzlar, Alâü'd-Devle'nin yanından ayrılarak Rey'deki Oğuzlar'a katıldılar. Irak Oğuzlar'ı 5000 atlı çıkarmakta idi.³²⁰

Irak Oğuzlar'ı 1037 yılında şüphesiz Selçuklular'ın Horasan'da kazandıkları başarılarından cesaret alarak harekete geçtiler. Kendisine yardım için gönderilen Ebû Sehl Hamdavi henüz gelmeden onları durdurmak isteyen Taş-Ferraş, başaramamış olsa gerek ki, onlar öncelikle Horasan istikametine yönelip Damgan ve Simnan şehirlerini yağmalamış bunu müteakip tekrar Rey'e yönelen Irak Oğuzlar'ı, Huvâr'ı yağmaladıktan sonra, Rey'e bağlı Müşkûye yöresini de talan ettiler.³²¹ Irak Oğuzlarının önlerine gelen şehirleri yağmalayarak akınlar yapmaları üzerine, Taş-Ferraş ve ona yardım için gönderilen Hamdavi, onlar ile savaşa hazırlandılar. Onlar, bir taraftan durumu Gazneli Mesud'a ve onun tabilerinden olan Cürcân ve Taberistan Hâkimine bildirerek yardım

³¹⁹ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.536.

³²⁰ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.531; İbnü'l-Esîr, Arslan Yabgu Oğuzlarının Horasan'dan çıkarılması üzerine, 2000 çadırlık Oğuz bölüğünün İsfahan hâkimi Alâü'd-Devle'nin yanına giderek sığındığından bahsetmektedir. Onlar, bu Yağmurlu, Kızıllı ve Balhanlı Oğuzları olacaktır. Fakat bunlar Alâü'd-Devle'nin hizmetine, Daha önce bahsettiğimiz üzere, İbnü'l-Esîr'in dediği gibi Sultan Mahmud zamanında değil, söylendiği üzere Selçuklular'ın Horasan'da yerleşmeleri neticesinde girmiştir.

³²¹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.106

istediler. Taş, 3000 atlı ve fillerden oluşan ordusu ile ilk başta galip gibi görünse de ailelerini mallarını ve yağmaladıkları eşyayı bir yere bırakarak, yalnız devam eden Oğuzlar, Kürtlerin kumandanını esir ettiler. Kumandanın canını bağışlamak suretiyle, onun maiyyetindeki Kürtlerin savaşı terk etmesini sağladılar. Hepsi 5000 kişilik bir kuvvet teşkil eden Irak Oğuzlar'ı, Taş'a hücum ettiler. Taş, Yağmur ve diğerlerinin öcünü almak için paramparça edilmişti. Birçok filleri ve ağırlıkları ganimet olarak alan Oğuzlar, bu zaferden sonra Rey şehrine yürüyerek Ebû Sehl Hamdavi emrindeki askerler ve şehir halkı ile savaştılar. Gazneliler'in batıdaki hâkimiyetinin sembol şehri olan Rey'i de yağmaladılar.³²²

Ebû Sehl bir kısım asker ile şehir yakınındaki Taberek Kalesine sığındı. O, yapılan bir çarpışmada Yağmur'un kız kardeşinin oğlu ve büyük kumandanlardan olan birini de tutsak almıştı. Oğuzlar bu kumandanın salıverilmesi için Taş'ın ordusundan aldıkları ile beraber bütün esirleri serbest bırakmayı ve ayrıca 30.000 dinar vermeyi teklif etti. Ebû Sehl, hükümdarı Gazneli Mesud'a danışmadan bunu yapamayacağı cevabını verdi. Bu arada Cürcân askerinin Ebû Sehl'e yardım için gelmiş olduğunu duyan Oğuzlar, Rey civarında bir baskın yaparak bu orduyu da bozguna uğrattılar.³²³

1.3. Irak Oğuzlarının Azerbaycan'a Girişi

Oğuzlar bu başarılarına rağmen Rey'den ayrılarak Azerbaycan yolunu tuttular. Bu beklenmedik durum, Azerbaycan Hâkimi Vehsudan'ın düşmanlarına karşı bu savaşıtlardan faydalanma düşüncesi ile yaptığı davetiyle ilgili olsa gerektir. Nitekim İbnû'l-Esîr'in belirttiğine göre; Azerbaycan Hâkimi Vehsudan, "onların kötülüklerine mani olacağını ve yardım sağlayacağını ümit ederek ikramda bulunmuş ve hatta onlarla akrabalık dahi tesis etmiştir".³²⁴

Deylemli Kâkâveyh oğullarından İsfahan ve Hemedan Hâkimi Alâü'd-Devle, Oğuzlar'ın Rey'i bırakıp Azerbaycan'a gittiklerini duyunca Rey'e geldi. Fakat Alâü'd-Devle, Hamdavi'ye karşı Oğuzlar'ın desteğine muhtaç olduğunu anlayarak onlara haber

³²² el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s.XLI.

³²³ el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s.XLI; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.106; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.185.

³²⁴ İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.295; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.107.

gönderdi. Oğuz başbuğlarından sadece Kızıl buyruğundaki 1500 kişi ile Rey'e geri döndü. Oğuzlar'ın kalanları yollarına devam etti. Alâü'd-Devle'nin hizmetine giren Oğuzlar bir müddet sonra kendisinden şüphe ettikleri için, onu terk ettiler. Oğuzlar tekrar yağma hareketlerine başladılar.³²⁵ Mehmet Altay Köymen, "Nihayet onlar da Azerbaycan'a geçtiler. Bu suretle Gazneliler Devleti topraklarının dışına çıkmış bulunan Oğuzlar, kendilerinden önce buraya gelmiş olan arkadaşlarının yanına gittiler" demektedir.³²⁶ Vehsudan'ın dostça karşıladığı Oğuzlar'ın başında Buka, Göktaş, Mansûr ve Dâna vardı. Fakat Vehsudan'ın beklentisi boşa çıktı. İlk zamanlar Vehsudan ile iyi ilişkiler içinde olan Oğuzlar çok geçmeden burada da yağmalama hareketlerine başladılar.³²⁷ İbnü'l-Esîr'e göre, Mesud'un emri ile öldürülen Oğuz beyleri arasında Kızıl'da vardı. Fakat daha sonraki bir tarihte olması hususuna dikkat çekerek, Alâü'd-Devle'nin hizmetine giren Oğuzlar'ın liderinin Kızıl olduğu bilinmektedir.

Azerbaycan'da kalan Oğuzlar, 1037-1038 yılında Meragâ'yı³²⁸ ele geçirdiler. Meragâ şehrine girerek cami yakmışlar, Hezebâniyye oymağından ve halktan çok kimseleri kırmışlardı.³²⁹ Sümer, bu olayları Vehsudan'ın isteği üzerine yapmış olmalarının mümkün olacağını çünkü onun Hezebâniyye oymağının başı Ebû'l-Heycâ b. Rebîbüd-Devle ile arasının açık olduğunu söylemektedir. Fakat onlar sonunda Oğuzlar'a karşı birleştiler. Oğuzlar'ın yağmalarından bıkmış olan halkın da kendilerine katılması üzerine onlar ile savaşabilecek bir kuvvete sahip oldular. Onlarla başa çıkamayacağını anlayan Oğuzlar, Azerbaycan'ı terk etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Çeşitli yerlere dağılan Oğuz Beyleri Rey'e, Hemedan'a ve Kazvin'e gitmişlerdi. Bugünkü Türkiye sınırlarını (Van, Diyarbakır, Urfa) aşmak şerefini bu Oğuz beyleri kazanmıştır.³³⁰

Oğuzlar'ın hepsi Azerbaycan'dan dönmemiş, bir kısmı orada kalmıştır ki, bunun başında Dâna'nın bulunduğu anlaşılıyor. Vehsudan'ın evlendiği kız, Dâna'nın yakın bir akrabasıdır. Vehsudan'ın şairi Katran'ın "Oğuzlar'ın padişahı" olarak bahsettiği de

³²⁵ el-Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, s.XLII.

³²⁶ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.186.

³²⁷ el-Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, s.XLII.

³²⁸ Günümüzde İran sınırları içerisinde bulunan (İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bir şehir), Ortaçağ'ın önemli şehirlerinden biridir. Abbâsîler'den sonra Meragâ sırasıyla Sâcoğulları, Büveyhîler, Deylemîler ve Revvâdîler'in, 446'da (1054-55) Selçuklular'ın hâkimiyetine girdi. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Merâğa", **İA**, C.XXIX, İstanbul, TDV Yay., 2004, s.162-163.

³²⁹ Kesrevî, **Şehriyârân-ı Gummam**, s.197.

³³⁰ Mehmet Altay Köymen, "Anadolunun Fethi", **1961 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, Ankara, 1962, s.90

herhalde ondan başkası değildir. Bu Oğuzlar'ın Urmiye'de oturdukları anlaşılıyor.³³¹ Urmiye'de oturan Dâna gurubunun Azerbaycan'da kalarak daha sonraları Ermeniyeye ve Hakkari yörelerine akınlarda bulunduğu bilinmektedir.³³² 1037 yılında Arran Emiri ile Ermeni krallarından David arasındaki savaşta, Ermenilere karşı mücadele ettiler. 1038 yılında Gürcü kralı Bagrat IV. Tiflis'i müslümanlardan almak için kuşattığı sırada, Oğuzlar'ın akın yaptığı haberini almış, bunun üzerine muhasarayı kaldırmakla beraber memleketine kaçmaya da mecbur olmuştur.³³³

Irak'a dönen Oğuzlar'a gelince, bunlar iki kola ayrıldılar. Göktaş ve Mansûr'un idaresinde bulunan kol Hemedan'a, diğerleri ise Buka'nın buyruğunda, Rey'e gittiler. Bu sırada her iki şehir de İsfahan Hâkimi Alâü'd-Devle'nin elindedir.³³⁴

1.4. Mansûr Ve Göktaş Önderliğindeki Oğuzların Hemedan'ı Elde Etmesi

Hemedan bölgesinin valisi İsfahan Hâkimi Alâü'd-Devle'nin oğlu Ebû Kâlicar idi. Göktaş, Hemedan'ı kuşattı. Ebû Kâlicar daha fazla dayanamayacağını görerek Göktaş ile anlaşmış ve onun yakın bir akrabası ile evlendi. Rey'e giden Buka, Kızıl ile birleşerek bu şehri kuşattılar. Şehir'de Alâü'd-Devle bulunuyordu. Buveyhoğullarından Fena Hüsrev b. Mecdü'd-Devle ile Deylemli emirlerinden Sâve Hâkimi Kâmrûye'de Oğuzlar'a katıldılar. Oğuzlar karşısında zor bir duruma düştüğünü anlayan Alâü'd-Devle Rey'den çıkarak İsfahan'a kaçtı. Bunun üzerine, Oğuzlar Rey şehrine gelerek burayı yağma ettiler. Rey şehrinin Kızıl'ın hâkimiyetinde kaldığı anlaşılıyor.³³⁵ Alâü'd-Devle'nin Rey'den ayrılması ile bir grup Oğuz, onu takip ederek Kereç tarafına gitti. Bu zümre, geldikleri bölgeyi yağma ve talan ettikleri gibi, Anası-Oğlu'da Kazvin'e gitti. Kazvin halkı, ilk önce

³³¹ Kaynaklarda, Azerbaycan'dan dönen beyler arasında Dana'nın ismi geçmediği için onun Urmiye'de kalan Oğuz Bey'i olduğu düşünülmektedir. Bkz. Kesrevî, **Şehriyârân-ı Gumnam**, s.197; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.107.

³³² İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.295,297; Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.295-296; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.108; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.119.

³³³ Yaşar Bedirhan, "Ortaçağda Kafkasya'da Selçuklularla-Gürcüler Arasında Siyasi Hâkimiyet Mücadelesi", Selçuk Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.6, Konya, 2000, s.162.

³³⁴ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.295,297; Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.296; Kesrevî, **Şehriyârân-ı Gumnam**, s.199; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.108.

³³⁵ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.295-296.

Anası-Oğlu ile savaştılar ise de daha sonraları 7000 altın vermek ve onun hâkimiyetini kabul etmek üzere anlaştılar. Bu hadiselerin 1037-1038 yılında olduğu anlaşılıyor.³³⁶

“Oğuzlar’ın, Hemedan’ı muhasara edip şhrin Hâkimi Ebû Kâlicar b. Alâu’d-Devle ile barış yaptığından bahsetmiştik. Oğuzlar, Rey’e hâkim olunca yeniden Hemedan’ı muhasara etmişlerdi. Göktaş, Buka ve Kızıl birleşerek bu şhri de ele geçirdi. Onların yanında birçok Deylemliler ile Fena Hüsrev bulunuyordu. Bunlar bu şehir halkına evvelki muharebeden dolayı kinli olduklarından ahaliyi helak ettiler. Hemedan’daki Oğuzlar, Ebû Kâlicar’dan görüşme ve neticesinde de barış istediler. Yanlarına gelip işlerini idare etmesini ve onun sözü ile hareket edeceklerini söylediler. Oğuzlardan evlenmiş olduğu karısını Ebû Kâlicar’ın yanına gönderdiler. Bunun üzerine onların yanına gelen Ebû Kâlicar’ın üzerine hücum ettiler. Oğuzlar’a bu kez dayanamayacağını anlayıp büyük tacirler ve şhrin ileri gelenleri ile Hemedan’dan çıkıp civardaki bir kaleye sığındı. Oğuzlar bütün şhri korkunç bir şekilde yağmaladılar. Bir hile ile kaleden indirdikleri Ebû Kâlicar’ın bütün malını da elinden aldılar.”³³⁷

1.5. Azerbaycan’dan Ayrılan Oğuzlar’ın Hakkari’ye Çekilmeleri

Dânâ’nın buyruğunda Azerbaycan’da (Urmiye’de) kaldığını söylediğimiz Oğuzlar, Ermeniler üzerine yürüyüp onların birçoğunu öldürmüşler, esir ve ganimet almışlardı. Ermeniler, Oğuzlar’a karşı başarı ile savaşamıyorlardı.³³⁸ Oğuzlar’ın Urmiye’den Hakkari’ye gidişlerini Kesrevî şöyle anlatmaktadır; “432 yılında Mehlan’ın oğlu Vehsudan, Tebriz kasabasında Oğuzlardan büyük bir grubu katletti. Vehsudan bir ziyafet etmiş ve Oğuzlar’ı davet etmişti. Sonra O, Oğuzların büyüklerinden (ileri gelenlerinden) 30 kişiye öldürdü. Geride kalanların cesareti kırılmıştı. Vehsudan bunlardan pek çok kimseyi öldürdü, bunu üzerine Urmiye’de oturan Oğuzlar toplandılar. Musul kazasından olan Hakkariye gittiler. Bu bölgede yaşayan Kürtler, Oğuzlar’a karşı durdular. Onlar arasında şiddetli muharebe geçti. Kürtler yenildiler. Oğuzlar, bunların obalarını, mallarını ve ailelerini esir aldılar. Kürtler dağlara ve تنها yerlere çekildiler.

³³⁶ İbnü’l-Esîr, **El-Kâmil fi’t-Târih**, C.IX, s.295-296; el-Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, s.XLIII; Kesrevî, **Şehriyârân-ı Gumnam**, s.199; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.108.

³³⁷ İbnü’l-Esîr, **El-Kâmil fi’t-Târih**, C.IX, s.295-296; el-Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, s.XLIV; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.108.

³³⁸ el-Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, s.XLIII.

Onları takip eden Oğuzlar, ikinci defa meydana gelen muharebede yenildiler. Oğuzlar'dan 1500 kişiyi öldürdüler ve çok kimseyi esir aldılar bunların arasında Oğuz ümerasından yedi ve eşrafından yüz kişi vardı. Kürtler, Oğuzların silahlarına el koydukları gibi, kendilerinden alınan silahları da geri aldılar. Bunun üzerine Oğuzlar, doğu yolunu tuttular ve dağıldılar. Rebîbüd-Devle'nin oğlu (Ebû'l-Heycâ), bu haberi duyunca, kalanlarını da yok etmek için arkalarından asker gönderdi".³³⁹

2. Tuğrul Ve Çağrı Beyler'in Horasan'a Gelişi (1035)

2.1. Nesâ Savaşı

Şah Melik tarafından büyük darbe alan Selçuklu Beyleri (Tuğrul ve Çağrı), müttefikleri Harezmşah Harun'un desteği ile yeniden toparlanmaya başlamıştı. Harezmşah, onlara at ve silah dağıtmış, Amu-Derya üzerinde bulunan en önemli geçitlerinden biri yakınındaki Dargan'a iskân ettirmişti.³⁴⁰ Muhtemelen onun, Selçuklular'a gösterdiği bu dostluğun sebebi, gayesini gerçekleştirme hususunda onlardan göreceği yardım ile ilgiliydi.

Horasan'ı ele geçirme arzusu olan Harun, bu amacını gerçekleştirmek için büyük bir ordu toplamıştı. *Beyhâki*'de, Harezmşah'ın Selçuklular'a destek amacı ile her yerden "adam toplanmasını" emrettiği belirtiliyor. Ardından da Kucatlar, Ciğraklar (Çıgırıklar) ve Kıpçaklar'dan bahsettiğine göre, Selçuklular'a iltihak edenlerin de bunlar olduğu düşünülebilir.³⁴¹

Harezm ordusu'nun, Sultan Mesud karşısında başarısızlıkla sonuçlanan seferinde Harun suikaste kurban gitmişti. Harun b. Altuntaş'ın ölümü üzerine Harezm tahtı uğruna kanlı savaşlar başladı.³⁴²

Gazneli Devleti'nin iç kargaşaların yükseldiği bir dönemde, Harezm'deki bu olaylardan da etkilenen Tuğrul ve Çağrı Beyler Horasan'a göç ettiler(1035). Selçuklular, Amu-Derya'yı geçtikten sonra önce Âmul'a yöneldiler. Orasını ele geçirip yağmaladıktan

³³⁹ Kesrevî, *Şehriyârân-ı Gumnâm*, s.200.

³⁴⁰ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.700; Agacanov, *Oğuzlar*, s.298.

³⁴¹ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.699-700; Agacanov, *Oğuzlar*, s.299.

³⁴² Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, s.35-36.

sonra Nesâ ve Ferâve'ye hareket ettiler.³⁴³ Daha önce buralarda yaşayan Oğuzlar da onlara katılmıştı.³⁴⁴ Bu katılımlar ile birlikte kuvvetler 10 bin atlıya³⁴⁵ ulaşmıştı.

Anlaşılan, Amu-Derya'yı geçerken Selçuklu birliklerinin önemli bir kısmını, biraz önce bahsettiğimiz gibi Oğuz ve Kıpçak'lar oluşturmaktaydı. Harezmi ordusunun dağılması ile geriye kalanların hepsi Selçuklu Beyleri ile beraber idi. Selçuklu safları daha sonra Horasan'da, Yağmur'un ölümü ile Balhan Dağlarından inen öfkeli Oğuzlar, Selçuklu Musa Yabgu, Çağrı ve Tuğrul Beyler ile İbrahim Yınal'ın başkanlığında Nesâ civarında birleştiler.³⁴⁶

Selçuklu Beyleri Nesâ civarına yerleşir yerleşmez, Horasan divan reisi Sûrî'ye bir mektup gönderdiler. Selçuklular mektupta Horasan'a gelmelerine yol açan sebepleri kısaca zikrettikten sonra içlerinden biri daima sarayda bulunmak üzere Sultan'ın hizmetine girmek istediklerini, buna karşılık Nesâ ve Ferâve vilayetlerinin kendilerine dirlik olarak verilmesini buna karşılık Balhan dağından, Dehistan'dan, Harezmi sınırından ve Ceyhun tarafından gelebilecek akınları önleyeceklerini, Irak ve Harezmi Türkmenlerini de kovacaklarını bildirdiler.³⁴⁷

Selçuklu Beylerinin kendilerine verilmesini talep ettikleri Nesâ ve Ferâve vilayetleri, kendilerine bağlı olmayan Balhan'da, Mangışlak'da ve Seyhun boylarındaki Oğuzlar ile her zaman kolayca temasta bulunabilecekleri bir konumda olmasının yanı sıra, bu bölgeler geniş otlaklarıyla Oğuzlar'ın göçebe hayat tarzlarına son derece elverişli bir bölge idi.³⁴⁸

Selçuklular'ın böyle ani bir şekilde Horasan'a inmeleri başta Gazneli Mesud olmak üzere Gazneli devlet adamları arasında büyük telaş ve endişe yarattı. Irak Oğuzlarının bir yıl önceki dehşet uyandıran ayaklanmaları henüz devlet adamlarının hafızalarından silinmemişti. Üstelik aynı devlet adamları Horasan'a yeni gelen Selçuklu Oğuzlarını soydaşlarından (Irak Oğuzları) daha tehlikeli buluyorlardı. Bir Gazneli

³⁴³ Agacanov, **Oğuzlar**, s.300.

³⁴⁴ Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.60-61; Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", s.537.

³⁴⁵ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.575; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.102; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.199; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.66.

³⁴⁶ Divitçioğlu, **Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)**, s.88.

³⁴⁷ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.572; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.103; Mektubun Türkçe Tercümesi, Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, s.199-200.

³⁴⁸ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.103; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.65.

Devlet adamı haberi duyunca “Horasan elden gitti” diye bağırır, vezir Ahmed b. Abd us-Samed ise, Irak Oğuzlarını kastederek, bugüne kadar işimiz çobanlar ile idi, şimdi ülke zapt eden emirler geldiler” demiştir.³⁴⁹

Tuğrul ve Çağrı Beylerin bu teklifi karşısında son derece sinirlenmiş olan Sultan Mesud, Selçuklular’ın mantık dışı teklifini reddederek, kısa sürede Selçuklular’ın üzerine yürüyüp, kuvvetlenmelerine fırsat vermeden onların Horasan’dan çıkarılmasını istedi.³⁵⁰ Selçuklu Beyleri bu istekleri üzerine, Mesud’un onlara karşı saldırma emri vereceğini büyük ihtimal ile tahmin etmişlerdi. Sultan Mesud vezirin durumun anlaşılması için biraz beklenmesi teklifini, çok kez yaptığı gibi, kabul etmedi. Kumandanların da kendisini desteklemesi üzerine Hâcib Beg-Doğdu kumandasında 17.000 kişilik bir orduyu Selçuklular üzerine yolladı. Nitekim bu durum Selçuklular tarafından bekleniyordu ve onlar olası saldırıya karşı ihtiyatlı ve hazırlıklı idiler. İki ordu Nesâ yöresinde karşılaştılar. Bu karşılaşmada Gazneli ordusu ağır bir bozguna uğradı ve bütün ağırlıklarını da kaybetti (1035).³⁵¹

Askeri bir zafer kazanan Selçuklu Beyleri bununla yetinmediler, zaferin siyasi sonucunu alabilmek için Gazneli Devleti’nin vezirine bir elçilik heyeti gönderdiler. Yapılan görüşme neticesinde, taraflar anlaşmaya vardılar. Neticede, Gazneli Devleti Dehistan’ı Çağrı Bey’e, Nesâ’yi³⁵² Tuğrul Bey’e, Ferâve’yi³⁵³ de Musa Yabgu’ya veriyordu. Buna karşılık olarak onlar Sultan’a tâbi olacaklar ve içlerinden biri daima Sultan’ın katında bulunarak bu tâbilik şartını yerine getirecekti. Anlaşıyor ki, Nesâ savaşı neticesindeki bu zafer ile Selçuklular, maddeten ve manen mühim kazançlar sağladı.³⁵⁴

Selçuklu Oğuzlar’ı bu antlaşma ile işgal altında bulundurdukları topraklarda mülteci olmaktan kurtulmuşlar ve bu toprakların sahibi haline gelmişlerdir. Böylece

³⁴⁹ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.574; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.103; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.200-201; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.63-64; Koca, *Dandanakan’dan Malazgirt’e*, s.65.

³⁵⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s.96.

³⁵¹ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.586; Gerdîzi, *Zeynü’l-Ahbâr*, s.202-203; İbnü’l-Esîr, *El-Kâmil fi’t-Târih*, C.IX, s.198; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.212-223; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.103-104.

³⁵² Gazneliler Devleti’ne en yakın bulunan bu bölge için bkz. Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930, s.394.

³⁵³ Horasan’ın dışında, Cürcân’da bulunan Ferâve ve Dehistan şehirleri için bkz. Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, s.380.

³⁵⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.218; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.104.

Tuğrul ve Çağrı Beyler'in Gazneliler Devleti ile 1035 yılında Nesâ yöresinde yaptıkları bu savaşın zafer ile sonuçlanması, o zamana kadar aleyhlerine olan tarihin seyrini birden değiştirdi. Artık tarihin seyri, Gazneliler'in aleyhine, Selçuklu Oğuzlarının lehine gelişmeye başladı.³⁵⁵

Selçuklular, Gazneli Mesud ile yaptıkları anlaşmaya hiçbir zaman uymadılar. Üstelik Mesud'un kendileriyle anlaşmada gösterdiği uysallık, Selçuklu Beyleri'nin yeni istekler ile tekrardan karşısına çıkmasına neden oldu. Selçuklular'ın Horasan'a gelerek bir kısım sınır bölgelerini işgal etmesi ile Balhan ve Seyhun yolları açılmış ve buradan Horasan'a akın akın Oğuzlar gelmeye başlamıştır. Türkmenlerin gelmesi ile kalabalıklaştıkları için kendilerine verilen yerlerin yetmemesi, Selçuklu Beylerini yeni isteklere zorlayan sebeplerin başında gelmiştir.

Kuzey-Batı Horasan'ı ellerine geçirmiş olan Selçuklular, sahip oldukları otlakların kendilerine yetmediğini söyleyerek güneye doğru genişlemek istediler. 1036 yılının Kasım ayında Merv, Serâhs ve Bâverd şehirlerini ve civarlarını Gazneli Mesud'dan istediler. Buna karşılık olarak da Gazneliler Devletine maaşlı asker olarak hizmet edeceklerini bildirdiler.³⁵⁶ Daha önce, Nesâ, Ferâve ve Dehistan bölgelerini Selçuklulara kaptırmış olmanın üzüntüsünde olan Gazneli Mesud, Selçuklular'ın bu isteğine savaş ilanı ile karşılık verdi. İsteklerine olumsuz cevap alan Selçuklular Talkan, Fariyab ve Belh şehirlerini yağmaladı. Hindistan, Gazneliler Devleti'nin dış siyasetteki önemli meselesi idi. Bu sırada Hindistan'a sefere çıkmak üzere olan Gazneli Mesud, komutanlarından Hâcib Sü-başı'nı Selçuklular'a karşı düzenli bir ordu ile gönderdi. Selçuklu akınlarını önlemek için vazifelendirilmiş olan Sü-başı, buyruğundaki mükemmel donanımlı bir ordu ile üç yıl boyunca bu iş ile uğraşmıştır. Fakat Gazneli ordusu, hızla çöllere çekilen Selçuklu ordusu karşısında bir başarı sağlayamadılar.³⁵⁷

2.2. Serâhs Savaşı

Nihayet Mesud, Hindistan seferi dönüşünde Selçuklular ile bir meydan muharebesi yapması için Sü-başı'ya kesin emir verdi. Hâcib Sü-başı hakkında Gazneli

³⁵⁵ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s.68-69.

³⁵⁶ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s.70.

³⁵⁷ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.109; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s.70.

Mesud'a iletilen haberlerde, onun zevki sefa içinde günlerini şarap içerek ve eğlenerek geçirdiğini söylediler. Bunun üzerine Mesud ona: “ya savaşa gir ya da görevinden alınacaksın” anlamında bir mektup gönderdi. Savaşa girmekten başka çaresi kalmayan Hâcib Sü-başı, Ebû Sehl ve Horasan Divan reisi Sûrî'nin de aralarında bulunduğu birkaç kişi ile toplantı yaptı. Emîrden gelen nameyi onlara gösterdi ve: “*Böyle bir ferman geldi; artık diyecek bir söz yok, yarın mutlaka gitmeliyim; bu iş Tanrının takdir ettiği veçhile başarılmalıdır. Sizin burada ihtiyatlı bulunmanız lâzımdır. Rey'den gelen para ve esvaplari iyi saklayınız, işin sonu ne olacağı belli değil. İhtiyatlı bulunmaktan bir ziyan gelmez*” dedi. Onlar da: “*Pekâlâ dediğin gibi hareket ederiz; fakat biz senin gitmene hiç taraftar değiliz, fakat mademki böyle bir ferman gelmiştir; gitmekten başka çare yoktur; buna boyun eğmemek doğru değildir*” dediler. O, Selçuklular ile açık meydan savaşını yapmaktan çekindiyse de, Mesud'un emri üzerine, Serâhs yöresinde bulunan Selçuklu Oğuzlarının üzerine yürümek zorunda kaldı. Sü-başı'nın savaşmak üzere harekete geçtiği haberlerini alan Mesud, verdiği karardan pişman olarak Ebû Nasr-ı Mişkân'a: “Biz acele ettik. Hâcib bu düşmanlara karşı ne yapacak” dedi.³⁵⁸ Bu pişmanlığına rağmen kararından dönme gibi bir durum olmamıştı. Serâhs yakınında, Telh-âb denilen yerde 1038 Mayıs ayında vuku bulan savaşta Gazneli ordusu ağır bir yenilgiye uğratıldı. Gazneli ordusunun zengin ağırlığı yine Selçuklular'ın eline geçti.³⁵⁹ Savaşta yenilen Sü-başı yanındaki yirmi köle ile Herat'a geldi. Çağrı Bey, onu bir süre takip etti ise de daha sonra Tus'a döndü.³⁶⁰

Selçuklular'ın ikinci zaferi, birincisini tamamlamakta ve yarı bağımsızlık yerine istiklal getirmekteydi. İkinci zaferden sonra, Horasan'ın büyük bir kısmına sahip olan Selçuklu liderleri Tuğrul ve Çağrı Beyler, kendilerine hükümdar gözü ile bakmaya başladılar. Kendi devletlerini kurma kararı alan Selçuklu Beyler'i, teşkilatlanma yoluna gittiler. Tuğrul Bey'i kendilerine baş olarak seçtiler. Türk devlet anlayışının bir icabı olarak da, sahip oldukları toprakları kendi aralarında paylaştılar. Eski Türk feodal devlet anlayışı ve an'anesine göre vilayetler üç reis arasında taksim edildi; Tuğrul Bey

³⁵⁸ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.554.

³⁵⁹ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.553; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.248-249; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s.70; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.67-68.

³⁶⁰ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.555; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.349-350; el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s.L-LI; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s.33,37.

Horasan'ın merkezi Nişabur'u, Çağrı Bey Merv'i, Musa Yabgu'da Serâhs'ı almıştı. Selçuklu Beylerinin teşkilattaki yerleri de bu sıraya göre olmuştur.³⁶¹

Tuğrul Bey'in payına düşen Nişabur henüz fethedilmemişti. Savaştan on iki gün sonra, Tuğrul'un üvey kardeşi İbrahim Yınal, 3 bin kişilik bir atlı birliğin başında buraya geldi. Şehrin ileri gelenleri bir savaşa girişmeden şehri Selçuklular'a teslim karar vermişlerdi. Tuğrul Bey adına melik ul-mulûk (Melikler Meliki) ünvanı ile hutbe okundu ki bu, o zamanlar hükümdarlık alametlerinden biri idi. Bu olaylardan yaklaşık on gün sonra Tuğrul Bey, şehre gelerek Gazneli Mesud'un tahtına oturdu. O, şehir halkına son derece adil davranacağı hususunda söz verdi. Nişabur'da Tuğrul Bey'e olduğu gibi, Merv'de de Davud Çağrı Bey adına hutbe okundu.³⁶² Tuğrul Bey'in şehre girişinde hükümdarlık sembollerinden olarak, kolunda gerilmiş bir yay ile kemerinde üç ok bulunuyordu.³⁶³ Nişabur, Selçuklular'ın merkezi olarak seçildi. Bundan sonra Tuğrul Bey, Nişabur tahtına oturarak şehrin ileri gelenleri ile görüştü ve halkın şikâyetlerini dinledi.³⁶⁴ Bu dönemde Devlet kurma yolunda ilerleyen Selçuklular, henüz güçlü bir devlet teşkilatlanmasından uzaktırlar. Fakat arka arkaya kazanılan zaferler sonucunda Horasan'da kendi devletlerini kurma yolunda büyük mesafeler kat etmişlerdir.

Bu zamana kadar kazanılan zaferler, ne Selçuklular ne de Gazneliler için sonuç vermemiştir. Artık her iki taraf da meselenin çözümünü, kesin sonuçlu bir meydan savaşında görmekteydi. Böylece, taraflar için bir meydan savaşı adeta kaçınılmaz olmuştur.³⁶⁵

³⁶¹ el-Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, s.LIX; Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, s.36-37; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.109; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.70.

³⁶² Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.109-110; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.68; Çağrı Bey'in adına okunan hutbenin tarihi konusu hakkında bilgi için bkz. Merçil, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alametleri**, s.44-45.

³⁶³ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.109; Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", s.538.

³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.348-349; el-Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, s.5; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.100; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.109; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.72.

³⁶⁵ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.72-73.

2.3. Oğuzlar'ın ve Horasan'ın Kaderini Belirleyen Savaş: Dandanakan Savaşı

İki emirinin de üst üste yenildiğini gören Gazneli Mesud, bizzat kendisi hazırlanarak Selçuklular üzerine yürümeye karar verdi. Çağrı Bey idaresindeki Selçuklu birlikleri (6 Nisan 1039) Ulyaâbâd mevkiinde Mesud'un ordusu üzerine saldırmıştı. Sultan Mesud, Çağrı Bey ile yaptığı karşılaşmada onu bozguna uğratmak sureti ile maneviyatını düzeltmiş ve bu başarısı Selçuklular üzerine yürümek hususunda ona cesaret vermişti.³⁶⁶

Tuğrul Bey ile Musa İnanç Yabgu da Serâhs'a gelip toplandılar ve Gazneliler'e karşı savaş hazırlıklarına başladılar. Ancak Tuğrul Bey, güçlü Gazneli ordusu karşısında tutunamayacaklarını düşünerek Rey, Cürcân ve Cibâl taraflarına çekilme fikrini ileri sürmüştü. Bu görüşü desteklemeyen Çağrı Bey ise yeni bölgelerde başarılı olmanın çok güç olduğunu, bu sebeple Horasan'ın asla terk edilmemesini, savaştıkları takdirde Gazne ordusu karşısında bu defa da zafer kazanacaklarını ifade etti.³⁶⁷ Selçuklu Beyleri arasında geçen toplantıdan sonra Çağrı Bey şehre tekrar hâkim olmak düşüncesi ile Merv önlerine gelmiş, kapıların kendisine kapatılması üzerine Merv halkı ile bir süre savaşmıştı. Sultan Mesud'un harekete geçtiğini duyunca Merv şehrinin civarındaki köy ve kasabaları tahrip etmişti.³⁶⁸ Bunun üzerine savaşmaktan başka çare kalmamıştı. 20.000 kişilik Selçuklu ordusu ile 50.000 kişilik Gazneli ordusu Telh-âb yöresinde savaşa tutuştu (Haziran 1039). Büyük Gazneli ordusu karşısında tutunamayan Selçuklu kuvvetleri civardaki çöllere çekilmek zorunda kaldılar.³⁶⁹

Serâhs çölünde yapılan savaşta Gazneliler galip geldiler ise de bu, kesin bir zafer değildi. Mesud, galibiyetinin kesin bir zafer olduğuna inanarak, Selçuklular'ın Balhan dağlarına ve Ceyhun boylarına kaçtıklarını sanıyordu. Selçuklular sıcakların şiddetlendiği

³⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.353-355; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.110; Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004, s.52; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s.69.

³⁶⁷ Kaynakta, Ulyaâbâd mevkiinde gerçekleşen muharebede Gazneliler tarafından ele geçirilen esirlerin bildirdiğine göre; Çağrı Bey bu savaşa Tuğrul Bey'den habersiz bir şekilde girişti amacı ise Gazneli ordusunu bizzat görerek tecrübe edinmek istemesiydi, Bkz. Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.582; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.286.

³⁶⁸ el-Hüseynî, *Ahbârud-devleti's-Selçukiyye*, s.8; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s.41; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.70; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s.70.

³⁶⁹ Ali Sevim, "Dandanakan Savaşı", *İA*, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s.456; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.111; Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, s.52.

sırada çöllerden sevk ettikleri atlı birliklerle Gazneli ordusunu yıpratma saldırılarına başladılar ve yöredeki su kuyularını tahrip edip kapattılar. Yapılan çarpışmalar çok defa Selçukluların üstünlüğü ile sona eriyordu. Gazneli ordusu bitkin bir duruma düşmüştü. Vezirin mütalaasına uyularak Selçuklular'a barış teklif edildi. Bu arada Selçuklu başbuğları, Sultan Mesud'un Nesâ, Bâverd ve Ferâve'nin Selçuklular'a verilmesi, Nişabur, Serâhs ve Merv'in de Gazneliler'de kalması şeklindeki barış teklifini kabul ederek onunla geçici bir anlaşmaya vardılar.³⁷⁰ Selçukluların faydasına görünmeyen bu antlaşmanın, her iki taraf için olumlu bir yanı vardı ki, güçlenip yeniden savaşa hazırlanmak için fırsat bulmuşlardı.

Herât'ta yazı geçirerek dinlenen Mesud, Selçuklular'ın üzerine yürüdü ve onları Ferâve çölüne kadar takip etti. Savaşmayarak mütemediyen çekilen Selçuklular'ın amacı Gazneli ordusunu tamamiyle yormak ve onu bitkin bir duruma düşürmektir. Mesud Nişabur'a döndüğünde Ocak 1040 elle tutulabilecek bir başarı elde edememişti. Mesud, Selçuklular üzerine yürümek maksadı ile Nişabur'dan Serâhs'a geldi. Bu zamanlarda, Horasan'da kıtlık baş göstermişti. Serâhs'ta yaşanan kıtlık Gazneli ordusunu sıkıntılı bir duruma sokmuştu. Devlet erkânı ve askeri rical otu bol olan Herât'a dönerek bir müddet toparlanma fikrinde ise de, Mesud, kararından dönmeyerek Merv'e doğru hareket etti. Sultan'ın Serâhs'tan hareket ettiğini duyan Selçuklular büyük bir korkuya kapılmışlardı. Kendi aralarında yaptıkları istişarede Tuğrul Bey daha önceki fikrini yineleyerek, Horasan'dan Cürcân'a göçülmesini, orada tutunulmaz ise de Rey'e gidilmesini zira Rey, Cibâl (Hemedan Bölgesi) ve İsfahan'ın kendilerine ait olduğunu, böyle yapıldığı takdirde Sultan Mesud'un arkalarından gelemeyeceğini söylemişti. Fakat Çağrı Bey, daha önce yaptığı gibi bu kez de kardeşinin fikrine itiraz etmiş ve Mesud'un zor durumda olduğunun farkında olarak onunla savaşma yolunu tercih etmişti.³⁷¹

“Herât'a gitmeyerek Merv'e doğru hareket etmenin yanlış bir fikir olduğunu anlayan Sultan Mesud için geri dönülmez bir yola girilmişti. Gevşek ve namert olarak vasıflandırdığı ordusu ile 16 bin cesur atlıya karşı zafer kazanacağından kendisi de şüphe ediyor ve işi Tanrı'nın takdirine bırakıyordu. 22 Mayıs 1040 yılında savaş düzeninde

³⁷⁰ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.599; er-Râvendî, **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, s.99; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s.105; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.111.

³⁷¹ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.633; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.112-113; Piyadeoğlu, **Çağrı Bey**, s.84-85.

harekete geçildiği zaman Selçuklular'ın her taraftan saldırıya başladıkları görüldü.”³⁷² İbnü'l-Esîr Gazneli ordusundaki ayrılıkları anlatırken şöyle söylemektedir; “*Mesud'un maiyyetindeki adamları ile askerlerinden bir grup arasında su yüzünden anlaşmazlık çıktı ve birbirlerine saldırdılar. Hadise büyüdü, hatta birbirleri ile savaşmaya ve birbirlerinin mallarını yağmalamaya başladılar. Bunun üzerine askerler arasında Mesud'a karşı bir soğukluk meydana geldi. Mesud'un yanından ayrılmak ve onu kendi haline bırakmak için birbirlerini teşvik etmeye başladılar. Bu sırada Çağrı onların ihtilafa düştüklerini anladı ve onlar, birbirleri ile dalaşıp çekişerek birbirlerinin mallarını yağmalarken üzerlerine yürüdü ve hücumla geçti. Bunun sonucunda Gazneli kuvvetleri bozguna uğrayarak geri dönüp kaçtular; Öyle ki öndekiler arkasına dönüp bakmadan kaçıyorlardı. Çağrı bunlardan pek çoğunu öldürdü*”.³⁷³

İki taraf arasındaki bu mücadele 1039 yılının ilkbaharından 1040 yılının ilkbaharına kadar sürdü. Ertesi gün (8 Ramazan 431 Cuma=23 Mayıs 1040 Cuma)³⁷⁴ Gazne ordusu, Merv yakınlarındaki Dandanakan Kalesine doğru ilerlerken Selçuklular yine dört taraftan hücumla geçtiler. Tuğrul, Musa ve Çağrı Beyler'in ordunun ne tarafında olduğu bilinmiyordu; hâlbuki herkes, bunların ordunun arkasında durduklarını, seçkin askerleri öne sürdüklerini söylüyorlardı. Sonra Selçuklu Beyleri ağırlıklar ve mühimmatın üzerine hücum ettiler.³⁷⁵ Son derece hareketli olan Selçuklu birlikleri durmadan tekrarladıkları vurma ve geri çekilme taktiğine göre savaşıyorlardı. Gazneli ordusundaki düzensizlik, Selçuklular'ın daha şiddetli hücum etmesine neden olmuştu. Gazneli ordusu şiddetli saldırılar karşısında dayanamadı. Savaşı kaybeden Sultan Mesud, yanında kalan 100 kadar has adamı ile birlikte Gazne şehrine doğru kaçmıştı. Gazneliler Devleti'nin bütün ağırlığı Selçuklular'ın eline geçti (24 Mayıs

³⁷² Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.634-635.

³⁷³ İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.361,370; Beyhakî, Gazneli Mesud'un ordudan memnuniyetsizliğini şu şekilde aktarmaktadır; “Süvariler bugün hiçbir iş görmediler; Hindular da bir iş görmüyorlar; bundan dolayı diğer askerlerin de manevî kuvvetlerini kırıyorlar, her nerede on Türkmen onlardan beş yüz kişiye hücum etse kaçıyorlar, bilmiyoruz, bunlara birden bire ne oldu da böyle kaçıyorlar?”, Bkz. Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.636.

³⁷⁴ Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s.206.

³⁷⁵ Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, s.638.

1040).³⁷⁶ Selçuklu Beyleri galibiyetten sonra savaş meydanında bir taht kurdular ve Tuğrul Bey'i tahta oturtarak onu Horasan Emiri olarak selamlamışlardır.³⁷⁷

Çağrı Bey Merv'i merkez yaptı. Musa Yabgu Bûst, Herât, Sistan ve onun etrafındaki zapt edeceği yerlere, Çağrı Bey'in büyük oğlu Kavurd ise Tabeseyn vilayeti ile Kirman taraflarına tayin edildiler. Tuğrul Bey Irak tarafına gitmişti. İbrahim Yınal kardeşinin oğlu Emir b. Yakuti b. Çağrı Bey Davud, o ve amcası Kutalmış b. İsrail (Arslan) onun yanında idiler. Rey şehrini zapt edip orayı idare merkezi yapınca İbrahim Yınal'ı Hemedan'a, Emir Yakuti'yi Ebher Zengan ve Azerbaycan taraflarına, Kutalmış'ı ise Cürcân ile Damgan'a gönderdi.³⁷⁸

2.4. Azerbaycan'da Selçuklu Hâkimiyeti Ve Türkmen Meselesi

Kaynaklarda Arslan Yabgu Oğuzları, Azerbaycan'a yerleşen ilk Oğuz boyları olarak gösterilmektedir. Bilindiği gibi Horasan'a gelen Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar'ın, yerli unsurların şikâyeti üzerine, Gazneli Mahmud tarafından sürülmesi (1029) ile bu süreç başlamıştı. Yani XI. yüzyılın ortalarında Horasan'da Oğuzlar kendi boy beyleri yönetiminde Azerbaycan'a yönelmişlerdi. Azerbaycan'daki Kürt ve Arap asıllı yerel mahalli meliklerin bizzat kendileri Oğuzlar'ı çağırılmıştı. Amaç, onları düşmanları karşısında savunma gücü olarak kullanmaktı.³⁷⁹

Bu Oğuzların, Revvâdiler³⁸⁰'den Vehsudan b. Mamlan b. Abdü'l-Heycâ'nın zamanında 1036 yılında Ahar (Eher) taraflarına gelip yerleştikleri bilinmektedir. Dört bin, beş bin hane şeklinde geldikleri varsayılan³⁸¹ Oğuzlar'ın başında Buka, Göktaş, Mansûr ve Dâna vardı. Mahalli meliklerin beklentisi uzun sürmemişti. Yerli halka zarar vermeye başlayan Oğuzlar karşısında, yerel emirler birleştiler ve onlarla savaşabilecek güce sahip

³⁷⁶ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.639-640-641; el-Hüseynî, *Ahbârud-devleti's-Selçukiyye*, s.8; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s.42; Gerdîzî eserinde savaşın tarihini 431 senesi Ramazan ayının sekizi Cuma (23 Mayıs 1040 Cuma) olarak vermektedir. Bkz. Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.206; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.I, s.336.

³⁷⁷ Beyhakî, *Beyhakî Tarihi*, s.643; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s.206; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.370,372; Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", s.540; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.114.

³⁷⁸ er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, s.102-103; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh*, 2011, s.94-95; Nişâbûrî, *Selçuknâme*, s.67-68.

³⁷⁹ Claude Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya ilk Gelişi", Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, *Bulleten*, C.LI, S.201, 1987, s.1383.

³⁸⁰ Cengiz Tomar, "Revvâdiler", *İA*, C.XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008, s.36-37.

³⁸¹ Zülfîyye Veliyeva, "XI-XV. Yüzyıllarda Azerbaycan'da Türkmenler (Oğuzlar)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s.48.

oldular. Bunu gören Oğuzlar, Azerbaycan'da daha fazla kalamayacaklarını anlayarak Irak'a gittiler. Azerbaycan'dan ayrılarak Irak'a giden Oğuzlar'ın bir kısmı Dâna'nın yönetiminde orada kaldılar. Bu Oğuzlar Urmiye civarını yurt tuttular. Azerbaycan'dan Irak-Acem'e dönen Oğuzlar'a gelince bunlar iki kola ayrılmıştı. Göktaş ve Mansûr idaresinde olan kol Hemedan'a, Buka'nın idaresindekiler de Rey'e gitti.³⁸²

Diğer taraftan, Selçuklular'ın, Horasan'daki Dandanakan Zaferi sonucunda Oğuz kütleleri Gazneli topraklarına akmaya başladı. Kısa süre sonra Horasan bölgesi de Oğuz-Türkmenlerine dar gelmeye başlamıştı. Bu nedenle Tuğrul Bey, Selçuklu Devleti'nin sahasını batıya doğru genişletmeyi düşünüyordu. Azerbaycan ve İran-ı Acem mevkiileri fetih sahası olarak belirlendi. Üstelik Azerbaycan bölgesi bir nevi Doğu Anadolu topraklarına giden koridor mahiyetinde idi. Bu bölgenin fethi ayrıca önem arz ettiği için, Selçuklu Devletinin başı olan Tuğrul Bey, bu işi bizzat kendi sorumluluğuna aldı. Bu yüzden fetih için, başta üvey kardeşi İbrahim Yınal olmak üzere Musa Yabgu'nun oğlu Hasan'ı ve Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'yi tayin etmişti.³⁸³

Kuzey Irak'a yerleşen Oğuzlar'ın küçümsenmeyecek kadar askeri nüfusları vardı. Bu sebepten dolayı, Tuğrul Bey, Horasan'da düzeni sağladıktan hemen sonra ilk iş olarak Rey'de bulunan Irak Oğuzlarına elçi yollayarak³⁸⁴, Göktaş, Buka, Mansûr ve Anası-Oğlu'nun huzuruna gelerek hizmetine girmelerini ister. Ancak öteden beri nizam ve intizam altına alınmaktan hoşlanmayan ve yağmacılığı iş edinmiş sergüzeşti bir hayat süren bu beyler, Tuğrul Bey'e “...bizi tevkif etmek için bir araya toplamak niyetindesin. Senden korktuğumuz için uzaklaşıp burada konaklamış bulunuyoruz; eğer üzerimize yürüyecek olursan Horasan'a veya Diyâr-ı Rum'a gideriz ve hiç bir zaman seninle beraber olmayız” şeklinde bir cevap gönderdiler.³⁸⁵ İbrahim Yınal'ın üzerlerine geldiği haberini almaları ile onlar ilk önce Azerbaycan'a yönelmişlerse de daha evvel ahalisine

³⁸² Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.108.

³⁸³ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.87; Merçil, “Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)”, s.602.

³⁸⁴ 432/1041 yılında öldüğü için Kızıl müstesna, Azîmî, **Azîmî Tarihi**, s.4; İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.298,377. Bu arada Kızıl'ın Selçuklular ile işbirliği içerisinde olduğu ve hatta Tuğrul Bey'in kız kardeşiyle evlendiğini de belirtelim, bkz. Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.296. Ancak bunun hangi tarihte gerçekleştiği konusunda bir bilgi bilinmemektedir.

³⁸⁵ İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.388; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C.I, s.42. Yinanç, Horasan'ı Şam olarak okumuştur. Ayrıca ondan naklen bkz. Divitçioğlu, **Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)**, s.102; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.88; Abdürrahim Tufantoz, “Mervânoğulları (380-478/990-1085)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1994, s.52.

yaptıklarından dolayı burada tutunamayarak, bunların önemli bir kısmı Mansûr Bey'in komutası altında Güney Doğu Anadolu'daki bugünkü Cizre (Cezire) dolaylarına geldiler (433/1042).³⁸⁶

Azerbaycan'dan hareketle güney batıya yönelen Irak Oğuzları, Zap nehri ile Şarkî Dicle olarak da anılan Botan nehrinin kaynaklarının bulunduğu dağlık bölgeleri aşarak *Zevzân* denilen Botan, Garzan(Yanarsu) ve Batman çaylarını doğuran dağlık bölgeler üzerinden Ceziretû'l İbn Ömer (Cizre)'e inmişlerdir. Bu sırada Ceziretû'l İbn Ömer, Diyarbakır bölgesinde hüküm süren Mervânoğulları³⁸⁷'nin hâkimiyetinde olup, Mervânî Emiri Nasrûd-Devle'nin oğlu Süleyman tarafından idare edilmektedir.³⁸⁸

Oğuz beylerinden Mansûr burada kalırken, Buka, Anası-Oğlu ve muhtemelen Göktaş kendilerine bağlı guruplarla Diyarbakır bölgesine yönelirler.³⁸⁹ Yapılan bir savaşta, Musul hükümdarı Ukâyloğlu Karvaş ve Diyarbakır hükümdarı Mervânoğlu Nasrûd-Devle Ahmed, bir hile ile esir alınmış olan Mansûr Bey'i serbest bırakmak ve bir miktar mal vermek karşılığında ülkesinden uzaklaşmalarını onlardan istedi. Bu barış teklifini kabul eden Mansûr, Süleyman'ın adına tertiplemediği bir ziyafete katılmak için Ceziretû'l İbn Ömer'e girer girmez tutuklanır.³⁹⁰ Reislerinin yakalanması üzerine adamları da dağılır. Öte yandan bu durumdan faydalanmak isteyen Musul Ukâyli³⁹¹ Emiri Karvaş, kendi bölgesini de tehdit eden bu gurupları tamamen ortadan kaldırmak maksadıyla, Mervâniler ve Beşnevîyye Kürtlerinin de desteğiyle, büyük bir ordu hazırlayarak üzerlerine gönderir.³⁹² Fakat Karvaş umduğunu bulamaz, çünkü Arap ve Kürtlerden oluşan bu ordu Oğuzlar karşısında ağır bir mağlubiyet alır. Bu konuyla ilgili olarak İbnû'l-Esîr, bu Oğuz gurubunun, önce üzerlerine gelen Ukâyli ordusundan ellerindeki malları vererek aman dilediklerini, ancak bunun kabul edilmeyip saldırıya geçilmesi karşısında ise ölüme meydan okurcasına savaştıklarını kaydeder.³⁹³

³⁸⁶ İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.298; el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s.XLV; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C.I, s.40,42; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.117; Tufantoz, "Mervânoğulları (380-478/990-1085)", s.52.

³⁸⁷ Abdürrahim Tufantoz, "Mervâniler", *İA*, C.XXIX., İstanbul, TDV Yay., 2004, s.230-232.

³⁸⁸ İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.298.

³⁸⁹ el-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s.XLV.

³⁹⁰ İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.298; Azîmî, İbnû'l-Esîr'in aksine ayrıntı vermeksizin "Mervanoğlu, Mansur et-Türki'yi hile yapıp tutsak aldı" demekle yetinir. Bkz. Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s.6; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s.117.

³⁹¹ Gülay Öğün Bezer, "Ukayliler", *İA*, C.XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012, s.59-61.

³⁹² Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin Atsız Artuk Ve Aksungur*, s.2.

³⁹³ İbnû'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, C.IX, s.289.

Musul'a hâkim olan Oğuz Beyler'i her ne kadar Tuğrul Bey'in huzuruna çıkmamış olsalar da, bu bölge de hutbeyi onun adına okuttular.³⁹⁴ Hutbenin Tuğrul Bey adına okutulması ile biraz önce bahsettiğimiz Karvaş, Oğuzlar'a karşı bu sorunun muhatabı olarak onu görmesini ve yardım istemesi sonucunu doğurmuştur. Önce Büveyhî Hükümdarı Celâlüd-Devle peşinden de Diyarbakır Mervânî Emiri Nasrûd-Devle, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e mektup yazarak Oğuzların yaptıklarından şikâyet etmek suretiyle onlara engel olunması ricasında bulunmuşlardır. Bunun üzerine Tuğrul Bey, önce Büveyhî Hükümdarına gönderdiği cevapta; mazeret izah ederek, hizmetine girmek istemeyen ve yaptıklarından dolayı tedip edileceklerinden korkan bu Oğuzlar'ın, İbrahim Yınal'ın Rey'e gelmesi üzerine daha ileriye göçmüş olduklarını, ama ne olursa olsun mutlaka itaat altına alınacaklarını bildirir. Diğer taraftan, Selçuklu Sultanının, her şeye rağmen Oğuz guruplarını kendi tebaası olarak gördüğü, Mervânî Emirine gönderilen şu cevaptan anlaşılmalıdır: *“Bana ulaşan haberlere göre adamlarımız ülkenize girmiş ve siz de onlara mal verip güzel muamele etmişsiniz. Hâlbuki sen sınır boylarında oturuyorsun, asıl sana mal vermek lazım ki kâfirlerle çarpışasın”*. Ayrıca aynı mektupta Selçuklu Sultanı onları bölgeden uzaklaştırmak üzere asker göndereceğini de vaat etmektedir.³⁹⁵

Bunu haber alan Musul'daki Oğuz Beyler'i, Göktaş ile Mansûr, Diyarbakır'da bulunan Buka ve Anası-Oğlu'ndan yardıma gelmelerini istediler. Bu arada yağma ve talandan başka gaye gütmeyen Yabgulu Oğuzlar ise tıpkı Rey ve Hemedan işgalinde olduğu gibi kısa sürede Musul'a hâkim olarak bütün havaliyi dehşet içerisinde bırakmışlardır. Öyle ki, bir keresinde Musul'da başlatılan bir isyan hareketine on iki gün boyunca şehri yağmalayarak ve halktan pek çok kimseyi öldürerek karşılık verdiler. (Mart 1044).³⁹⁶ Oğuzlar ilk önce galip geldiler ise de sonra yenildiler ve Diyarbakır bölgesine kadar çekilmek zorunda kaldılar.³⁹⁷ İbnû'l-Esîr savaşı şu şekilde anlatmaktadır: *“Öğlene*

³⁹⁴ İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.300; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.89; Bazı kaynakların, başından beri söz konusu bu Oğuz guruplarını Tuğrul Bey'in adamları olarak zikretmeleri bununla ilgili olsa gerektir. Bkz. Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, s.82-82; Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.300

³⁹⁵ İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.301.

³⁹⁶ İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.299-300; Azîmî, **Azîmî Tarihi**, s.6; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, s.82-83; Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.300.

³⁹⁷ İbnû'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Târih**, C.IX, s.301-302; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, s.83; Azîmî, **Azîmî Tarihi**, s.6; Ebû'l-Ferec, **Ebû'l-Ferec Tarihi**, C.I, s.300-301; Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin Atsız Artuk Ve Aksungur**, s.2.

kadar Oğuzlar galip durumdaydı, sonra Allah Araplara yardım etti ve onlar üstün duruma geçtiler. Nihayet Oğuzlar bozuldu ve Araplar onları kılıçtan geçirmeğe başladılar. Bu arada dağılan Oğuzlardan birçok kişi öldürüldü, Araplar Oğuz beylerinin çadır ve obalarını ele geçirdiler, bütün mallarını ganimet aldılar. Akşam olunca iki taraf birbirinden ayrıldı”³⁹⁸

Bu yenilgiden sonra artık, Diyarbakır bölgesinde tutunamayacağını anlayan Oğuzlar, Azerbaycan’a gitmeye karar verdiler. Tuğrul Bey, Oğuzlar’a bir ulak göndererek İslâm ülkelerine akınlar yapmamalarını, Azerbaycan’daki yaylak ve kışlaklara yerleşip, Bizans’a akınlar yapacak olan Selçuklu komutanlarına katılmalarını bildirmişti. Bunun üzerine Van Gölü çevresine gelen Yabgulu Oğuzlar, bu bölgenin Bizans valisine geçiş izni vermemiştir. Bizans valisi onlara hücum etmiş fakat yenilerek tutsak düşmüştü. Tuğrul Bey’in buyruğu gereğince, Bizans’a karşı düzenlenen bütün askeri hareketlere katıldılar.³⁹⁹ Anadolu’ya Selçuklu akınları başladığı sırada, Bizans, Ermeni halkına çok ağır vergiler yükleyerek birçok Ermeni ileri gelenlerini de Anadolu içlerine sürmüştü. Anadolu’daki siyasi durum, Selçuklular’ın fetihlerini kolaylaştırmıştır.⁴⁰⁰

“Irak Oğuzlarının Azerbaycan’a geri dönüşleri esnasında başlarında hangi beylerin bulunduğu konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Azerbaycan’dan geri dönen beyler arasında yalnızca Buka’nın ismi zikredilmektedir.”⁴⁰¹ İbnû’l-Ezrâk’a göre, Tuğrul Bey, Buka ile Anası-Oğlu’nu 10 bin atlı ile Diyarbakır’a gönderip, orayı onlara ikta etmiştir. Onlar burada yine yağmalarda bulunmuşlar ve bir gece sarhoşken kavga edip birbirlerini yaralamışlar ve her ikisi de aldıkları yaralardan ölmüşlerdir. Diğer iki beyin (Göktaş ve Mansûr) akıbetleri hakkında hiçbir bilgi bilinmemektedir.⁴⁰²

Arslan Yabgu’nun topluluğu olup, Irak Oğuzlar’ı olarak adlandırılan bu grubun başında bulunan meşhur beylerden Buka, Göktaş, Anası-Oğlu ve Mansûr, yaklaşık üç yıl boyunca Diyarbakır bölgesini merkez tutarak el-Cezire’nin önemli bir kısmında yağma ve talan hareketleriyle var olmaya çalışmışlardır. Fakat bölgede onlara karşı kurulan

³⁹⁸ İbnû’l-Esîr, **El-Kâmil fi’t-Târih**, C.IX, s.301-302.

³⁹⁹ Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin Atsız Artuk Ve Aksungur**, s.2-3; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.118.

⁴⁰⁰ Ali Sevim, **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri**, Ankara, TTK Basımevi, 2002, s.6-7.

⁴⁰¹ Azîmî’nin kaydına göre Azerbaycan’a dönen Buka, Büveyhî hükümdarı Ebû Kâlicar b. Ebû Şuca b. Bahaüddeve ile savaş halinde bulunan Tuğrul Bey’in yanına gitmiştir. Bkz. Azîmî, **Azîmî Tarihi**, s.6.

⁴⁰² İbnû’l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, C.I, Çev. Mehmet Emin Bozarlan, İstanbul, 1975, s.152; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s.118.

ittifak karşısında önemli zayıflar vererek geldikleri gibi yeniden Azerbaycan'a dönmek zorunda bırakılmışlardır. Oğuz Beyleri'nin gittikleri yerde sadece yağma ve talan dışında başka gayelerinin olmayışı bunun en önemli sebebidir. Çünkü bu Oğuz Beyler'i, ister müstakil, ister bir hükümdara bağlı olarak olsun gittikleri yerde dirlik düzenlik kurup oraları idare etme fikrinden uzaktılar. Bu sebepten dolayı, bu durum, onların Güney Doğu Anadolu bölgesinde hiçbir rolleri olmadığı anlamına gelmemelidir. Bilakis yaşam tarzları nedeniyle yerleşerek kalıcı bir etki bırakmamışlarsa da Güneydoğu Anadolu bölgesini ve hatta el-Cezire'yi ilk kez Türk gerçeğiyle karşı karşıya getirmeleri açısından önemli bir yere sahiptirler. Çünkü onların bu kısa süreli faaliyetleri bölgenin tanınması, Türk varlığının el-Cezire ve Irak politikalarına dâhil edilmesi ve dağınık vaziyette ne yapacağını bilmeyen bölge halklarının Selçukluları davetleri neticesini doğurmuştu.⁴⁰³

⁴⁰³ Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Gelişi", s.1382.

SONUÇ

X. yy'ın sonları ile XI. yy'ın başlarında Oğuz Yabgu Devleti'nde yaşanan buhranlı dönem, devleti oluşturan Oğuz boylarının ayaklanmalarına ve nihayetinde bu devletin yıkılmasına neden olmuştur. Söz konusu siyasal birliğin zayıflaması ile birlikte Oğuz tayfalarının bir kısmı Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara bir kısmı da Maveraünnehir bölgesine gelerek Cend şehri civarına yerleşmiştir. Bu süreçte Oğuz boylarının, Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecine ne şekilde dahil olduğunun tespiti ancak dönemin kaynakları elverdiği ölçüde ortaya konulabilmektedir. Fakat konar göçer yaşam tarzı ve boylar arası mücadeleler hangi Oğuz boyunun nerede ve nasıl bir halde bulunduğu belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu boylardan Cend şehrine göç eden ve zamanla nüfusları artan Kınık boyu, XI. yüzyılın ortalarına doğru siyasi bir teşekkül olarak ortaya çıkmıştır.

Kınık boyununun başında bulunan Selçuk Bey, Oğuz Yabgu Devleti'nden kopuş sonrasında maiyyetiyle birlikte İslâmiyeti kabul ederek içinde bulunduğu siyasal yalnızlıktan kurtulmuştur. Ayrıca soydaşlarına karşı giriştiği mücadeleler artık cihat haline dönüşerek yeni bir anlam kazanmıştır. Devletin kurulması ile İslâm dünyasında mühim bir rol oynamaya başlayan Selçuklular İslâmiyeti kabul etmeleri ile birlikte Türk tarihinin akışına yeni bir yön vermişlerdir.

Selçuk'un ölümünden sonra Maveraünnehir'e yerleşen Oğuzlardan bir kısmı Arslan Yabgu, bir kısmı ise Musa, Çağrı ve Tuğrul Bey önderliğinde hareket etmişlerdir. Buldukları siyasal ortamın zorlu koşullarına rağmen birlikte hareket etmekten imtina eden bu iki grup farklı siyasi amaçlar peşinde hareket etmişlerdir. Ortak olan bir şey vardı ki, o da dönemin ve bölgenin en güçlü devleti olan Gaznelilere karşı giriştikleri mücadeledir.

Gazneli topraklarına yerleşmeyi amaçlayan fakat giriştiği mücadelelerde başarısız olan Arslan Yabgu Oğuzları, zarûri ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile çeşitli coğrafyalara göç etmişlerdir. Bu göçler neticesinde bağlı buldukları beylere ve yaşadıkları yerlere göre çeşitli isimler ile anılmışlardır. Yınallılar, Kızıllılar, Balhanlılar, Yağmurlular ve daha sonraki hareketleri neticesinde Irak Oğuzları olarak da anılan Arslan Yabgu Oğuzlarının Tuğrul ve Çağrı Bey'den önce Horasan'da etkili olmaya başladığı ve birbirinden bağımsız hareket ettikleri görülmektedir. 1027 yılından sonra Horasan'da

tutunamayacağını düşünen Yabgulu Oğuzlar, İran, Azerbaycan, Musul ve Diyarbakır'a akınlar yapmışlardır. Yabgulu Oğuzlar'ın bir kısmı Buka, Göktaş, Kızıl, Dâna, Mansur ve Anası-Oğlu beyleri önderliğinde Azerbaycan bölgesine gitmiştir. Bunlar, konar-göçer yaşayış tarzlarının bir gereği olarak gittikleri yerlerde uzun süreli tutunamamışlardır. Dağınık halde hareket eden Oğuz gruplarının bazen Gazneli Devleti'nin hizmetinde bulunduğu, bazen de civar emirlikler tarafından askeri bir güç olarak kullanılmak istendiği görülmektedir. Yağmur Bey önderliğindeki Oğuzlar, batıya gitmeyerek Gazneliler ile birlikte hareket etmişlerse de Gazneli Mesud'un düşmanca tavırları Oğuzları yeni bir isyana sürüklemiştir.

Oğuz Türkleri'nin, Selçuklu Sultanları Çağrı ve Tuğrul Bey önderliğinde Maverâünnehir ve Horasan'dan batıya göç etmeleri şüphesiz XI. yüzyılın en önemli hadiselerinden biridir. Dandanakan savaşı neticesinde kendi bölgesinde saygın ve güçlü bir yer edinen Selçuklu Devleti, dağınık halde hareket ederek yerleşik halka huzursuzluk veren Irak Oğuzlarını zaptetmek ve yeni Oğuz akınlarıyla Horasan bölgesinde artan nüfusu dengelemek adına batıya doğru hareket etme planını uygulamaya koyulmuştur. Tuğrul Bey, Irak Oğuzlarını himayesi altına alarak, onların Müslümanların olduğu topraklara değil de, batıya akınlar yapmalarını istemiştir.

IX-XIII. yüzyıllar arasında batıya göç eden Oğuz boyları, özellikle Azerbaycan ve Anadolu'nun Türkleşmesini sağladılar. Bugünkü İran, Afganistan ve Orta Asya sınırları içerisinde kalan Oğuz grubu ise bu bölgedeki Türkmen toplumunun nüvesini oluşturmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Agacanov, Sergey Grigoreviç, **Oğuzlar**, Çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, İstanbul, Selenge Yay., 2010.
- Ahmetbeyoğlu, Ali, “Türkistan’dan (Orta Asya) Doğu Avrupa’ya Yapılan Türk Göçleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2001.
- Ahmad, Anıs, “Mevdûdî”, **İA**, C.XXXI, İstanbul, TDV Yay., 2004.
- Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay., 2011.
- Aksoy, Erdal, “Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilatına Bir Bakış”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XX, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Ajand, Yakub, **Seljukiân**, Tahran, Mola Yay., 2012.
- Avcı, Casim, “Yâkût el-Hamevî”, **İA**, C.XLIII, İstanbul, TDV Yay., 2013.
- Avcıoğlu, Doğan, **Türklerin Tarihi**, C.III, İstanbul, Tekin Yay., 1994.
- Ayan, Ergin, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Oğuz İsyanı**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2007.
- Ayan, Ergin, “Büyük Selçuklu Devleti’nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci”, Ordu Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.3, S.5, Haziran 2012.
- Adem Aydemir, “Oğuz Adı Üzerine”, **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, S.274, Ekim 2009.
- Azîmî, **Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/1039-1143/44)**, Yay. Haz. Ali Sevim, Ankara, 2006.
- Azizova, Elnure, “Tenûh”, **İA**, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011.
- Barthold, Vladimir, **Moğol İstilasına İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, TTK Basımevi, 1990.
- Barthold, Vladimir, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Çev. Râgıp Hulusi Özdem, Yay. haz. Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara, TTK Basımevi, 2013.
- Barthold, Vladimir, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Çev. Fuat Köprülü, Ankara, Akçağ Yay., 2004.

- Bayat, Fuzuli, “Uz-Ğuz-Oğuz Kavim Adının Etimolojisi”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S.3, Güz 2004.
- Bedirhan, Yaşar, “Ortaçağda Kafkasya’da Selçuklular ile Gürcüler Arasında Siyasi Hâkimiyet Mücadelesi”, Selçuk Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.6, Konya, 2000.
- Beyhakî, **Beyhakî Tarihi**, Çev. Necati Lügal, Yayınlanmamış Tercüme, Ankara, Bahar Yay., 1945.
- Bezer, Gülay Öğün, “Ukaylîler”, **İA**, C.XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012.
- Bilgin, Orhan, “Gerdîzî”, **İA**, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996.
- Bilgin, Orhan, “Kesrevî”, **İA**, C.XXV, İstanbul, TDV Yay., 2002.
- Bowen, Harold, “İlk Selçuklu Vezirlerine Dair Bazı Notlar”, Çev. Aliye Toker, **Türkiyat Mecmuası**, C.XVII, 1972.
- Cahen, Claude, “Türkler’in Anadolu’ya İlk Gelişi”, Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, **Bellekten**, S.LI, 1987.
- Cahen, Claude, “Le Malik-name et l’Histoire des Origines Seljukides”, **The Turks in the Early Islamic World**, University of Manchester, United Kingdom, February 2007.
- Canatar, Mehmet, “Kethüdâ”, **İA**, C.XXV, İstanbul, TDV Yay., 2002.
- Coşkun, Derya, “Musul’da İtaatsiz Bir Zümre; Yabgulular”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol.8, issue 9, Ankara, 2013.
- Çetin, Osman, “Horasan”, **İA**, C.XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998.
- Çevik, Adnan, “XI. yüzyıl Ortalarında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Oğuz Topluluğu: Irak Oğuzları”, **Türklük Bilgisi Araştırmaları**, C.XXXI/I, 2007.
- Çevik, Adnan, “XI-XIII. yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, İstanbul, 2002.
- Divitçioğlu, Sencer, **Oğuz’dan Selçuklu’ya (Boy, Konat ve Devlet)**, İstanbul, İmge Kitabevi, 2000.
- Durmuş, İsmail, “İbnû’l-Esîr, Ziyâeddin”, **İA**, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000.
- el-Cüzcanî, **Tabakât-I Nâsırî**, Çev. Erkan Göksu, Tokat, Taşhan Yay., 2011.

- el-Hüseynî, Sadreddîn Ebû el-Hasan Ali b. Nâsır İbn Ali, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, Türkç. Çev. Necati Lügal, Ankara, TTK Basımevi, 1999.
- el-Utbî, **Târîhu'l-Yemînî**, Farsça'dan Çev. James Reynolds, London 1858.
- el-Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, Urduca'dan Çev. Ali Genceli, C.I, Ankara, Hilal yay., 1971.
- Erkal, Mehmet, "Âmil", **İA**, C.III, İstanbul, TDV Yay., 1991.
- Fidan, Ayşe Gül, "Hâce İmâm Zahîru'd-dîn Nişâbü'rî'nin Selçuknâme'si" (İnceleme-Çeviri), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2015.
- Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, Nşr. Abdülhay Habîbî, Tahran, Dünya Kitap Yay., 1363 hş.
- Göksu, Erkan, "Târîh-i Güzîde'ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tugrul Bey Dönemi", **History Studies International Journal of History**, Vol.3, issue 1, 2011.
- Gömeç, Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, Ankara, Akçağ Yay., 2006.
- Gregory Abu'l Farac (Bar Habraeus), **Ebû'l-Ferec Tarihi**, Türkç. Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.I, Ankara, 1943.
- Grousset, Rene, **The Empire of the Steppes: A History of Central Asia**, Trans. Naomi Walford, New Jersey, Rutgers University Press, 1991.
- Gülten, Sadullah, "Oğuzların Karkın Boyu", Hacettepe Üniversitesi, **5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, 2015.
- Günaltay, Şemseddin, **İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul, Endülüs Yay., 1991.
- Gündüz, Tufan, "Oğuzlar,Türkmenler", **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Ulak", **İA**, C.XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012.
- Hudûdu'l-Âlem (Anonim)**, İngilizce Çev. Vladimir Minorsky, Türkçe Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2008.
- İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb fî târîhi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi)**, Yay. haz. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2011.

- İbnû'l-Esîr, **el-Kâmîl fi't-Târîh**, C.IX, Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, Bahar Yay., 1987.
- İbnû'l-Ezrak el-Fariki, **Mervani Kürtleri Tarihi**, Türkçe Çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, 1975.
- İlbey, Mustafa, **Geçmişten Günümüze Türkmenler (Oğuzlar)**, Ankara, HDY Yay., 2010.
- İlgürel, Mücteba, "Sü-başı", **İA**, C.XXXVII, İstanbul, TDV Yay., 2009.
- Jirmunskiy, V. M., "Sirderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler", Çev. İsmail Kaynak, **Belleten**, C.XXV, S.99, Temmuz 1961.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yay., 2007.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklu Tarihinin Meseleleri: (Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu" adlı eserin tenkidi dolayısıyla), **Belleten**, C.XIX, S.76, Ekim 1955.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti**, Jean Deny Armağanı Ankara, 1959.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", **Türkiyat Mecmuası**, C.XIII, 1958.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", **İA**, C.X, İstanbul, TDV Yay., 1997.
- Kanar, Mehmet, **Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Birim Yay., 1993.
- Karaman, Hayreddin, "Fakîh", **İA**, C.XII, İstanbul, TDV Yay., 1995.
- Kaymaz, Nejat, **Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü**, Ankara, TTK Basımevi, 2011.
- Kerimüddin Aksarayî, **Müsâmeretü'l-ahbâr**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Basımevi, 2000.
- Kesrevî, Ahmed, **Şehriyârân-ı Gumnam**, Tahran, 2535 (ş.ş.)
- Koca, Salim, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya Oğuzlar", **Türkler Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Koca, Salim, "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", **Türkler Ansiklopedisi**, C.I, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Koca, Salim, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, Giresun, 1997.
- Koca, Salim, **Türk Kültürünün Temelleri**, C.II, Ankara, Odes Kültür Yay., 2003.

- Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı**, C.III, Ankara, TTK Basımevi, 2001.
- Köymen, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 2004.
- Kucur, Sadi S., “İsmâil b. Nüh”, **İA**, C.XXIII, İstanbul, TDV Yay., 2001.
- Kurtuluş, Rıza, “Hudûd el-Âlem”, **İA**, C.XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998.
- Kurtuluş, Rıza, “Cürcân”, **İA**, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993.
- Mahmud Kaşgârî, **Divânü Lügati't-Türk**, C.I, Türkçe'ye Çev. Besim Atalay, Ankara, 1991.
- Merçil, Erdoğan, **Kirman Selçukluları**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- Merçil, Erdoğan, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 2000.
- Merçil, Erdoğan, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alametleri**, Ankara, TTK Basımevi, 2007.
- Merçil, Erdoğan, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- Merçil, Erdoğan, “Gazneliler'in Kirmân Hâkimiyeti (1031-1034)”, İstanbul Üniversitesi, **Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.24, 1970.
- Merçil, Erdoğan, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.III, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Merçil, Erdoğan, “Sipehsâlâr: I. Samaniler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XXVI, S.1, 2011.
- Merçil, Erdoğan, “Utbi”, **İA**, C.XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012.
- Merçil, Erdoğan, “Mahmûd-ı Gaznevî”, **İA**, C.XXVII, İstanbul, TDV Yay., 2003.
- Merçil, Erdoğan, “Sebük Tegin”, **İA**, C.XXXVI, İstanbul, TDV Yay., 2009.
- Nalbant, Bilge Özkan, “‘Oğuz’ Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler”, **Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, S.XX, 2010.
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi, (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 2010.
- Özaydın, Abdülkerim, “Cend”, **İA**, C.VII, İstanbul, TDV Yay., 1993.
- Özaydın, Abdülkerim, “Hârizm”, **İA**, C.XVI, İstanbul, TDV Yay., 1997.
- Özaydın, Abdülkerim, “Arslan b. Selçuk”, **İA**, C.III, İstanbul, TDV Yay., 1991.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Nîşâbur”, **İA**, C.XXXIII, İstanbul, TDV Yay., 2007.

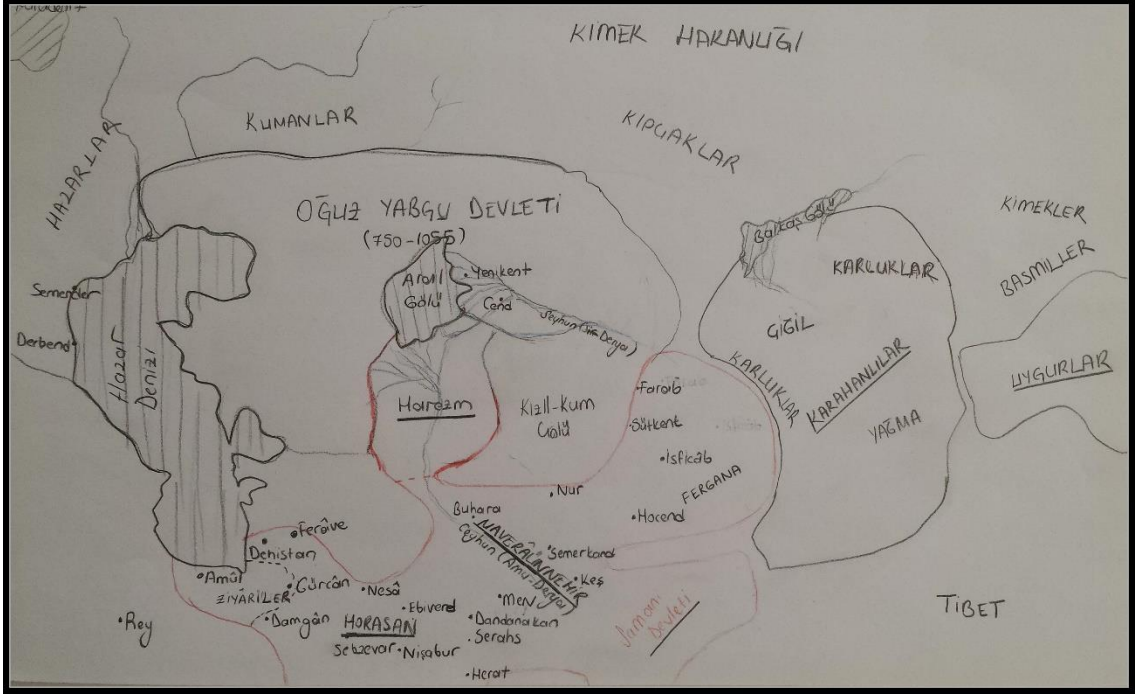
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Reşidüddin Fazlullah”, **İA**, C.XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Târîh-i Âl-i Selçuk”, **İA**, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Merâga”, **İA**, C.XXIX, İstanbul, TDV Yay., 2004.
- Pirniya, Hasan-Abbas Egbal Ashtiyani, **Tarikh-i İnan, Az Ahde Gadim Ta Engarâz-ı Gâcâriye**, Tahran, Nık Farcâm Yay., 2011.
- Piyadeoğlu, Cihan, “Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, 2008.
- Piyadeoğlu, Cihan, **Çağrı Bey**, İstanbul, Timaş Yay., 2011.
- Polat, Said, **Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Karacuk’tan Aziz George Kolu’na**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004.
- er-Râvendî, **Râhatu’s-sudûr ve Âyetü’s-sürûr**, Nşr. Muhammed İkbâl, Tahran 1364 hş; Türkçe Çev. Ahmed Ateş, Ankara, TTK Basımevi, 1999.
- Reşidüddîn Fazlullah, **Câmi’al-tavarih (II.Cild, 5. Cüz, Selçuklular Tarihi)**, Nşr. Ahmed Ateş, Ankara, TTK Basımevi, 1999.
- Reşidüddîn Fazlullah, **Câmi’ü’t-tevârîh, Selçuklular Tarihi**, Farsçadan çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş, İstanbul, Selenge Yay., 2011.
- Roux, Jean-Paul, **Türkler’in Tarihi Pasifikten Akdeniz’e 2000 yıl**, Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan-Özcan, İstanbul, Kabalcı Yay., 2007.
- Savi, Saime İnal, “Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhaki ve Tarih-i Yemini”, Kastamonu Üniversitesi, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.XIX, S.2, Mayıs 2011.
- Sevim, Ali, **Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086’ya kadar)**, Ankara, 1982.
- Sevim, Ali, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, Ankara, TTK Basımevi, 1990.
- Sevim, Ali, **Mir’âtu’z-zamân fi Târîhî’l-‘Ayân’da Selçuklular**, Ankara, TTK Basımevi, 2011.
- Sevim, Ali, “İbnû el-Cevzî’nin El-Muntazam Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)”, **Belgeler**, C.XXVI, S.30, Ankara, 2005.
- Sevim, Ali, “Çağrı Bey”, **İA**, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993.

- Sevim, Ali, “Dandanakan Savaşı”, **İA**, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993.
- Sevim, Ali, “Azîmî”, **İA**, C.IV, İstanbul, TDV Yay., 1991.
- Sevim, Ali, “Sıbt İbnû'l-Cevzî”, **İA**, C.XXXVII, İstanbul, TDV Yay., 2009.
- Sevim, Ali, “İbnû'l-Adîm”, **İA**, C.XX, İstanbul, TDV Yay., 1999.
- Sinor, Denis, “Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Mülâhazalar”, Çev. Ahmed Ateş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.IV, S.1-2, 1950.
- Sümer, Faruk, “Yıva Oğuz Boyuna Dair”, İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü, **Türkiyat Mecmuası**, C.IX, 1951.
- Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.
- Sümer, Faruk, “Oğuzlar”, **İA**, C.IX, İstanbul, TDV Yay., 1964.
- Sümer, Faruk, “Dokuz Oğuzlar”, **İA**, C.IX, İstanbul, TDV Yay., 1994.
- Sümer, Faruk, “Türkmenler”, **İA**, C.XLI, İstanbul, TDV Yay., 2012.
- Sümer, Faruk, “Kutalmış”, **İA**, C.XXVI, İstanbul, TDV Yay., 2002.
- Sümer, Faruk, “X. Yüzyılda Oğuzlar”, Ankara Üniversitesi, **DTCFD**, C.XVI, S.3-4'ten ayrı basım, Ankara, TTK Basımevi, 1958.
- Sümer, Faruk, “Selçuklular Devrinde Türk Beyleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.44, Ekim 1986.
- Şeşen, Ramazan, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara, TTK Basımevi, 2001.
- Şeşen, Ramazan, “İdrîsî”, **İA**, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000.
- Şeşen, Ramazan, “İbn Havkal”, **İA**, C.XX, İstanbul, TDV Yay., 1999.
- Taneri, Aydın, “Hâcib”, **İA**, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996.
- Taneri, Aydın, “Divan” Büyük Selçuklular'da Divan, **İA**, C.IX, İstanbul, TDV Yay., 1994.
- Taşağıl, Ahmet, “Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. yüzyıllar)”, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, **Fatih Sultan Mehmet İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S.3, 2004.
- Taşağıl, Ahmet, “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, Hacettepe Üniversitesi, **5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, 2015.

- Taşağıl, Ahmet, “Mangışlak”, **İA**, C.XXVII, İstanbul, TDV Yay., 2003.
- Taşağıl, Ahmet, “İnak”, **İA**, C.XXVI, İstanbul, TDV Yay., 2000.
- Taşağıl, Ahmet, “Keş”, **İA**, C.XXV, İstanbul, TDV Yay., 2002.
- Togan, Zeki Velidi, **Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1982.
- Togan, Zeki Velidi, **Umumî Türk Tarihi’ne Giriş**, İstanbul, Enderun Yay., 1981.
- Tomar, Cengiz, “Revvâdîler”, **İA**, C.XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008.
- Tufantoz, Abdürrahim, “Mervânîler”, **İA**, C.XXIX., İstanbul, TDV Yay., 2004.
- Tufantoz, Abdürrahim, “Mervanoğulları (380-478/990-1085)”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, 1994.
- Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, Ötüken Yay., 2009.
- Turan, Osman, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi**, İstanbul, 1969.
- Tüysüz, Cem, “Türkmenler”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Tüysüz, Cem, “Oğuzlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Tüysüz, Cem, “Selçuklular Döneminde Azerbaycan”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 1997.
- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, Türkçe Çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar Edouard Dulaurier, Mükrimin Halil Yinanç, Ankara, TTK Basımevi, 2000.
- Yazıcı, Tahsin, “Târîh-i Beyhakî”, **İA**, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011.
- Yinanç, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 2013.
- Yiğit, İsmail, “Memlükler”, **İA**, C.XXXIX, İstanbul, TDV Yay., 2004.
- Zahoder, Boris, “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan”, Çev. İsmail Kaynak, **Bellekten**, C.XIX, S.76, Ankara, 1956.

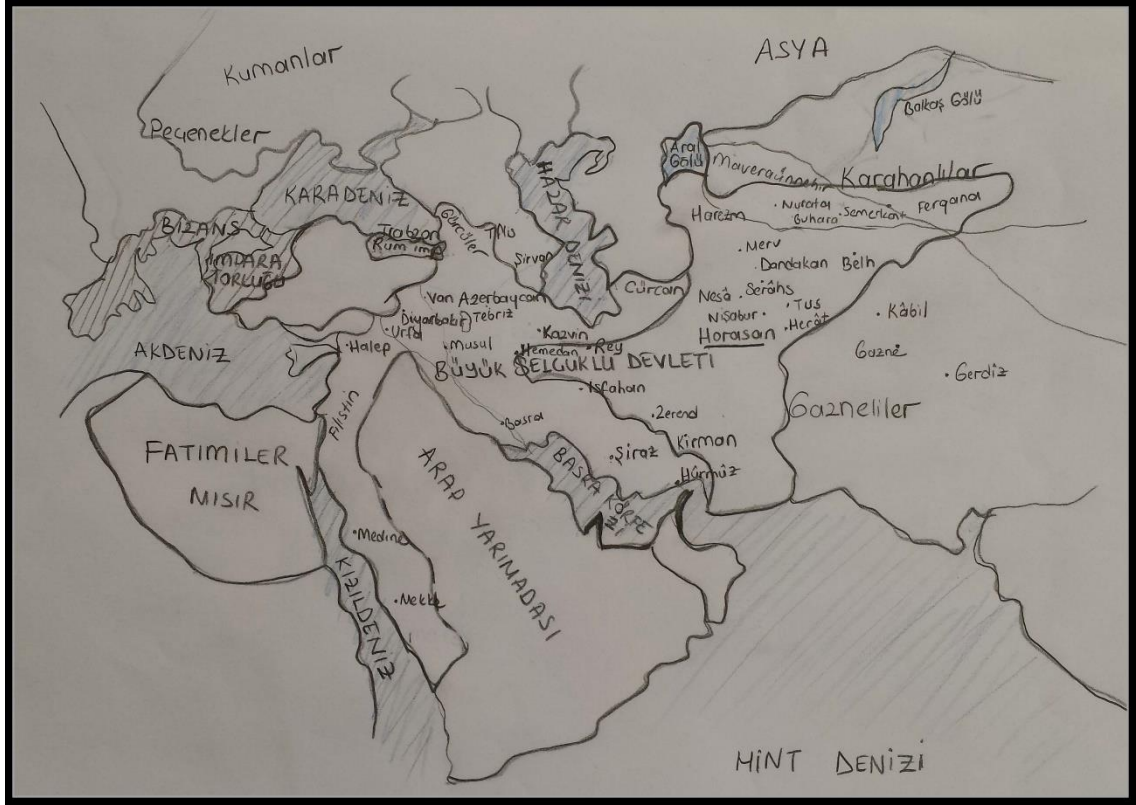
EKLER

(Harita.1)

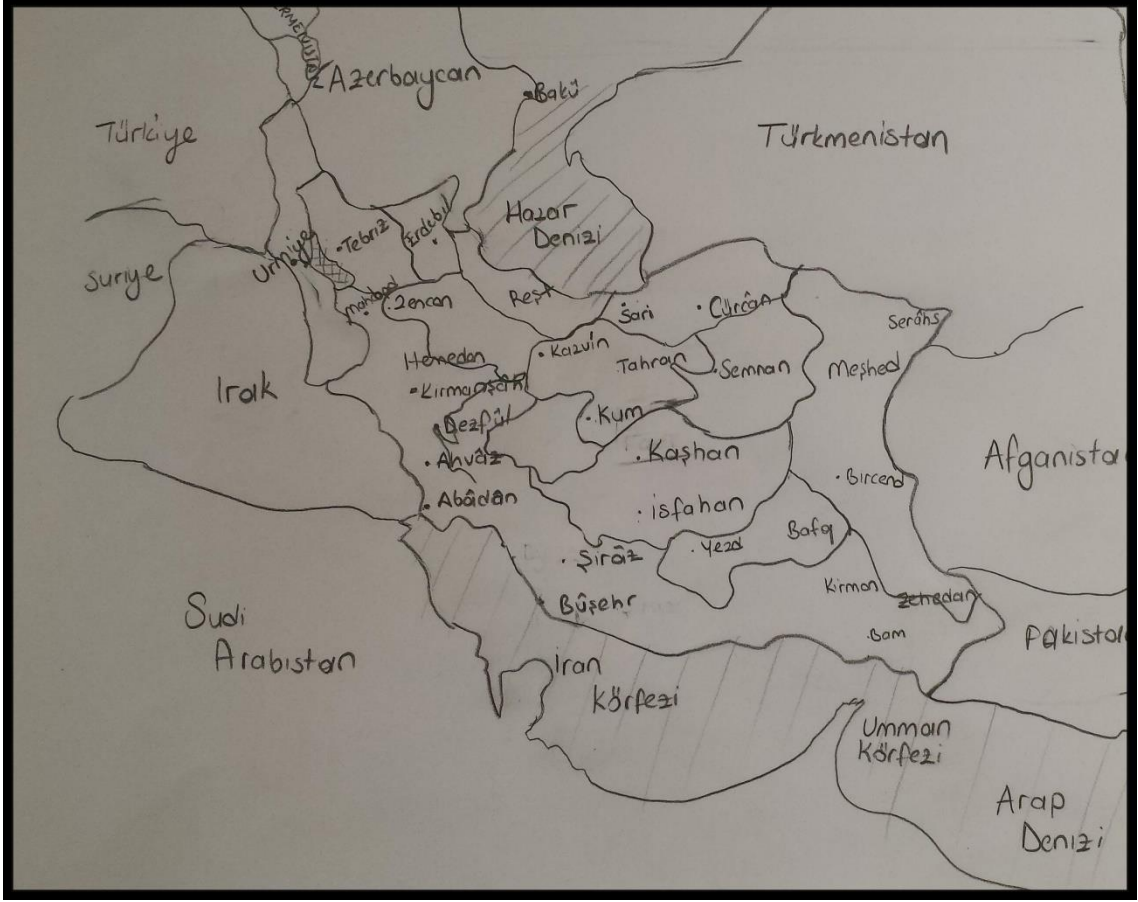
(X. yy'da, Samaniler, Karahanlılar, Oğuzlar, Kimekler ve Kıpçaklara ait bir harita)

(Harita.2)

[Büyük Selçuklu Devleti Haritası (1040-1157)]

(Harita.3)

(Günümüz İran Şehir Haritası)